

LAPIN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF LAPLAND

Tyttö, poika vai jotain muuta?

Intersukupuolisten ja transsukupuolisten oikeus sukupuoli-identiteettinsä
mukaiseen sukupuoleen Suomessa

Lapin yliopisto
Mirka-Tuulia Kuoksa
Pro Gradu -tutkielma
Hyvinvointioikeus
2017

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Tyttö, poika vai jotain muuta? Intersukupuolisten ja transsukupuolisten oikeus sukupuoli-identiteettinsä mukaiseen sukupuoleen Suomessa

Tekijä: Mirka-Tuulia Kuoksa

Opetuskokonaisuus ja oppiaine: Oikeustiede, Hyvinvointioikeus

Työn laji: Tutkielma_X_Laudaturtyö__Lisensiaatintyö__Kirjallinen työ__

Sivumäärä: XIII + 72

Vuosi: 2017

Tiivistelmä:

Tutkielman tarkoituksena oli selvittää mahdollistaako Suomen lainsäädäntö inter- ja transsukupuolisten oikeuden sukupuoli-identiteettinsä mukaiseen sukupuoleen. Tutkimus selvittää loukkaako väestötietojärjestelmän kaksisukupuolijakoisuus näiden kahden sukupuolivähemmistön perus- ja ihmisoikeuksia. Perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta käsin tarkastellaan myös inter- ja transsukupuolisten lääketieteelliseen sukupuolenkorjaustoimenpiteisiin liittyvää lainsäädäntöä sekä käytäntöjen eroavaisuuksia. Tutkimustehtävänä oli tarkastella nykyisen inter- ja transsukupuolisten oikeusasemaa koskevan lainsäädäntöä perus- ja ihmisoikeuksien kannalta sekä lainsäädännön kehittämismahdollisuuksia de lege ferenda. Perus- ja ihmisoikeuksien osalta tutkielmassa keskitytään aiheeseen läheisimmin liittyvien oikeuksien, yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden, ihmisarvon, yksityiselämänsuojan sekä koskemattomuuden toteutumisen tarkasteluun.

Suomen lainsäädäntö on suurelta osin sukupuolineutraalia, mutta poikkeuksen tästä muodostaa Suomen väestötietojärjestelmä, joka mahdollistaa ainoastaan kahden sukupuolen, naisen tai miehen, rekisteröimisen järjestelmään. Väestötietojärjestelmään rekisteröity sukupuoli ilmenee Suomessa myös jokaiselle myönnettävästä henkilötunnuksesta. Väestötietojärjestelmä on siis kaksisukupuolijakoinen, mikä ei ota huomioon sukupuolen moninaisuutta. Tutkielmassa pohditaan väestötietojärjestelmän kaksisukupuolijakoisuutta perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta.

Oikeuden primäärilähteiden niukkuus on vaikeuttanut tutkielman aineiston keruuta. Primäärilähteiden lisäksi tutkielman aineistona on käytetty eri viranomaisten antamia lausuntoja, sekä muiden maiden sukupuolivähemmistöjen asemaa koskevaa lainsäädäntöä. Aiheeseen liittyvää aikaisempaa oikeudellista tutkimusta on hyvin vähän, joten tutkielmassa on hyödynnetty muiden akateemisten alojen, kuten yhteiskuntatieteiden aiheeseen liittyvää tutkimusta.

Tutkielman johtopäätöksenä esitetään, että Suomen lainsäädäntö ei huomioi riittävällä tavalla inter- ja transsukupuolisten perus- ja ihmisoikeuksia, ja näin ollen näiden sukupuolivähemmistöjen oikeus sukupuoli-identiteettinsä mukaiseen sukupuoleen ei toteudu Suomessa riittävällä tavalla.

Avainsanat: Intersukupuolisuus, transsukupuolisuus, sukupuolivähemmistö, sukupuoli-identiteetti, perus- ja ihmisoikeudet.

Suostun tutkielman luovuttamiseen Rovaniemen hovioikeuden käyttöön.

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi.

Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi.

(vain Lappia koskevat)

SISÄLLYS

LÄHTEET	IV
1. JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen tausta	1
1.2 Tutkimuksen rakenne	5
1.3 Tutkimustehtävä ja aiheen rajaus	6
1.4 Tutkimusmenetelmät ja tutkimuksen lähteet	7
1.5 Keskeiset käsitteet	11
1.5.1 Intersukupuolisuus	11
1.5.2 Transvestismi ja transsukupuolisuus	17
1.5.3 Transgenderismi ja androgyynisyys	20
1.5.4 Muunsukupuolisuus	21
2. YHDENVERTAISUUS SEKÄ MUU AIHEESEEN LIITTYVÄ PERUS- JA IHMISOIKEUSNORMISTO	23
2.1 Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltä	23
2.2 Muu perus- ja ihmisoikeusnormisto	27
2.2.1 Yleistä sukupuolivähemmistöjen perus- ja ihmisoikeuksista	27
2.2.2 Ihmisarvon loukkaamattomuus	29
2.2.3 Yksityiselämän suoja	30
2.2.4 Koskemattomuus	32
2.3 Perusoikeuksien rajoittaminen ja rajoittamisen edellytykset	33
3. OIKEUDELLINEN SUKUPUOLI SUOMEN VÄESTÖTIETOJÄRJESTELMÄSSÄ	35
3.1 Suomen väestötietojärjestelmä	35
3.2 Henkilötunnuksen määräytyminen	37
3.3 Henkilötunnuksen muuttaminen ja korjaaminen	40
3.4 Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta	42
3.5 Transsukupuolisten sukupuolenvahvistamista koskeva lainsäädäntö muualla maailmassa	46
3.6 Sukupuolen juridinen merkitys	48
4. LÄÄKETIETEELLINEN SUKUPUOLENKORJAUS SUOMESSA	52
4.1 Johdatus aiheeseen	52
4.2 Käytäntö intersukupuolisten sukupuolen määrittämisessä ja sukupuolenkorjaustoimenpiteissä	53
4.3 Käytäntö transsukupuolisten sukupuoli-identiteetin selvittämisessä ja sukupuolenkorjaustoimenpiteissä	60
4.4 Potilaan oikeudet	62
5. JOHTOPÄÄTÖKSET	65

LÄHTEET

Kirjallisuus:

Aarnipuu, Tiia: Trans -sukupuolen muunnelmia. Keuruu 2008.

Ahtokivi, Ilkka: Intersukupuolisten vauvojen hoidossa kiistaa. Sunnuntaisuomalainen 30.11.2014. Saatavana verkossa: https://www.verkkouutiset.fi/kotimaa/intersukupuolisten_vauvojen_hoito-28733.

Anttila, Outi: Kohti tosiasiallista tasa-arvoa? Sukupuolisyrjinnän kiellot oikeudellisen pluralismin aikana. Helsinki 2013.

Barbaro, M. - Wendell, A. & Nordenström, A: Disorders of Sex Development. Seminars of Fetal and Neonatal Medicine 16 (2011), s. 119-127. Saatavana verkossa: http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/43158859/Disorders_of_sex_development20160228-3907-5hql9o.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1491559568&Signature=SfHFbCDLTNi1qVeYIIuZUym3Xk%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DDisorders_of_sex_development.pdf.

Berry, Andrew: Lulu, Six-Year-Old Transgender Girl From Argentina, Legally Changes Her Identity Under Nationwide Law. International Business Times 27.9.2013. Saatavana verkossa: <http://www.ibtimes.com/lulu-six-year-old-transgender-girl-argentina-legally-changes-her-identity-under-nationwide-law>.

Butler, Judith: Undoing Gender. New York and London 2004.

Califia, Pat: Sex Changes. The Politics of Transgenderism. San Francisco 1997.

Clark, John: Worlds Apart - Civil Society and the Battle for Ethical Globalization. New York 2003.

Dreger, Alice Domurat: "Ambiguous sex" - Or Ambivalent Medicine? Hastings Center Report Vol. 28, s. 24-35. 1998. Saatavana verkossa: http://www.isna.org/articles/ambivalent_medicine.

Ehrenreich, Nancy - Barr, Mark: Intersex Surgery, Female Genital Cutting, and the Selective Condemnation of "Cultural Practices". Harvard Civil Rights - Civil Liberties Law Review Vol. 40. 2005. Saatavana verkossa: http://www.law.harvard.edu/students/orgs/crcl/vol40_1/ehrenreich.pdf.

Epstein, Julia: Altered Conditions. Disease, Medicine and Storytelling. New York 1995.

Fausto-Sterling, Anne: Myths of Gender - Biological Theories about Women and Men. 2nd edition. New York 1992.

Fausto-Sterling, Anne: Sexing the body: Gender politics and the Construction of Sexuality. New York 2000. Saatavana verkossa: <https://libcom.org/files/Fausto-Sterling%20-%20Sexing%20the%20Body.pdf>.

Holmes, Michelle Morgan LeFay: The Doctor Will Fix Everything. Intersexuality in Contemporary Culture. Montreal 2000. Saatavana verkossa: <http://spectrum.library.concordia.ca/1076/1/NQ47720.pdf>.

Husa, Jaakko - Mutanen, Anu & Pohjolainen, Teuvo: Kirjoitetaan juridiikkaa. 2. uudistettu painos. Tampere 2008.

Husa, Jaakko: Oikeusvertailu. Viro 2013.

Intersex Society of North America: Clinical Guidelines for the Management of Disorders of Sex Development in Childhood. California 2006.

Irni, Sari: Sukupuolivähemmistöt. Teoksessa: Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt, vanhemminen ja palveluntarpeet, toim. Sari Irni ja Jan Wickman, Helsinki 2011.

Johansson, Annika - Sundbom, Elisabeth - Höjerback, Torvald - Bodlund, Owe: A Five-Year Follow-Up Study of Swedish Adults with Gender Identity Disorder. Arch Sex Behav 2009 Vol. 39, s. 1429- 1437. Saatavana verkossa: http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/41896155/A_Five-Year_Follow-Up_Study_of_Swedish_A20160202-21366-6wfywh.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAI-WOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1492941278&Signature=42qJCK-JwcUS7KPTP36aoMnISj1E%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DA_Five-Year_Follow-Up_Study_of_Swedish_A.pdf.

Josso, Nathalie (toim.): The Intersex Child. Basel 1981.

Jämsä, Juha: Mitä moninaisuuden kohtaaminen vaatii ja antaa? Teoksessa: Sateenkaariperheet ja hyvinvointi, toim. Juha Jämsä, Juva 2010, s. 20-25. (PS-Kustannus)

Kaarimaa, Erkki: Perusrekisterit. Suositukset yhteiskunnan perustietojärjestelmien käsitteistä, tiedosta ja pidosta. Helsinki 1997.

Kaltiala-Heino, Riittakerttu - Mattila, Aino - Kärnä, Teemu & Joutsenniemi: Sukupuoli-identiteetin diagnosoiminen. Duodecim 4/2015, s. 367-371. Saatavana verkossa: <http://www.duodecimlehti.fi/lehti/2015/4/duo12092>.

Korhonen, Rauno: Suomen väestökirjanpidon historiaa. Rovaniemi 1999.

Launis, Veikko: Ihminen kliinisen lääketieteellisen tutkimuksen kohteena. Teoksessa: Kliinisen tutkimuksen etiikka - opas tutkijoille ja eettisille toimikunnille, toim: Tapani Keränen ja Amos Pasternack. Tallinna 2015.

Lee, Peter - Houk, Christopher - Ahmed, Faisal & Hughes, Ieuan in collaboration with the participants of the international Consensus Conference on Intersex organised by Lawson Wilkins Pediatric Endocrine Society and the European Society for Paediatric Endocrinology: Consensus Statement on Management of Intersex Disorders. Pediatrics Volume 118, number 2, August 2006, s. e488-e500. Saatavana verkossa: http://www.uil-gbtqclinic.com/uploads/2/7/5/8/27587983/35969_20110430053758_httppostedfile_haregulations_eng_appendix4_24297.pdf.

Leinonen, Eeva-Kaisa: Transvestisuus. Teoksessa: Seksuaalisuus, toim. Dan Apter, Leena Väisälä ja Kari Kaimola. Jyväskylä 2006, s. 157- 163.

Lindman, Satu: Väkivaltakulttuurin perintö. Tallinna 2015.

Mealey, Linda: Sex Differences: Development and Evolutionary Strategies. San Diego 2000.

Money, John: Man and Woman, Boy and Girl: The Differentiation and Dimorphism of Gender Identity from Conception to Maturity. Baltimore 1972.

Mustola, Kati & Vanhala, Anna: Tutkimusmenetelmät ja aineistot. Teoksessa "Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä, toim. Jukka Lehtonen & Kati Mustola. Työministeriön tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki 2004. Saatavana verkossa: http://www.rakennerahastot.fi/vanhat_sivut/rakennerahastot/tiedostot/esr_julkaisut_2000_2006/tutkimukset_ja_selvitykset/03_02-04_eihan_heterotkaan_kerro_seksuaalisuuden_ja_sukupuolen_rajakayntia_tyoelamassa_fi.pdf.

Mustola, Kati: Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen tila työelämässä. Teoksessa "Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä, toim. Jukka Lehtonen & Kati Mustola. Työministeriön tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki 2004. Saatavana verkossa: http://www.rakennerahastot.fi/vanhat_sivut/rakennerahastot/tiedostot/esr_julkaisut_2000_2006/tutkimukset_ja_selvitykset/03_02-04_eihan_heterotkaan_kerro_seksuaalisuuden_ja_sukupuolen_rajakayntia_tyoelamassa_fi.pdf.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna: Oikeus ja sukupuoli. Teoksessa: Oikeuden tuolla puolen, toim. Kaijus Ervasti & Nina Meincke. Helsinki ja Saarijärvi 2002.

Nieminen, Liisa: Ihmisarvon loukkaamattomuus perus- ja ihmisoikeussuojan lähtökohtana. Lakimies 1/2005, s. 49-78.

Nousiainen, Anu: Ei tyttö eikä poika - moni suomalaislapsi syntyy ilman sukupuolta. Helsingin sanomien kuukausiliite. Julkaistu 2.1.2016 ja päivitetty 25.12.2016. Saatavana maksua vastaan Helsingin sanomien verkkosivujen verkkolehdestä: <http://www.hs.fi/kuukausiliite/art-2000002876933.html>.

Nousiainen; Kevät: Käsitteellisiä välineitä tasa-arvon erittelyyn. Teoksessa: Tasa-arvo toisinnähtynä - Oikeuden ja politiikan näkökulmia tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen, toim. Johanna Kantola, Kevät Nousiainen ja Milja Saari. Tallinna 2012.

Nousiainen, Kevät & Pylkkänen, Anu: Sukupuoli ja oikeuden yhdenvertaisuus. Helsinki 2001.

Ojanen, Tuomas: Johdatus perus- ja ihmisoikeusjuridiikkaan. Helsinki 2009.

Pellonpää, Matti: Henkilökohtainen koskemattomuus (PL 7 §), kirjailija päivittänyt tekstin 17.7.2009. Teoksessa: Perusoikeudet, toim. Pekka Hallberg, Heikki Karapuu, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori ja Veli-Pekka Viljanen. Helsinki 2004. Saatavana verkossa: [http://fokus.almatalent.fi/ezproxy.ulapland.fi/teos/FAIBCXJTBF#kohta:PERUSOIKEU-DET\(\(20\)\)](http://fokus.almatalent.fi/ezproxy.ulapland.fi/teos/FAIBCXJTBF#kohta:PERUSOIKEU-DET((20))).

Pimenoff, Veronica: Intersukupuolisuus. Teoksessa: Seksuaalisuus, toim. Dan Apter, Leena Väisälä ja Kari Kaimola. Jyväskylä 2006, s. 173- 182.

- Pimenoff, Veronica: Transsukupuolisuus. Teoksessa: Seksuaalisuus, toim. Dan Apter, Leena Väisälä ja Kari Kaimola. Jyväskylä 2006, s. 164-172.
- Preves, Sharon: Sexing the Intersexed: An analysis of Sociocultural Responses to Intersexuality. *Sings* Vol. 27 N:o 2. Chicago University Press 2002, s. 523- 556. Saatavana verkossa: http://blogs.acu.edu/1020_BIBL212H1/files/2010/01/Intersexuality-article-2002.pdf.
- Preves, Sharon: *Intersex and identity The Contested Self*. New Brunswick 2003.
- Rantala, Marjo: Sukupuoleen sopeutetut - intersukupuolisten ja transsukupuolisten oikeusasema Suomessa. *Oikeus* 1/2016, s. 8-28.
- Sailas, Eila & Vartiainen, Heikki: Seksuaalirikokset ja seksuaaliset poikkeavuudet. Teoksessa: *Oikeuslääketiede*, toim. Antti Penttilä, Jorma Hirvonen, Pekka Saukko ja Pekka J. Karhunen. Hämeenlinna 2000, s. 278- 287.
- Silkola, Jaika: Intersukupuolisen lapsen itsemääräämisoikeus. Pro-gradu tutkielma. Rovaniemi 2014.
- Terveyden ja hyvinvoinninlaitos: Tautiluokitus ICD-10, luokitukset, termistöt ja tilasto-ohjeet. 3. painos. Mikkeli 2011.
- Tiitinen, Aila - Suominen, Sinikka & Holi, Matti: Transseksuaalien hoito. *Duodecim* 21/2003, s. 2045- 2050. Saatavana verkossa: <http://www.terveyskirjasto.fi/xmedia/duo/duo93871.pdf>.
- Toriseva, Roosa: Intersukupuolisuus suomalaisten lääkäreiden käytännöissä ja puheissa. *Sukupuolentutkimus* 1/2017, s. 15- 29.
- Wickman, Jan: *Transgender Politics*. Turku 2001.
- Viljanen, Veli-Pekka: Yksityiselämän suoja (PL 10 §), kirjailija päivittänyt tekstin 9.2.2011. Teoksessa: *Perusoikeudet*, toim. Pekka Hallberg, Heikki Karapuu, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori ja Veli-Pekka Viljanen. Helsinki 2004. Saatavana verkossa: [http://fokus.almatalent.fi/ezproxy.ulapland.fi/teos/FAIBCXJTBF#kohta:PERUSOIKEUDET\(\(20\)\)](http://fokus.almatalent.fi/ezproxy.ulapland.fi/teos/FAIBCXJTBF#kohta:PERUSOIKEUDET((20))).
- Viljanen, Veli-Pekka: *Perusoikeuksien rajoitusedellytykset*. Helsinki 2001.
- Vilkka, Hanna: *Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen*. Juva 2010.
- Wicman, Jan: *Transgender Politics. The Construction and Deconstruction of Binary Gender in the Finnish Transgender Community*. Turku 2001.

Virallislähteet:

Act No. XI of 2015: AN ACT for the recognition and registration of the gender of a person and to regulate the effects of such a change, as well as the recognition and protection of the sex characteristics of a person. Valletta 2015. Saatavana verkossa: http://tgeu.org/wp-content/uploads/2015/04/Malta_GIGESC_trans_law_2015.pdf.

Births, Deaths and Marriages Registration Act 1995 No 62. Saatavana verkossa: <http://www.legislation.nsw.gov.au/#/view/act/1995/62/part3/div4>.

Comissioner for human rights: Report by Nils Muižnieks Comissioner for Human Rights of the Council of Europe, Following his visits to Finland from 11 to 13 June 2012. CommDH(2012)27. Strasbourg 25 September 2012. Saatavana verkossa: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806db6d1>.

Council of Europe, Parliamentary Assembly: Condition of transsexual. Recommendation 1117 (1989). Strasbourg 1989. Saatavana verkossa: <http://assem-bly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=15151&lang=en>.

Council of Europe: Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity. Strasbourg 2010. Saatavana verkossa: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cf40a.

Deutcher Ethikrat: Intersexualität - Stellungnahme. Berlin 2012. Saatavana verkossa: <http://www.ethikrat.org/dateien/pdf/stellungnahme-intersexualitaet.pdf>.

HE 146/1988 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle holhouslainsäädännön uudistamiseksi.

HE 19/ 2014 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle yhdenvertaisuuslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 309/1993 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

HE 56/2001 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 89/2008 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi väestötietojärjestelmästä ja Väestörekisterikeskuksen varmennepalveluista.

Identidad De Genero, Ley 26.743: Establécese el derecho a la identidad de género de las personas. Sancionada: Mayo 9 de 2012. El Senado y Cámara de Diputados de la Nación Argentina reunidos en Congreso, etc. sancionan con fuerza de Ley. Saatavana verkossa: <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/195000-199999/197860/norma.htm>.

Joint statement on sexual orientation, gender identity and human rights at United Nations, 2008. Saatavana verkossa: http://old.ilga-europe.org/home/issues/ilga_europe_s_global_work/united_nations/ilga_europe_and_joint_statements/joint_statement_on_sexual_orientation_gender_identity_and_human_rights_at_united_nations_2008

Lapsiasiavaltuutettu: Lapsiasiavaltuutetun lausunto hallituksen esitysluonnoksesta laiksi transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain muuttamisesta. Sosiaali- ja terveysministeriölle 19.9.2014. Viite: STM058:00/2013. Saatavana verkossa: <http://lapsi-asia.fi/tata-mielta/lausunnot-2/lausunnot-2014/lapsiasiavaltuutetun-lausunto-hallituksen-esitysluonnoksesta-laiksi-transseksuaalin-sukupuolen-vahvistamisesta-annetun-lain-muuttamisesta/>

Lov om Det Centrale Personregister. Lovbekendtgørelse nr. 878 af 14. September 2009. Saatavana: <https://www.retsinformation.dk/pdfPrint.aspx?id=144955>.

Lov om ændring af lov om Det Centrale Personregister. Givet på Christiansborg Slot, den 25. juni 2014. Saatavana verkossa: <https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=163824>.

Nummijärvi, Anja (tasa-arvoaltuutetun sijainen) & Pimiä, Kirsi (yhdenvertaisuusvaltuutettu): Translaki on uudistettava välittömästi! 12.10.2016. Saatavana verkossa: <https://www.tasa-arvo.fi/-/translaki-on-uudistettava-valittomast-1>

Oikeusministeriö: Lainlaatijan perustuslakiopas. Oikeusministeriön julkaisuja 11/2006. Helsinki 2006. Saatavana verkossa: http://oikeusministerio.fi/fi/index/julkaisut/julkaisuarkisto/200611lainlaatijanperustuslakiopas/Files/OMJU_2006_11_Lainlaatijan_perustuslakiopas_92_s.pdf.

Oikeusministeriö: Seksuaali- ja sukupuoli vähemmistöön kuuluvien perus- ja ihmisoikeudet Suomessa. Oikeusministeriön julkaisuja 34/2014. Helsinki 2014. Saatavana verkossa: https://www-edilex-fi.ezproxy.ulapland.fi/ministerioiden_julkaisut/13631.pdf.

Personenstandsgezet (PStG). Ausfertigungsdatum 19.2.2017. Saatavana verkossa: <https://www.gesetze-im-internet.de/pstg/BJNR012210007.html>.

PeVL 1/2006 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi terveydenhuollon järjestämisestä puolustusvoimissa annetun lain ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta. (PeVL 1/2006 vp. - HE 200/2005 vp.) Helsinki 2006.

PeVL 18/2006 vp. Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laeiksi maatalouden harjoittamisesta luopumisen tukemisesta ja luopumisjärjestelmiä koskevien lakien muuttamisesta. (PeVL 18/2006 vp. - HE 34/2006 vp.) Helsinki 2006.

PeVL 65/2002 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi Kainuun hallintokokeilusta. (PeVL 65/2002 vp. - HE 198/2002 vp.) Helsinki 2002.

PeVL 8/2003 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi seutuvaltuustokokeilusta ja seutuyhteistyökokeilusta annetun lain muuttamisesta. (PeVL 8/2003 vp. - HE 41/2003 vp.) Helsinki 2003.

PeVM 25/1994 vp. Perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 25 hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussännösten muuttamisesta. (PeVM 25/1994 vp. - HE 309/1993 vp.) Helsinki 1994.

Piispainkokouksen selonteko 31.8.2016. Saatavana verkossa: <http://evl.fi/documents/1327140/9823846/PK+VALMIS+AVIOLIITTOSELONTEKO+2016.pdf/c1bb8df3-7b77-404a-b05a-f5582b219a36>.

Resolution adopted by the Human Rights Council “Human rights, sexual orientation and gender identity” (A/HRC/RES/17/19).

Riksdagsskrivelse (2012/13:231). Tukholma 2013. Saatavana verkossa: <https://data.riksdagen.se/fil/88F2EA41-4DB2-464A-968F-41205E8B4468>.

Socialutskottets betänkande (2012/13:SoU24): Upphävande av kravet på sterilisering för ändrad könstillhörighet. Tukholma 2013. Saatavana verkossa: <https://data.riksdagen.se/fil/DCD57DA3-744A-408C-A481-864394E1E9C5>.

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM): Transseksuaalien aseman kehittämistyöryhmän muis-tio. 2000:2. Helsinki 2000. Saatavana verkossa: <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/73582/TRM200002.pdf?sequence=2>.

Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja julkaisuja (STM) 2015:23: Sukupuolen vahvistamisen oikeudelliset edellytykset - työryhmän loppuraportti. Helsinki 2015. Saatavana verkossa: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/125997/URN_ISBN_978-952-00-3584-6.pdf?sequence=1.

Tasa-arvovaltuutetun lausunto: Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta. 12.3.2012. Saatavana verkossa: <https://www.tasa-arvo.fi/documents/10181/34936/Selvitys+sukupuolivaheemmistojen+asemasta.pdf/4c84618f-8c6c-484f-a7e5-bfda8d06e9a6>

The yogakarta principles: Principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity. Periaatteet julkaistu 2007. Saatavana verkossa: http://www.yogyakartaprinciples.org/wp/wp-content/uploads/2016/08/principles_en.pdf.

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta, ETENE: Kannanotto 22.3.2016 - Intersukupuolisten lasten hoito. STM105:00/2014. Saatavana verkossa: http://etene.fi/documents/1429646/2056382/KANNANOTTO_intersukupuolisuus_pdf.pdf/c5d42cbd-5220-4314-a2e9-c61cf27ace9a.

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE: Transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain muutostarpeet. 17.4.2013. (Viite: STM/5023/2012).

Valtioneuvoston asetus (VNA) väestötietojärjestelmästä (128/2010)

VVM, Valtiovarainministeriön tiedote: Yhdenvertaisuuslain ja tasa-arvolain soveltaminen 1.1.2015 alkaen. (VM/1289/03.03.01/2015). Helsinki 2015. Saatavana verkossa: <http://vm.fi/documents/10623/1121917/Yhdenvertaisuuslain+ja+tasa-arvolain+soveltaminen+1.12015+alkaen+30.6.2015.pdf/3b921a7c-32e3-4d04-af19-213a494b9671>.

Walhman-Calderara, Tuula & Halila, Ritva: Intersukupuolisuus. Taustaraportti ETENEN kannanottoon. Sosiaali- ja terveysministeriö 2016. Saatavana verkossa: <http://etene.fi/documents/1429646/2056382/IS-raportti20160331.pdf/58bf2412-48a9-4521-b5ae-81a3ee3bc07b>.

Kansainväliset sopimukset:

Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 18- 19/1990).

Euroopan neuvoston yleissopimus ihmisoikeuksien ja ihmisarvon suojaamiseksi biologian ja lääketieteen alalla (biolääketiedesopimus, SopS 24/2010).

Euroopan unionin perusoikeuskirja (2000/C 364/01).

Kansalaisyhteisöä ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (SopS 7-8/1976).

YK:n lasten oikeuksien sopimus (SopS 59-60/1991).

Oikeuskäytäntö:

B v. France, App No 13343/87, A/232-C. European Court of Human Rights 25.3.1992.

P v. S, Asiassa C-13/94. Yhteisöjen tuomioistuimen tuomio 30.4.1996.

Christine Goodwin v. The United Kingdom, App No 28957/95. European Court of Human Rights (Grand Chamber Judgement) 11.7.2002.

High Court of Australia. NSW Registrar of Births, Deaths and Marriages v. Norrie [2014] HCA 11 (2 April 2014). S273/2013. Saatavana verkossa: <http://www.austlii.edu.au/au/cases/cth/HCA/2014/11.html>.

Kammarrätten i Stockholm. Mål nr 1968-12. DOM 2012-12-19. Saatavana verkossa: <http://databas.infosoc.se/rattsfall/24519/fulltext>.

KHO 2009:15.

The Supreme Court of India, Civil Original Jurisdiction. Writ Petition (Civil) No. 400 of 2012. National Legal Services Authority Versus Union of India and others with Writ Petition (Civil) No. 604 of 2013. Judgement. Saatavana verkossa: <http://judis.nic.in/supreme-court/imgs1.aspx?filename=41411>.

Internet-lähteet:

Accord Alliance: What is Useful About the Terminology of DSD? What is Unhelpful? <http://www.accordalliance.org/faqs/what-is-useful-about-the-terminology-of-dsd-what-is-unhelpful/>. (Viitattu 5.4.2017).

American Psychological Association: Answer to your Questions about Transgender people, Gender identity and Gender Expression. Washington 2014 <http://www.apa.org/topics/lgbt/transgender.pdf>. (Viitattu 3.3.2017).

Amnesty International. Raportti: Transihmisen ihmisoikeuksia loukataan törkeästi Suomessa. 4.2.2014. <https://www.amnesty.fi/raportti-transihmisten-ihmisoikeuksia-loukataan-torkeasti-suomessa/>. (Viitattu 1.3.2017).

Bondy, Carol A.: Turner Syndrome. 2012. <https://rarediseases.org/rare-diseases/turner-syndrome/>. (Viitattu 7.4.2017).

Dagens Nyheter: Tvångsteriliserade ska få ersättnings. 24.3.2017. Saatavana maksua vastaan: <http://www.dn.se/nyheter/sverige/tvangssteriliserade-ska-fa-ersattning/> (Viitattu 2.4.2017).

Dictionary.com: Eunuch. 2017. <http://www.dictionary.com/browse/eunuch?s=t>. (Viitattu 4.4.2017).

Dictionary.com: Hijra. 2017. <http://www.dictionary.com/browse/hijra>. (Viitattu 4.4.2017).

Hinkle, Curtis: Why We do not use “disorder of sex development”. 2007. <http://oiiuk.org/697/why-we-do-not-use-disorder-of-sex-development/>. (Viitattu 5.4.2017).

Hutcheson, Joel: Disorders of Sex Development. 12 November 2014. <http://emedicine.medscape.com/article/1015520-overview#a4>. (Viitattu 7.4.2017).

Intersex Society of North America: How Common is intersex? 2008. <http://www.isna.org/faq/frequency>. (Viitattu 22.4.2017).

Kippo, Johanna: Ruotsi aikoo maksaa korvauksia transsukupuolisten pakkosterilisoineista. YLE -uutiset 25.3.2017. <http://yle.fi/uutiset/3-9530799>. (Viitattu 2.4.2017).

Lord Acton: “History of freedom in Antiquity”. An Address Delivered to the Members of the Bridgnorth Institute. February 26, 1877. <https://acton.org/research/history-freedom-antiquity>. (Viitattu 30.4.2017).

Louhiala, Pekko: Syyn käsite lääketieteessä. 23.6.1998. http://www.mv.helsinki.fi/home/hemila/SLFS/Louhiala_1998_ch.pdf. (Viitattu 1.5.2017).

Maala, S. Daniel: Turner Syndrome. 17 June 2016. <http://emedicine.medscape.com/article/949681-overview>. (Viitattu 7.4.2017).

Mayo Clinic Staff: Klinefelter Syndrome. 2017. <http://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/klinefelter-syndrome/symptoms-causes/dxc-20233187>. (Viitattu 7.4.2017).

Minor, Alice & Mølgaard, Laura: Danish Minister of Health To Push For De-Psychiatrization Of Transgender Persons. 12 May 2016. <https://killjoy.dk/en/Report/Minister-Of-Health>. (Viitattu 1.5.2017).

Psychology today: Gender dysphoria. 27.12.2015. <https://www.psychologytoday.com/conditions/gender-dysphoria>. (Viitattu 2.3.2017).

Ring, Trudy: Argentina Passes Comprehensive Transgender Rights Law. Advocate 11.5.2012. <http://www.advocate.com/politics/transgender/2012/05/11/argentina-passes-comprehensive-transgender-rights-law>. (Viitattu 4.4.2017).

Suomi sanakirja; sivistyssanakirja: Androgyyni. 2017. <http://www.suomisanakirja.fi/androgyyni>. (Viitattu 4.4.2017).

Sydsvenskan: Tvångsteriliserade kan få skadestånd – "pengarna inte en upprättelse". 25.3.2017. <http://www.sydsvenskan.se/2017-03-25/steriliserade-kan-fa-skadestand-av-staten>. (Viitattu 2.4.2017).

Terveyskirjasto: ICD-10-tautiluokitusta päivitetään - sadomasokismi poistuu listalta. http://www.terveyskirjasto.fi/terveysportti/uutissorvi_uusi.lue_abstrakti2?iid=14743&iprint=23&p_rss. (Viitattu 3.3.2017).

TGEU: Legal Gender Recognition. 2017. <http://tgeu.org/issues/legal-gender-recognition/>. (Viitattu 27.3.2017).

Tieteen termipankki: filosofia; ihmisarvo. 19.8.2016. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:ihmisarvo>. (Viitattu 11.3.2017).

Tieteen termipankki: kirjallisuuden tutkimus; androgyyni. 25.7.2014. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:androgyyni>. (Viitattu 4.3.2017).

Transeks ry: Intersukupuolisuus. 2017a. <http://trasek.fi/perustietoa/intersukupuolisuus/>. (Viitattu 22.3.2017).

Transeks ry: Sukupuolenkorjaus. 2017b. <http://trasek.fi/perustietoa/sukupuolenkorjaus/>. (Viitattu 22.3.2017).

Transtukipiste: Tutkimus. 2017. <http://transtukipiste.fi/tutkimus/>. (Viitattu 23.4.2017).

Valvira: Potilaan oikeudet. 14.12.2008. <http://www.valvira.fi/terveydenhuolto/potilaan-asema-ja-oikeudet-oikeudet>. (Viitattu 23.3.2017).

Venhola, Mika: Intersukupuolisuus. 2.5.2001 (muokattu 6/2002). http://whm13.louhi.net/~transtuk/wp-content/uploads/2013/08/Artikkeli_is_Venhola2001.pdf. (Viitattu 2.3.2017).

Väestörekisterikeskus/ 1: Väestötietojärjestelmä. 2017. <http://vrk.fi/vaestotietojarjestelma>. (Viitattu 7.3.2017).

Väestörekisterikeskus/2: Historia. 2017. <http://vrk.fi/historia>. (Viitattu 7. ja 8.3.2017).

Väisänen, Mikko: Nimeämisen sateenkaareva ihanuus – seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin käsitteistä. SESAM 1/2014. <http://www.pirkanmaanseta.fi/sesam/?issue=sesam-2-2013>. (Viitattu 3.3.2017).

1. JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tausta

Ihmiset jaotellaan länsimaissa kahteen eri sukupuoliluokkaan: nainen/ tyttö tai mies/ poika. Tämä jaottelu ei kuitenkaan huomio sukupuolten moninaisuutta; sukupuoli on muutakin kuin biologinen ominaisuus, se on myös juridinen, sosiaalinen, psyykinen ja aistinen kokemus.¹ Sukupuolen määrittämistä kahteen eri luokkaan on perusteltu fyysisillä eroilla, mutta tätä jakoa on myös problematisoitu monin tavoin; esimerkiksi filosofi Judith Butler ja biologian ja tieteenhistorian tutkija Anne Fausto-Sterling ovat tuoneet esille kaksijakoisen sukupuolikategorian sekä siihen liittyvän sukupuolia yhdenmukais-tavan sukupuolikäsityksen ongelmia.² Sukupuoli ei jakaudu ainoastaan biologisiin ja so-siaalisen vuorovaikutuksen tuottamiin ominaisuuksiin, vaan sukupuoli muodostaa ruu-miillisten ja mentaalisten ominaisuuksien kokonaisuuden.³

Vaikka sukupuolta ei ole varsinaisesti määritelty missään laissa, edellyttää Suomen väes-tötietojärjestelmästä ja Väestörekisterikeskuksen varmennepalveluista annettu laki (väes-tötietolaki 661/2009), että jokainen henkilö määritellään joko naiseksi tai mieheksi, eikä muita vaihtoehtoja ole.⁴ Vaikka laki edellyttää sukupuolen määrittämistä, se ei kuitenkaan sisällä säännöksiä siitä, miten sukupuolen todentamisen tulisi tapahtua. Käytännössä su-kupuoli kuitenkin vahvistetaan jo lapsen syntymähetkellä ulkoisten sukuelinten perus-teella, ja ilmoitetaan tämän jälkeen väestötietojärjestelmään rekisteröitäväksi.⁵

Kaksijakoinen sukupuolenmäärittäminen on kautta aikojen ollut tavallista Euroopassa, ja ky-seinen jaottelu on toiminut niin politiikan kuin lainsäädännönkin perustana.⁶ Nyky aika-

¹ Ks. HE 89/2008 vp. s. 72 ja VNA (128/2010), 2 §. Ks. myös *Vilka* 2010, s. 17- 25, jossa kerrotaan suku-puolen erilaisista määrittämisistä.

² Ks. esim. *Butler* 2014; *Fausto-Sterling* 1992.

³ *Vilka* 2010, s.23.

⁴ *Irni* 2011, s.10; Ks. HE (89/2008 vp.), s. 72. Vrt. *Rantala* 2016, s. 9.

⁵ *Rantala* 2016, s. 9.

⁶ *Fausto-Sterling* 2000, s. 35; Ks. myös *Aarnipuu* 2008, s. 21- 61, jossa kerrotaan sukupuolen ja sukupuolen moninaisuuden historiasta ja eri aikakausien sukupuolikäsityksistä.

nakin Suomessa voimassa oleva kaksisukupuolijaottelu ei huomioi riittäväällä tavalla sukupuolen moninaisuutta ja sukupuolikäsittteen laaja-alaisuutta. Osa ihmisistä elää tämän kaksisukupuolijärjestelmän välimaastossa, ja heidät määritellään nykyisen käytännön mukaisesti joko miehiksi tai naisiksi. Tämän lisäksi heidät luetaan eri sukupuolivähemmistöihin kuuluviksi henkilöiksi sen perusteella, että heidän sukupuoli-identiteettinsä eroaa yleisen käsityksen mukaisesta kaksisukupuolijaottelusta.⁷ Käsitteenä sukupuolivähemmistö kattaa laajan joukon erilaisia ihmisiä ja erilaisia sukupuolen kokemuksia. Sukpuolivähemmistöillä tarkoitetaan sekä ihmisiä, joiden biologisen ja sosiaalisen sukupuolen välillä on jonkin asteinen ristiriita (esimerkiksi transsukupuolisuus) että ihmisiä, joiden sukupuoli ei ole yksiselitteisesti määriteltävissä joko miehiksi tai naisiksi (esimerkiksi intersukupuolisuus).⁸

Sekä intersukupuolisuutta ja transsukupuolisuutta pidetään lääketieteessä epänormaalina tiloina; molemmilla on myös omat kansainväliset ICD 10-tautiluokituksensa.⁹ Suomessa sekä intersukupuolisille ja transsukupuolisille on mahdollista tehdä sukupuolielin-kirurgisia toimenpiteitä, joissa sukupuolielimet operoidaan vastaamaan joko naisen tai miehen ulkoisia sukuelimiä. Ristiriita näiden hoitojen välillä Suomessa on kuitenkin ilmeinen, sillä intersukupuolisille lapsille tehdään sukupuolikirurgisia toimenpiteitä ilman, että lapsella itsellään on mahdollisuutta vaikuttaa asiaan, saati kertoa omaa kantaansa sukupuolestaan tai siitä, onko siinä ylipääntensä mitään korjattavaa. Sen sijaan transsukupuolisten aikuisten tulee käydä pitkiä ja usein turhauttavia tutkimusjaksoja läpi, jotta he saisivat oikeuden muuttaa biologisen sukupuolensa vastaamaan heidän sosiaalista sukupuoltaan.¹⁰

Intersukupuolisuus käsittää joukon erilaisia tiloja.¹¹ Tarkkaa määritelmää intersukupuolisuuden esiintyvyydestä on mahdotonta antaa, sillä ennen sellaisen antamista olisi saatava yhteisymmärrys sille, mitä kaikkea termi intersukupuolisuus käsittää, ja mitä luetaan intersukupuolisuuteen. Asiantuntijoiden mukaan kuitenkin karkeasti arvioiden voidaan

⁷ Ks. *Irni* 2011, s. 11.

⁸ *Aarnipuu* 2008, s. 67, jossa biologisen ja sosiaalisen sukupuolen ristiriidasta käytetään yhteisnimitystä ”transihmiset”. Tämä ryhmä sisältää myös transsukupuolisuuden. Jos taas ristiriita on pelkästään biologisessa sukupuoleessa, käyttää *Aarnipuu* termiä epäselvä sukupuoli eli intersukupuolisuus. Ks. myös *Sailas & Vartiainen* 2000, s. 285.

⁹ Ks. esim. *Sailas & Vartiainen* 2000, s.287. Ks. myös *Terveiden ja hyvinvoinninlaitos* 2011, s. 212, 270-271, 652-653 ja 675.

¹⁰ Ks. *Aarnipuu* 2008. s. 72.

¹¹ Näitä intersukupuoleen luettavia lääketieteellisiä tiloja käsitellään tarkemmin kappaleessa 1.5.1 Intersukupuolisuus.

sanoa, että vuosittain koko maailmassa syntyy keskimäärin yksi sukupuoleltaan epäselvä lapsi jokaista 1500 tai 2000 syntyvää lasta kohden (1:1500/2000). Tästä arviosta puuttuvat kuitenkin sellaiset intersukupuoliset lapset, joiden intersukupuolisuus selviää vasta myöhemmin¹², usein murrosiässä.¹³ Intersukupuolisuuden esiintyvyyden arviointi vaihtelee sen mukaan, miten intersukupuolisuus määritellään. Venholan määritelmän mukaan intersukupuolisia on noin 0,1-2 %:a väestöstä¹⁴ ja Prevesin mukaan noin 1-2 syntyvää lasta jokaista 2000 lasta kohden on sukupuoleltaan epäselvä. Lisäksi Preves tuo esille, että noin 2 %:lla syntyvistä lapsista luokitellaan intersukupuolisiksi heidän kromosomeissaan tai sukurauhasissaan olevien merkkien perusteella.¹⁵ Fausto-Sterling arvio intersukupuolisuuden esiintyvyydeksi noin 1,7 %:a kaikista syntyvistä lapsista, mutta hänen arvionsa kuvaa esiintyvyyttä ainoastaan Pohjois-Amerikan alueella.¹⁶ Arviot intersukupuolisten lasten määrästä suhteutettuna kaikkiin syntyviin lapsiin vaihtelevat 1- 4 %:n välillä.¹⁷

Transsukupuolisuuden esiintyvyydestä ei myöskään ole yhtä ainoaa arviota ja useassa arviossa esiintyvät vain ne transsukupuoliset, jotka ovat hakeutuneet sukupuolenkorjausoperaatioiden piiriin. Ruotsissa tehdyn tutkimuksen mukaan 18- 65 vuotiaiden transsukupuolisten määrä Ruotsissa vuosina 2006- 2007 oli 1/ 100 000. Tämä arvio sisälsi kuitenkin vain ne transsukupuoliset, jotka olivat hakeutuneet sukupuolenkorjausleikkaukseen.¹⁸ Vuonna 2004 tehdyn tutkimuksen mukaan transsukupuolisten määrä Suomessa oli noin 5000 henkilöä, ja transvestiittien määrä Suomessa oli tuolloin saman tutkimuksen mukaan noin 50 000 henkilöä.¹⁹ On kuitenkin otettava huomioon, että eri seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen osuus koko Suomen väestöstä on keskimäärin 1/10, mikä tarkoittaa, että Suomessa eri seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia henkilöitä on enemmän kuin esimerkiksi suomenruotsalaisia tai maahanmuuttajia.²⁰

Edellä mainituista intersukupuolisuuden ja transsukupuolisuuden esiintyvyydestä kertovista luvuista voimme päätellä, että vaikka yhtenä vähemmistönä seksuaali- ja sukupuol-

¹² Ks. Kappale 1.5.1 Intersukupuolisuus.

¹³ *Intersex Society of North America* 2008; Ks. myös Dreger 1998, s.25.

¹⁴ Venhola 2001; Ks. myös Pimenoff 2006, s. 173.

¹⁵ Preves 2002, s. 526.

¹⁶ Fausto-Sterling 2000, s. 51 ja 53.

¹⁷ Preves 2003, s. 2.

¹⁸ Johansson, Sundbom, Höjerback & Bodlund 2009, s. 1430.

¹⁹ Mustola & Vanhala 2004, s. 27.

²⁰ Lehtonen 2006, s. 9.

livähemmistöt ovat Suomessa kohtalaisen suuri ryhmä, ovat intersukupuoliset ja transsukupuoliset kuitenkin tästäkin vähemmistöstä oma marginaaliryhmänsä. Se, että intersukupuolisten ja transsukupuolisten osuus koko Suomen väestöön suhteutettuna on vähäinen, ei kuitenkaan tarkoita, etteikö näiden vähemmistöjen näkökulmasta tehdylle tutkimukselle olisi tarvetta. Intersukupuolisuutta ja transsukupuolisuutta koskevaa tutkimusta on tehty verrattain vähän, oikeudellista tutkimusta aiheesta on tuskin lainkaan. Marjo Rantalan vuonna 2016 kirjoittaman artikkelin²¹ lisäksi muuta kotimaista oikeudellista tutkimusta en useista etsinnöistä huolimatta löytänyt. Sen sijaan aihetta on tutkittu jonkin verran muilla akateemisilla aloilla, kuten yhteiskuntatieteissä.²² Myös ulkomaista oikeudellista tutkimusta aiheesta on, ja esimerkiksi Uppsalan yliopistossa on valmistunut keväällä 2016 oikeudellinen väitöskirja lapsille tehtävistä sukuelinkirurgisista toimenpiteistä.²³

Kansainvälisellä tasolla sukupuolivähemmistöjen asemaan on alettu kuitenkin kiinnittämään yhä enemmän huomiota.²⁴ Tutkimus aiheesta on mielestäni tärkeää, jotta sukupuolivähemmistöjen oikeuksiin liittyvät näkökohdat tulevat myös Suomessa paremmin esille. Suomen tulee kiinnittää enemmän huomiota sukupuolivähemmistöjen asemaan, mikäli se aikoo pysyä kansainvälisen perus- ja ihmisoikeuskehityksen mukana. Eri vähemmistöjen asemaa koskevan tutkimuksen tärkeyttä kuvaa mielestäni hyvin Lordi Actonin lausuma viisaus:

”The most certain test by which we judge whether a country is really free is the amount of security enjoyed by minorities.”²⁵

²¹ Ks. Rantala 2016, s. 8- 28.

²² Ks. esim. Wickmanin vuonna 2001 kirjoittama väitöskirja; ks. myös Silkkolan pro gradu -tutkielma vuodelta 2014; ks. myös Mustola & Vanhala sukupuolivähemmistöjen asemaa työelämässä koskeva kyselytutkimus vuodelta 2003 (tutkimustulokset julkaistu 2004). Lisää tietoa aihealueeseen liittyvistä tutkimuksista löytyy transtukipisteen sivuilta.

²³ Ks. Jameson Garland: On Science, Law and Medicine: "The case of children diagnosed as different in sex development". Uppsala University Press 2016. Valitettavasti tämän tutkielman kirjoittamishetkellä Garlandin tutkimusta ei ollut saatavilla, mutta Jameson Garland on luvannut lähettää Lapin yliopistoon yhden painoksen heti, kun se on mahdollista. Ikävä kyllä, en ehtinyt tutkimukseen tutustumaan vielä tätä tutkielmaa kirjoittaessani, joten tutkielmassani en ole voinut Garlandin väitöskirjaa hyödyntää.

²⁴ Katso esimerkiksi kansainvälisten ihmisoikeusjuristien vuonna 2007 julkaisemat Yogakartan periaatteet. Nämä periaatteet ovat kokoelma YK:n ihmisoikeuksia täydentäviä periaatteita, joissa otetaan huomioon myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeudet. Kts. myös Euroopan neuvoston ministerikomitean 31.10.2013 antama suositus [CM/Rec(2010)5] seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden syrjinnän estämisestä.

²⁵ Lord Acton 1877; An Address Delivered to the Members of the Bridgnorth Institute; Ks. myös Clark 2003, s. 218, jossa siterataan Mahatma Gandhia: "a Civilization can be judged by the way it treats its minorities".

1.2 Tutkielman rakenne

Tutkielmani koostuu viidestä pääluvusta. Nimensä mukaisesti ensimmäinen luku, eli johdanto johdattelee aluksi lukijan tutkielman aihepiiriin ja informoi lukijaa tutkielman tarkoituksesta. Tuon esille, miksi mielestäni juuri tämän aiheen tutkiminen on tärkeää ja ajankohtaista, sekä kuvaan aiheen yhteiskunnallista merkitystä. Myös tutkimusmetodin ja tutkimuksessani käytettävän aineiston kuvaaminen sisältyy johdantolukuun. Käyn ensimmäisessä luvussa läpi myös tutkielmani aihepiiriin liittyvät keskeisimmät käsitteet ja määrittelen ne kappaleessa 1.5.

Toisessa pääluvussa käsittelen tutkielmani aihealueen kannalta tärkeimpiä perus- ja ihmisoikeuksia. Pääpaino tässä luvussa on yhdenvertaisuudella ja syrjinnän kiellolla, sillä haluan selvittää voidaanko nykyistä väestötietojärjestelmän kaksisukupuolijakoisuutta sekä inter- ja transsukupuolisten sukupuolenkorjausleikkauksiin liittyviä käytäntöjä pitää yhdenvertaisina, ja onko näiden kahden sukupuolivähemmistön kohtelu tässä suhteessa syrjimätöntä. Perus- ja ihmisoikeuksista tutkielmani kannalta keskeisiä ovat myös ihmisarvon loukkaamattomuus, yksityiselämän suoja sekä oikeus koskemattomuuteen. Luvussa käsittelen myös perusoikeuksien rajoittamista ja rajoittamisen edellytyksiä, koska mikäli nykyiset käytännöt ja lainsäädäntö voidaan katsoa perusoikeuksia rajoittavaksi, tulee seuraavaksi pohtia myös sitä, onko tällaiselle rajoitukselle ollut hyväksyttävät syyt.

Kolmannessa luvussa perehdyn Suomen väestötietojärjestelmään, sekä suomalaisen henkilötunnuksen määräytymiseen. Tuon luvussa esille sukupuolen juridista merkitystä ja niitä ongelmia, joita aiheutuu siitä, että Suomessa yksilön juridinen sukupuoli ilmenee jo henkilötunnuksesta. Perehdyn myös siihen, millä edellytyksillä henkilötunnuksen muuttaminen tai korjaaminen on mahdollista. Tässä luvussa käsittelen lisäksi lakia transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta, sekä tuon esille lakiin liittyviä perus- ja ihmisoikeuskysymyksiä. Tuon myös lyhyesti esille vaihtoehtoisia, muissa maissa käytössä olevia malleja sekä sukupuolen merkitsemisestä väestörekisteriin että siihen, miten transsukupuolisen sukupuoli voidaan vahvistaa.

Neljännessä pääluvussa perehdyn Suomessa tehtäviin sukupuolenkorjausleikkauksiin ja niihin liittyviin perus- ja ihmisoikeuskysymyksiin. Käsittelen sekä intersukupuolisten lasten sukupuolen diagnosointia että lääketieteellisiä hoitoja ja menetelmiä, joita käytetään

intersukupuolisuuden hoitokeinoina. Pyrin lisäksi selvittämään lääketieteelliset perusteet intersukupuolisuuden kirurgisien hoitomuotojen taustalla. Luku käsittelee myös transsukupuolisuuden diagnosointia, sekä transsukupuolisille tarjottavia sukupuolenkorjaushoitoja. Tarkoitukseni on selvittää, ovatko nykyiset käytännöt intersukupuolisuuden ja transsukupuolisuuden lääketieteellisessä hoidossa hyväksyttäviä perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta katsottuna.

Tutkielmani viimeisessä, eli kuudennessa pääluvussa kokoan tutkielmani yhteen ja esitän tutkimukseni tuloksena syntyneet johtopäätökset. Pohdin tutkielmani aikana esiin nousseita kysymyksiä ja ajatuksia de lege ferenda näkökulmasta. Esitän luvussa myös tutkielmaa tehdessäni mieleeni nousseita jatkotutkimusaiheita.

1.3 Tutkimustehtävä ja aiheen rajaus

Intersukupuolisten ja transsukupuolisten oikeudellista asemaa on tutkittu Suomessa hyvin vähän.²⁶ Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää, loukkaako Suomen väestötietojärjestelmän kaksisukupuolijakoisuus intersukupuolisten ja transsukupuolisten perus- ja ihmisoikeuksia. Lisäksi selvitän intersukupuolisten ja transsukupuolisten sukupuolenkorjausleikkauksia säätelevän lainsäädännön ja käytäntöjen eroavaisuuksia, sekä niihin liittyviä perus- ja ihmisoikeuskysymyksiä. Tavoitteenani on tutkia nykyisen inter- ja transsukupuolisten oikeusasemaa koskevan sääntelyn kehittämismahdollisuuksia de lege ferenda ihmis- ja perusoikeusnäkökulmasta.

Tutkimuksessani keskiössä ovat intersukupuolisten ja transsukupuolisten sukupuoli-identiteetin juridiseen tunnustamiseen liittyvät yhdenvertaisuus ja syrjimättömyysnäkökulmat, sekä aiheeseen läheisesti liittyvät muut perus- ja ihmisoikeusnäkökulmat, etenkin sukupuolenkorjaustoimenpiteisiin liittyvät oikeudet, kuten yksityiselämän suoja ja oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen. Keskityn tutkimuksessani selvittämään sitä, onko kaksijakoinen väestötietojärjestelmä yhdenvertainen inter- ja transsukupuolisten näkökulmasta katsottuna ja sitä, miten sukupuolenkorjausleikkauksiin liittyvä lainsäädäntö

²⁶ Ks. *Rantala* 2016, s. 9.

ja käytännöt ottavat huomioon perus- ja ihmisoikeusnäkökulmat inter- ja transsukupuolisten osalta.

Vaikka tutkimukseni keskittyy intersukupuolisiin ja transsukupuolisiin, on sukupuolen moninaisuuden ymmärtämiseksi tärkeää määritellä myös transvestismi, transgenderismi, androgyynisyys sekä muunsukupuolisuus. Eri termien määrittely auttaa hahmottamaan sukupuolen moninaisuuden, sekä selventämään eroa seksuaalisuuden ja sukupuolen välillä. Määrittelyn avulla voidaan myös osoittaa, että ihmiset eivät ole aina lokeroitavissa yksijakoisesti joko miehiksi tai naisiksi, vaan osa ihmisistä ei koe itseään varsinaisesti kumpaankaan sukupuoleen kuuluvaksi. Uskon vahvasti, että Suomen väestötietojärjestelmää käsittelevä kappale on hyödyksi myös muiden sukupuolivähemmistöjen asemaa pohdittaessa.

Intersukupuolisten lasten nykyiseen hoitokäytäntöön liittyy paljon eettisiä ongelmia, jotka kaipaavat vastauksia.²⁷ Tällaisena ongelmana voidaan nähdä esimerkiksi kysymys siitä, onko lapsen edun mukaista määritellä hänen sukupuolensa ennen, kuin hän on itse kykenevä kertomaan omaa kantaansa asiaan. Mahdollisten kirurgisten toimenpiteiden suorittaminen lapselle, joka ei itse vielä kykene ymmärtämään asian merkitystä, on myös ihmisoikeusnäkökulmasta katsottuna mielestäni ongelmallista.

Transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annettu laki (translaki, 563/2002) on saanut laajaa kritiikkiä muun muassa sen vuoksi, että sen on katsottu loukkaavan transsukupuolisten ihmisarvoa.²⁸ Selvitän tutkimuksessani sen, mitä ongelmia transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annettu laki sisältää perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta katsottuna.

1.4 Tutkimusmenetelmät ja tutkimuksen lähteet

Tutkimukseni on pääosin oikeusdogmaattinen, eli tutkimukseni keskittyy nykyiseen oikeusjärjestykseen kuuluvien sääntöjen tutkimiseen inter- ja transsukupuolisten perus- ja

²⁷ Ks. *Pimenoff* 2006, s. 177.

²⁸ Ks. esim. Amnesty Internationalin raportti: *Transihmistien ihmisoikeuksia loukataan törkeästi Suomessa* 2014.

ihmisoikeuksien näkökulmasta. Oikeusdogmatiikka, eli lainoppi, on keskeiseltä osin oikeusjärjestykseen kuuluvien sääntöjen sisällön selvittämiseen tähtäävää toimintaa, taikka vaihtoehtoisesti voimassa olevan oikeuden systematisointia.²⁹ Vaikka tutkimukseni ei sijoitukaan varsinaisesti näihin kahteen kategoriaan, on kuitenkin luontevinta valita oikeusdogmaattinen lähestymistapa varsinaiseksi tutkimusmetodiksi. Tutkimukseni yhtenä tavoitteena on selvittää inter- ja transsukupuolisten oikeusasemaa koskevan sääntelyn kehittämismahdollisuuksia *de lege ferenda*, joten nykyisen sääntelyn tulkinta ja systematisointi on välttämätöntä.

Tutkimukseeni sisältyy myös muita oikeustieteen tutkimusmetodeja, joskaan nämä eivät ole niin suuressa osassa tutkielmassani. Oikeusvertaileva tutkimusote on välttämätöntä, jotta voidaan hahmottaa millä muilla tavoin inter- ja transsukupuolisten oikeudellinen asema on mahdollista järjestää. Vertailevassa oikeustieteessä tarkastellaan kahden tai useamman maan oikeusjärjestyksiin kuuluvia sääntöjä ja oikeudellisia ilmiöitä suhteessa toisiinsa.³⁰ Oikeusvertailua harjoitetaan useilla eri oikeudenaloilla ja moniin eri tarkoituksiin, minkä vuoksi sen määrittelemisen yleispätevästi ja jokaiseen tilanteeseen sopivasti on mahdotonta. Oikeusvertailussa ei ole olemassa tarkkoja yleisesti hyväksyttäviä raameja, tavoitteenasettelua tai vakiintunutta terminologiaa, vaan se on jatkuvasti kehittyvä ja innovaatioille avoin oikeudenala, jota ei ole tiukasti kiinnitetty mihinkään tiettyyn tutkimustapaan. Laajimmalla mahdollisella tavalla oikeusvertailu voidaan määritellä yhteiskuntia tutkivaksi akateemiseksi käytännöksi, jonka kohteena on oikeus normatiivisena ilmiönä. Tyypillinen piirre oikeusvertailulle on vertailevan tarkastusasetelman käyttö, jonka mukaisesti päätelmiä tehdään sekä yhtäläisyyksistä että eroista.³¹

Tässä tutkimuksessa käytän oikeusvertailevaa tutkimusmetodia selvittääkseni lähinnä eroja kotimaisen ja muiden maiden oikeuskäytäntöjen välillä. Vertailu keskittyy erityisesti väestötietojärjestelmien sukupuolimerkintää, sekä inter- ja transsukupuolisten sukupuolienkorjausleikkauksia koskevaan oikeuskäytäntöön Suomessa ja muualla. Yhtäläisyyksien etsiminen ei tämän tutkimuksen kannalta ole olennaista, sillä tavoitteenani on selvittää, miten lainsäädäntöä voitaisiin mahdollisesti kehittää, ei niinkään sitä, miten kotimainen lainsäädäntö sijoittuu suhteessa muiden maiden lainsäädäntöihin. Muiden mai-

²⁹ Husa 2008, s. 20.

³⁰ Husa 2008, s. 23.

³¹ Husa 2013, s. 25- 27.

den lainsäädäntöä selvittämällä voidaan saada uusia näkökulmia myös kotimaisen lainsäädännön kehittämiseen de lege ferenda. Oikeusvertailua esiintyy läpi tutkimuksen, mutta se ei kuitenkaan ole varsinainen tutkimusmetodini, ainoastaan keino löytää vaihtoehtoisia malleja nykyiselle kansalliselle sääntelylle.

Vaikka tutkimukseni on oikeusdogmaattinen, on tutkimukseni lähteinä käytettävä oikeuden primäärilähteiden niukkuuden vuoksi myös muuta aineistoa. Aineistona käytän eri viranomaisten, kuten esimerkiksi tasa-arvovaltuutetun ja valtakunnallisen sosiaali- ja terveysalan eettisen neuvottelukunnan (ETENE) selvityksiä ja raportteja. Aineistona käytän myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ratkaisukäytäntöä, josta voidaan johdattaa myös lainsäädännön perus- ja ihmisoikeusnäkökulman huomioivaa tulkintaa.

Lainsäädännön osalta tutkimuksessani keskeisiksi nousevat kotimaisen lainsäädännön osalta Suomen perustuslaki (perustuslaki, 731/1999), ja erityisesti sen yhdenvertaisuutta koskeva perusoikeussäännös, väestötietojärjestelmästä ja Väestörekisterikeskuksen varmennepalveluista annettu laki (väestötietolaki, 661/2009), transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annettu laki (translaki, 563/2002), sekä lääkintäoikeudellisena aineistona myös laki potilaan asemasta ja oikeuksista (potilaslaki, 785/1992). Perusoikeuksia käsittelevässä luvussa 2 viitataan myös yhdenvertaisuuslain (1325/2014) ja naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta annetun lain (tasa-arvolaki, 609/1986) säännöksiin.

Aineistona Suomen perustuslaissa säädetyt perusoikeudet, sekä Suomessa voimassa olevia kansainvälisiä ihmisoikeuksia koskevat sopimukset ovat tärkeitä, sillä tutkimukseni perustuu juuri siihen, ovatko perus- ja ihmisoikeudet Suomessa turvattu riittävällä tasolla myös inter- ja transsukupuolisten osalta. Keskiössä on siis sukupuolen yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys, mutta myös oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja yksityiselämään tulevat käsitellyksi tutkimuksessani sukupuolenkorjausprosessia käsittelevässä osiossa.

Koska tutkimuksessani selvitetään nykyisen väestötietojärjestelmän vaikutuksia inter- ja transsukupuolisten oikeusasemaan, on luonnollista, että aineistonani käytän väestötietojärjestelmästä ja Väestörekisterikeskuksen varmennepalveluista annettua lakia (väestötietolakia). Lainopillisessa mielessä tarkastelen väestörekisterilain kaksijakoista sukupuolimäärittelyä myös perusoikeuksien näkökulmasta.

Transsukupuolisten sukupuoli-identiteetin mukaisen sukupuolen juridista tunnustamista säätelee transseksuaalien sukupuolen vahvistamisesta annettu laki (translaki), mutta intersukupuolisten asemasta ei puolestaan ole lain tasolla säädetty. Suomessa on kuitenkin intersukupuolisten lasten osalta käytäntönä ollut lääketieteellisin ja kirurgisin toimenpiteiden avulla niin sanotusti ”normalisoida” lasten kehot vastaamaan käsitystä biologisesta työstä tai pojasta.³² Translain analysointi perusoikeusnäkökulmasta ja intersukupuolisten oikeudellisen aseman selvittäminen muiden lähteiden avulla kuluvat yhtenä osana tutkimukseni aineistoon.

Lääkintäoikeudellisena aineistona käytän muun muassa lakia potilaan asemasta ja oikeuksista (potilaslaki, 785/1992). Intersukupuolisten lasten sukupuolikirurgisia toimenpiteitä ei säädellä yksityiskohtaisesti missään laissa, mutta potilaslakia tulee soveltaa kaikessa terveyden- ja sairaanhoidossa, myös intersukupuolisten hoidossa ja transsukupuolisten sukupuolenkorjaustoimenpiteissä. Laista voidaan mielestäni löytää ja johtaa suoria oikeussääntöjä myös inter- ja transsukupuolisten sukupuolikirurgisten ja sukupuolenkorjaushoitojen osalta, sillä lakia sovelletaan yleislakina kaikkeen terveyden- ja sairaanhoidossa tapahtuvaan potilastoimintaan, ellei muussa laissa toisin säädetä. Etenkin intersukupuolisten osalta lainsäädännön puute aiheuttaa sen, että oikeussääntöjä on välttämättä johtaa muista laeista.

Aineistona käytän myös oikeuskirjallisuutta ja muuta aiheeseen liittyvä kirjallisuutta ja tutkimusta, joka selkiyttää tutkimukseni rakennetta ja sisältöä. Tutkielmani on tältä osin poikkitieteellinen, sillä tutkimusta ja muuta aineistoa kerään myös muilta akateemisilta alueilta, kuten muun muassa yhteiskunta- ja valtiotieteistä, sekä lääketieteestä. Uskon poikkitieteellisyyden olevan kuitenkin rikkaus, sillä sukupuolen moninaisuuden ymmärtäminen tai sen tarkasteleminen, millainen sukupuolivähemmistöjen asema Suomessa on, ei ole mielestäni mahdollista yksinomaan juridiikan näkökulmasta.

³² Ks. *Rantala* 2016, s. 9.

1.5 Keskeiset käsitteet

1.5.1 Intersukupuolisuus

Jos lapsen keho ei hänen syntyessään vastaa kaksisukupuolijärjestelmän ideaalia naisen tai miehen kehosta, puhutaan intersukupuolisuudesta.³³ Käsitteenä intersukupuolisuus kattaa laajan kirjon erilaisia lääketieteessä sukupuolikehityksen häiriöksi tai sukuelinten anomalioiksi kutsuttuja tiloja, joiden seurauksena syntyneen lapsen sukuelimet ovat ristiriidassa sukurauhasten tai kromosomien määrittämän sukupuolen kanssa.³⁴ Intersukupuolisuus on luonnollisen sattuman säätelemää vaihtelua geneettisen, anatomisen ja hormonaalisen sukupuolen välillä.³⁵ Intersukupuolisuus ei kuitenkaan ole aina heti syntymähetkellä silmin havaittavissa oleva asia, vaan se saattaa myös ilmetä esimerkiksi vasta murrosiässä, kun oletetulle tytölle ei tule kuukautisia.³⁶

Yksilön sukupuoli alkaa kehittyä jo hedelmöittymisen hetkellä. Sukupuolikehitys sisältää useita eri vaiheita ja siihen vaikuttavat monet tekijät, kuten sukupuolikromosomien ja autosomien geenit sekä hormonaaliset ja psykososiaaliset tekijät. Jokainen sukupuolen eriytymisprosessin vaihe on riippuvainen edellisestä vaiheesta. Intersukupuolisen sukupuolen eriytymisprosessissa näiden vaiheiden välille on ilmaantunut poikkeavuus, minkä vuoksi on mahdollista, että syntyy yksilöitä, joiden ulkoiset sukuelimet eivät vastaa sisäisiä sukuelimiä, taikka yksilöitä, joiden ulkoisista sukupuolielimistä ei voida päätellä yksilön sukupuolta perinteisen kaksijakoisen sukupuolimäärittelmän mukaisesti.³⁷

Lääketieteessä intersukupuolisuutta pidetään sukupuolisen eriytymisen poikkeavuutena, joka voidaan luokitella eri tavoin. ICD-10-luokituksessa intersukupuolisuus luokitellaan aitoon kaksineuvoisuuteen (true hermaphroditism) sekä maskuliiniseen ja feminiiniseen valekaksineuvoisuuteen (pseudohermaphroditism).³⁸ Nykyään puhutaan usein sukupuolen kehityksen häiriöstä, disorder of sex development (DSD), sillä kansainvälisten endo-

³³ Irni 2011, s. 14.

³⁴ Pimenoff 2006, s. 173; Ks. myös Hutcheson 2014.

³⁵ Ks. Venhola 2001, 8-17.

³⁶ Vilkkä 2010, s.26. Myös Pimenoff 2006, s. 174.

³⁷ Ks. Pimenoff 2006, s. 173- 174; ks. myös Hutcheson 2014.

³⁸ Pimenoff 2006, s. 174; Ks. myös Hutcheson 2014.

krinologian asiantuntijoiden mukaan termit intersex (intersukupuolisuus), hermafroditismi (kaksineuvoisuus) ja pseudohermafroditismi (valekaksineuvoisuus) sekä sukupuolen käänteistyminen ovat sekä leimaavia että määritelminä hyvin epätarkkoja. Lisäksi kyseiset termit voivat aiheuttaa hämmennystä potilaissa.³⁹

Intersukupuolisuuden muotoja ovat synnynnäinen lisämunaishyperplasia (CAH), androgeeni insensitiivisyys syndrooma (AIS: PAIS eli partial androgen insensitivity tai CAIS eli complete androgen insensitivity) sekä erilaiset sukurauhasten kehittymättömyyden muodot (gonadien dysgenesiat). Näiden lisäksi intersukupuolisuuden kaltaisia oireyhtymiä ovat Turnerin ja Klinefelterin syndroomat, joita ei kaikissa lähteissä luokitella intersukupuolisuuteen kuuluviksi, sillä lapsen sukupuoli ei ole syntymähetkellä epäselvä.⁴⁰ Tämän tutkimuksen kannalta ei ole tarkoituksen mukaista antaa kattavaa selvitystä näistä intersukupuolisuuden eri muodoista, mutta pieni katsaus lienee tarpeellinen, jotta voidaan pohtia myöhemmin käsiteltävän leikkaushoidon tarpeenmukaisuutta sekä lääketieteellisestä että juridisesta näkökulmasta.⁴¹

Synnynnäinen lisämunaishyperplasia (CAH)

Lähes 90 prosenttia intersukupuolisista sairastaa lisämunaishyperplasiaa, eli lisämunaisten liikatoimintaa. Lisämunaishyperplasia sisältää joukon perinnöllisiä tiloja, joiden taustalla on tietyn entsyymin puutos elimistössä. Tämä puutos aiheuttaa kortisolin erityksen vähenemisen lisämunuaisesta, mikä taas johtaa aivolisäkkeestä tulevan lisämunaisten toimintaa kiihdyttävän hormonin lisääntymiseen. Tämän seurauksena lisämunuaisessa kiihtyy kortisolien tuotannon lisäksi myös muiden hormonien tuotanto, mikä lopulta johtaa

³⁹ Lee ym. 2006, s. 488; Ks. myös *Hutcheson* 2014. Vrt. kuitenkin esim. *Hinkle* 2007, jossa kritisoidaan DSD-termin käyttöä, sillä sen nähdään patologisoivan intersukupuolisia lapsia ja edesautetaan intersukupuolisuuden näkemistä epänormaalina tilana.

⁴⁰ *Venhola* 2001, s. 17-14; Ks. myös *Pimenoff* 2006, s. 174-175; Ks. myös *Hutcheson* 2014.

⁴¹ Tutkimukseni kannalta ei ole olennaista käsitellä kaikkia muotoja perusteellisesti, mutta pintapuolisen informaation antaminen on tarpeellista. Lisätietoa intersukupuolisuuteen liittyvistä lääketieteellisistä löydöksistä, erilaisista tutkimuksista ja hoidoista löytyy muun muassa *Josso* (toim.) 1981. Teos sisältää kuvamateriaalia, mikä saattaa järkyttää herkimpiä (sukupuolikirurgisten toimenpiteiden kuvatalioinnit); lisää yksityiskohtaista ja asiallista tietoa lääketieteellisistä löydöksistä myös *Hutcheson* 2014.

tyttölasten virilisoitumiseen⁴² jo ennen syntymäänsä.⁴³ Tila tunnetaan myös naispuolisena eli feminiinisenä valekaksineuvoisuutena.⁴⁴

Sairaus on resessiivisesti periytyvä, eli molempien vanhempien tulee kantaa virheellistä geeniä, ja jotta lapsi sairastuisi lisämunuaishyperplasiaan, tulee hänen myös periä virheellinen geeni molemmilta vanhemmiltaan. Mikäli lapsi siis perii viallisen geenin vain toiselta vanhemmaltaan, ei hänelle kehity lisämunuaishyperplasiaa, mutta hän on geenivirheen kantaja. Mikäli perheessä on jo yksi CAH -lapsi, on seuraavien lasten kohdalla riski CAH:n 25 prosenttia. Nykyään sairaus voidaan todeta ja hoitaa jo sikiöaikana, mutta hoito tulee aloittaa heti raskauden alussa ja vain niissä tapauksissa, joissa molempien vanhempien tiedetään kantavan geenivirhettä.⁴⁵

Lisämunuaishyperplasiaa sairastavat lapset tarvitsevat kortisolikorvaushoitoa koko loppuelämänsä ajan. Tyttölapsilla ulkoisten sukuelinten virilisaation aste vaihtelee, ja joskus tarvitaan leikkaushoitoja. Leikkaushoitona on tavallisesti suurentuneen klitoriksen pienennys ja tarvittaessa vaginan suuaukon korjauksia. Yhtäläistä käytäntöä kirurgisten toimenpiteiden ajankohdasta ei ole, ja joissakin maissa nämä leikkaukset tehdään heti syntymän jälkeen, joissakin muutaman kuukauden iässä. Myös leikkaushoitojen jättäminen myöhemmäksi on mahdollista, jolloin lapsi voi itse antaa oman näkemyksensä asiasta. Terveystieteellistä pakkoa varhaisten leikkausten tekemisiin ei juurikaan ole ja leikkausten ongelmina onkin raportoitu klitoriksen surkastumista, tunnottomuutta ja arpikuroumia. Etenkin lapsuusiässä tehdyissä vaginan suuaukon korjauksissa leikkaukset joudutaan varsin suuressa osassa tapauksista uusimaan. Mikäli hormonikorvaushoidot ovat tasapainossa, ei sairaus vaikuta merkittävästi muuhun terveydentilaan.⁴⁶

⁴² Virilisoitumisella tarkoitetaan lääketieteessä miehen sukupuolitunnusmerkkien kehittymistä naiselle; virilisaatio: naisen miehitymistä.

⁴³ *Venhola* 2001, s. 8. Ks. myös *Hutcheson* 2014. *Hutcheson* käyttää termiä DSD (Disorder of sex development) ja hänen mukaansa CAH aiheuttaa 60 %:a näistä tiloista (vrt. *Venhola* ja *Pimenoff*, joiden mukaan intersukupuolisista 90 %:a sairastaa CAH:ia). Tilastollinen ero voi johtua maantieteellisestä sijainnista, jolloin Suomessa intersukupuolisista CAH:ia sairastavia olisi huomattavasti enemmän, kuin Yhdysvalloissa, joissa *Hutcheson* on artikkelinsa julkaissut. *Hutchesonin* artikkelissa kuvataan myös CAH:a yksityiskohtaisemmin, sekä kuvataan CAH:n eri muotoja, joita ei tämän tutkimuksen kannalta ole oleellista käsitellä tässä tarkemmin.

⁴⁴ Ks. esim. *Pimenoff* 2006, s. 174- 175.

⁴⁵ *Venhola* 2001, s. 9; Ks. myös *Hutcheson* 2014.

⁴⁶ *Venhola* 2001, s. 9-10; ks. myös *Pimenoff* 2006, s. 174- 175.

Androgeeni insensitiivisyys syndrooma

Androgeeni insensitiivisyys syndroomasta (AIS) käytetään muun muassa myös nimityksiä androgeeni resistenssi syndrooma, testikulaarinen feminisaatio ja maskuliininen valekaksineuvoisuus. Tässä tilassa sukupuolikromosomeiltaan (46XY) miespuolisella yksilöllä tietyn geenin mutaation vuoksi tietyissä soluissa olevat androgeenireseptorit (mieshormonia erittävät reseptorit) eivät toimi normaalisti. Tästä tilasta on kaksi muotoa: täydellinen muoto (CAIS) ja osittainen muoto (PAIS).⁴⁷

Täydellisessä muodossa, eli CAIS:ssa näillä geneettisesti (kromosomeiltaan miespuolisilla) yksilöillä on täysin naiselliset sukuelimet, sillä sukuelinten soluissa olevat androgeenihormonit, kuten testosteroni, eivät ole toimineet sikiöaikana. Sukurauhaset ovat kuitenkin kivekset, sillä yksilön geneettinen rakenne on miehinen. Kivekset jäävät usein yksilön vatsaonteloon, eikä kivesten paikallisen vaikutuksen vuoksi naiselle tyypillisiä sisäisiä sukuelimiä kehity. Murrosiässä yksilön kehitys noudattaa naisellista kehitystä, mutta kuukautisia ei kohdun, munasarjojen ja munatorven puuttumisen johdosta tule. Emättimen kirurginen suurentaminen voi tulla kyseeseen aikuisiässä, ja sukurauhasten poisto tulee suorittaa murrosikään mennessä, sillä CAIS:ssa kiveksissä on lievästi suurentuneen pahalaatuisen kasvaimen riski. Myös estrogeenihoitoa voidaan antaa tukemaan naisellista puberteettikehitystä.⁴⁸

Osittaisessa muodossa, eli PAIS:ssa tila on perustaltaan samanlainen kuin CAIS:ssa, mutta androgeeniset hormonit vaikuttavat näillä yksilöillä vain osittain, mikä johtaa siihen, että vastasyntyneellä on sukuelimissään piirteitä molempien sukupuolten tunnusmerkeistä. Se, onko vallitsevana naiselliset vai miehiset piirteet, riippuu androgeeni vaikutuksen määrästä. Sisäiset sukuelimet ovat miehiset, eli myös näillä lapsilla tavataan usein vatsaonteloon jääneet kivekset. Kohtua eikä munasarjoja kehity ollenkaan, ja emätin voi olla heikosti kehittynyt tai puuttua käytännössä kokonaan. Androgeeni vaikutuksesta riippuen näitä lapsia voidaan ohjata joko naisen tai miehen sukupuoleen.⁴⁹ Venholan mukaan PAIS -lapset ovat käytännössä tyttöjä ja heidän kiveksensä tulisi poistaa.⁵⁰ Sen sijaan Pimenoffin mukaan osa sekä tyttöinä että poikina kasvaneista AIS -lapsista on aikuisena

⁴⁷ Venhola 2001, s. 10; Ks. myös *Hutcheson* 2014.

⁴⁸ Venhola 2001, s. 10. Ks. myös *Pimenoff* 2006, s. 175- 176; Ks. myös *Hutcheson* 2014.

⁴⁹ Venhola 2001, s. 11; Ks. myös *Pimenoff* 2006, s, 175- 176; Ks. myös *Hutcheson* 2014

⁵⁰ Venhola 2001, s. 11.

kokenut gender dysforiaa⁵¹ ja heidän tiedetään myös hakeneen toiseen sukupuoleen kuulumisen oikeudellista ja lääketieteellistä muutosta.⁵²

Sukurauhasten kehittymättömyyden muodot

Sukurauhasten kehittymättömyydessä, eli gonadidysgeniassa on kyse joko täydellisestä tai osittaisesta kivesten puuttumisesta tai kehityshäiriöstä. Täydellisestä gonadidysgenesiksestä käytetään nimitystä Swyerin syndrooma, ja tässä muodossa yksilö on geneettiseltä rakenteeltaan mies (46XY), jolle ei kehity kiveksiä. Syytä kivesten kehittymättömyyteen ei tunneta. Tästä johtuen kuitenkin lapsella ei ole ollenkaan myöskään kivestoimintaa, joten vastasyntyneen ulkoiset sukuelimet ovat naiselliset. Myös lapsen sisäiset sukuelimet ovat naiselliset, lukuun ottamatta munasarjojen puuttumista. Munasarjojen tilalla lapsella on juostemaiset kivesjäänteet. Sukurauhasten puuttumisen vuoksi yksilöt ovat hedelmättömiä. Murrosiässä annettavalla estrogeeniterapialla tuetaan lapsen kehittymistä naiselliseen suuntaan. Ilman estrogeenihoitoa lasten oma hormonitoiminta ei riitä normaaliin murrosiän fyysiseen muutokseen. Juostemaiset sukurauhaset tulisi poistaa kohonneen kasvainriskin vuoksi. Myös ajoittainen seuranta PAPA-testein on tarpeen, sillä yksilöillä voi olla kohonnut pahalaatuisten kasvainten riski myös kohdun ja emättimen alueella.⁵³

Osittaisessa muodossa yksilöillä on toinen tai molemmat kivekset kehittyneet ainakin osittain, ja sen vuoksi myös osa miehisistä rakenteista kehittyy paremmin. Vastasyntyneellä on tämän vuoksi ulkoisissa sukuelimissään piirteitä sekä miehen että naisen sukuelimistä. Myös sisäisissä sukuelimissä voidaan havaita molempien sukupuolten piirteitä. Sukupuoli riippuu toimivan kiveskudoksen määrästä ja sukupuolen valinnan jälkeen vastakkaiselle sukupuolelle kuuluvat rakenteet yleensä poistetaan. Kirurgiset toimenpiteet eivät kuitenkaan ole kiireellisiä, joten ne voidaan tehdä lähellä murrosikää.⁵⁴

Mixed gonadal dysgenesiksestä puhutaan silloin, kun yksilöllä on tavallisesta poikkeava kromosomisto. Useimmiten kyseessä on mosaikismi (45X/46XY), jossa osasta soluja

⁵¹ Gender dysforialla tarkoitetaan yksilön voimakasta halua ja tarvetta olla vastakkaista sukupuolta, ks. lisää psychology today 2015.

⁵² Ks. *Pimenoff* 2006, s. 176.

⁵³ *Venhola* 2001, s. 12; Ks. myös *Barbaro, Wendell & Nordenström*, s. 121- 122 ;126

⁵⁴ *Venhola* 2001, s. 12- 13; Ks. myös *Barbaro, Wendell & Nordenström* 2011, s. 121- 122.

puuttuu Y kromosomi. Vastasyntyneellä on tällöin tavallisesti sukurauhasena toisella puolella osittain kehittynyt kives ja toisella puolella juostemainen munasarja, mutta myös muut variaatiot ovat mahdollisia.⁵⁵ Ulkoisten ja sisäisten sukuelinten muoto ja rakenteet vaihtelevat yksilöittäin. Hoitona selvitetään aluksi kumpaa sukupuolta yksilö edustaa, jonka jälkeen vastakkaiselle sukupuolelle kuuluvat sukuelinten rakenteet poistetaan murrosikään mennessä. Usein sukurauhaset poistetaan kokonaan, ja niiden tuottamat hormonit korvataan hormonihoidolla.⁵⁶

Joissakin tapauksissa yksilöllä puuttuu tietyn entsyymin (5 α -reduktaasi) toiminta, eikä elimistö kykene sen johdosta muuttamaan testosteronia vaikuttavampaan muotoonsa (dihydrotestosteroniksi). Tämän enstymipuutoksen johdosta sikiölle kehittyvät ulkoisesti naiselliset sukuelimet, vaikka hänellä on myös normaalisti toimivat kivekset. Murrosiässä yksilöiden miehiset sukupuoliominaisuudet alkavat korostua kivesten tuottaman testosteronin vaikutuksesta. Tämän vuoksi näillä henkilöillä voidaan havaita lihasmassan kasvua, äänen madaltumista sekä kivesten siittiötuotantoa. Yleensä kivekset poistetaan ja estrogeenihoidolla tuetaan naisellista sukupuolikehitystä.⁵⁷

Intersukupuolisuuden kaltaiset oireyhtymät

Kaikkien määritelmien mukaan Turnerin ja Klinefelterin oireyhtymiä ei lasketa intersukupuolisuuteen kuuluviksi, sillä lapsen sukupuoli ei näissä ole syntymähetkellä epäselvä. Venholan mukaan näihin tiloihin kuitenkin liittyy huomattavasti yhtäläisyyksiä intersukupuolisuuden kanssa, minkä vuoksi ne on hyvä käsitellä myös tässä yhteydessä.⁵⁸

Turnerin oireyhtymästä puhutaan silloin, kun naisella tai tytöllä on toisen X-kromosomin puutos tai virhe. Syy oireyhtymälle on tuntematon ja sen esiintyvyys on Suomessa noin 1/2500 tyttöä. Turnerin syndroomassa lapsen kasvu kohdussa ja ennen kouluikää on normaalin alarajoilla, mutta murrosiän kasvupyrähdystä ei tule. Sukuelimet ovat normaalisti

⁵⁵ Venhola 2001, s. 12- 13; Ks. myös *Barbaro, Wendell & Nordenström* 2011, s. 122-125.

⁵⁶ Venhola 2001, s. 12- 13.

⁵⁷ Venhola 2001, s. 14. Ks. myös *Barbaro, Wendell & Nordenström* 2011, s. 125.

⁵⁸ Ks. *Venhola* 2001, s. 14- 15.

kehittyneet sekä ulkoisesti että sisäisesti, mutta ilman estrogeenihoitoa tyttöjen rinnat eivät kehity ja kuukautiset jäävät tulematta. Turnerin syndrooma aiheuttaa myös hedelmättömyyden.⁵⁹

Klinefelterin oireyhtymässä miehellä on ylimääräinen sukupuolikromosomi (tavallisesti XY, Klinefelterissä XXY). Kromosomivirhettä esiintyy noin 1/500 - 1/1000 poikalasta kohden, mutta varsinainen syndrooma on harvinaisempi, sillä kaikilla ei esiinny oireyhtymän kaikkia piirteitä. Syy kromosomipoikkeavuuteen on tuntematon. XXY-miehet ovat usein pitkiä ja ylipainoisia, minkä lisäksi heillä voi esiintyä niukkaa karvoitusta sekä rintojen kasvua. Klinefelterin oireyhtymässä pojan kivekset jäävät pieniksi, vaikka penis kasvaa normaalisti. Pojilla esiintyy myös lihasvoimien heikkoutta ja karvoituksen vähäisyyttä, taipumusta autoimmuunisairauksiin, suurentunut osteoporoosin ja rintasyövän riski ja usein ongelmana ovat myös kielellisen kehityksen häiriöt puheen tuottamisessa (ei ymmärtämisessä).⁶⁰

Venhola mainitsee myös muina intersukupuolisuuden kaltaisina tiloina mikropeniksen ja peniksen synnyntäisen puutoksen. Näissä tiloissa pojan penis ei kehity kunnolla (tai ollenkaan) riittävästä hormonitoiminnasta huolimatta. Syitä näille tiloille ei tiedetä. Venhola mainitsee lisäksi naisten synnytyselinten poikkeavuudet intersukupuolisuuden kaltaisina tiloina, vaikka painottaakin, ettei kyseessä ole intersukupuolisuus, sillä yksilön sukupuoli on ristiriidaton.⁶¹

1.5.2 Transvestismi ja transsukupuolisuus

Transsukupuolisuutta ja transvestismiä pidetään usein virheellisesti synonyymeinä toisilleen, ja sen vuoksi on tärkeää myös tässä tutkimuksessa selventää ero näiden termien välillä. Tässä yhteydessä on myös hyvä muistuttaa, että biologinen sukupuoli, sukupuoli-identiteetti ja seksuaalinen suuntautuminen ovat kaikki eri asiaa tarkoittavia termejä. Biologisella sukupuolella tarkoitetaan yksilön syntymähetkellä määriteltyä sukupuolta (Suo-

⁵⁹ Venhola 2001, s. 15; Ks. myös Bondy 2012; Ks. lisää Maala 2016.

⁶⁰ Venhola 2001, 16; Ks. lisää Mayo Clinic (Staff) 2017.

⁶¹ Venhola 2001, s. 17.

nessa siis nainen tai mies), sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan yksilön sisäistä kokemusta omasta sukupuolestaan, ja tämä voi erota biologisesta sukupuolesta. Seksuaalisella suuntautumisella tarkoitetaan ihmisen seksuaalista kiinnostusta tiettyyn sukupuoleen. On tärkeää erottaa toisistaan sukupuoli-identiteetti ja seksuaalisuus, sillä nämä eivät kulje aina käsi kädessä. On mahdollista, että esimerkiksi biologiselta sukupuoleltaan naiseksi määritelty henkilö kokee sukupuoli-identiteetikseen miehen, mutta on seksuaaliselta suuntautumiseltaan myös kiinnostunut miehistä. Toisin sanoen transsukupuolinen voi olla myös homoseksuaali, eikä kokemus omasta sukupuolesta ole kiinteässä yhteydessä seksuaalisuuteen.⁶²

Transvestismillä tarkoitetaan sitä, että henkilö pukeutuu vastakkaisen sukupuolen vaatteisiin sekä näyttääkseen vastakkaiselta sukupuolelta että saavuttaakseen sukupuolista kiihotusta. Heitä kutsutaan yleisesti transvestiiteiksi.⁶³ Aikaisemmin transvestismiä on pidetty psykiatrisena sairautena, mutta Terveysten- ja hyvinvoinninlaitos päätyi poistamaan transvestismin suomalaisesta ICD-10-tautiluokituksesta eräiden muiden seksuaaliseen suuntautumiseen viittaavien luokitusten ohella.⁶⁴

Transvestiitit ovat tavallisimmin biologisia miehiä, jotka haluavat toisinaan eläytyä naisen rooliin esimerkiksi pukeutumalla naisen vaatteisiin. Tavallisesti transvestiittimiehet ovat heteroseksuaalisessa parisuhteessa, eli he eivät yleensä koe seksuaalista kiinnostusta oman biologisen sukupuolensa edustajiaan kohtaan. Naisten keskuudessa transvestismi on harvinaisempaa, mikä saattaa selittyä sillä, että yhteiskunnassamme naisen on helpompaa ja myös hyväksytympää toteuttaa sekä naiselle että miehelle ominaisiksi katsottuja pukeutumis- ja käyttäytymismalleja.⁶⁵

Transsukupuolisuudella sen sijaan tarkoitetaan sitä, että yksilö kokee sukupuoli-identiteettinsä sopimattomaksi vartalonsa ulkoisten ja sisäisten sukupuoliominaisuuksien kanssa. Toisin sanoen transsukupuolinen henkilö on biologiselta sukupuoleltaan määritelty joko naiseksi tai mieheksi, mutta hän kokee voimakkaasti kuuluvansa sukupuoliominaisuuksistaan huolimatta vastakkaiseen sukupuoleen. Tällöin henkilöllä on ristiriita biologisen sukupuolensa ja sukupuoli-identiteettinsä välillä, kokemusta nimitetään myös

⁶² Ks. esim. Väisänen 2014; ks. myös Pimenoff 2006, s. 164; ks. myös Aarnipuu 2008, s. 98.

⁶³ Ks. Sailas & Vartiainen 2000, s. 283.

⁶⁴ Ks. Terveyskirjasto 2011.

⁶⁵ Ks. Jämsä 2008, s. 35; myös Vilkkä 2010, s. 41, 44; myös Leinonen 2006, s. 157.

gender dysphoriaksi.⁶⁶ Transsukupuolisuuden synonyyminä käytetään termiä transseksuaalisuus, mutta tässä tutkimuksessa käytän termiä transsukupuolisuus, sillä mielestäni transseksuaalisuus antaa terminä virheellisen vaikutelman asian liittymisestä yksilön seksuaalisuuteen tai seksuaali-identiteettiin, vaikka kysymyksessä on sukupuoli-identiteetin ja biologisen sukupuolen välinen ristiriita.⁶⁷

Transsukupuolisille heidän biologiselle sukupuolelleen ominainen vartalonsa ja tähän sukupuoleen liitetyt sukupuoliroolit aiheuttavat usein kärsimystä. Usein transsukupuoliset haluavatkin omaksua sen sukupuoliroolin ja ruumiinmuodon, joka vastaa heidän sukupuoli-identiteettiään. Ruumiin muuntaminen on mahdollista hormonihoitojen sekä kirurgisten toimenpiteiden avulla. Nämä toimenpiteet kuitenkin edellyttävät lääketieteellistä diagnostista arviointia, jossa diagnoosiin pyritään tutkimalla transseksuaalisen sukupuoli-identiteettiä ja sen kehittymistä, sekä siihen liittyviä kärsimyksen ja menestymisen kokemuksia. Diagnoosin saamiseksi on myös poissuljettava mahdolliset mielenterveydenhäiriöt, jotka voivat joissakin tapauksissa myös aiheuttaa kokemuksen vastakkaiseen sukupuoleen kuulumisesta ilman, että kyseessä olisi kuitenkaan transsukupuolisuus. Transsukupuolisuuden diagnostisia kriteereitä ovat tutkittavan henkilön subjektiivinen tuntemus ja muuttumisen halu.⁶⁸

Yhtenä osana transsukupuolisuuteen liittyä vahvasti myös sukupuoli-identiteetin mukaiseen sukupuoleen kuulumisen oikeudellinen muutos.⁶⁹ Vuonna 1989 Euroopan Neuvoston parlamentaarinen yleiskokous antoi jäsenvaltioille suosituksen siitä, että transsukupuolisuuden oikeus muuttaa etunimensä ja sukupuolensa väestörekisteriin tulisi turvata lailla.⁷⁰ Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on useassa ratkaisussaan todennut, että oikeus sukupuoleen on eurooppalainen ihmisoikeus ja yksilöllä on oikeus saada sukupuoli-identiteettiään vastaava sukupuoli juridisesti vahvistetuksi.⁷¹ Suomessa laki transseksuaalin

⁶⁶ Ks. *Pimenoff* 2006, s.164.

⁶⁷ Ks. myös *Aarnipuu* 2008, s. 74.

⁶⁸ *Pimenoff* 2006, s. 164- 167.

⁶⁹ Ks. myös *Wickman* 2001, s. 26.

⁷⁰ Ks. *Council of Europe*, Parliamentary Assembly: Condition of transsexuals, Recommendation 1117 (1989).

⁷¹ Ks. esim. *B v. Ranska (25.3.1992, A 232 C)*, jossa Ranskan viranomaiset eivät olleet myöntäneet sukupuolenvaihdosoperaatioista huolimatta lupaa muuttaa etunimeään naisen nimeksi ja vaihtaa sukupuolimerkintää väestörekisterissä. Myös *Christine Goodwin v. Iso-Britannia (11.7.2002; hakemusnumero 28957/95)*, jossa EIT katsoi Iso-Britannian muun muassa rikkoneen Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklaa (yksityis- ja perhe-elämän suoja), kun se ei sukupuolenvaihdosta ei ollut voinut saada riittävällä tavalla oikeudellisesti tunnustetuksi.

sukupuolen vahvistamisesta (563/2002) säätelee transsukupuolisten oikeudellisen sukupuolen ja sosiaaliturvatunnusten muutosta ja vahvistamista.

1.5.3 Transgenderismi ja androgyyniys

Transgenderismillä tarkoitetaan tilaa, jossa ihminen kokee elävänsä mieheyden ja naiseuden välimaastossa tai niiden ulkopuolella.⁷² Toisin sanoen transgender -henkilöiden sukupuoli on monimuotoinen, eivätkä he tavallisesti koe olevansa vakaasti joko miehiä tai naisia. Useimmat transgederit kokevat, että he omaavat niin sanotun ”transidentiteetin”, jolla tarkoitetaan, että he kokevat sukupuolensa monimuotoiseksi tai muuttuvaksi läpi elämänsä. Mahdollista on, että transgenderit kokevat olevansa sukupuolettomia tai sukupuoleltaan määrittelemättömiä.⁷³ Transgeder -henkilöiden on mahdollista korjata sukupuolensa kokemustaan vastaavaksi⁷⁴, mutta suurin osa heistä ei halua vaihtaa tai muuttaa biologista sukupuoltaan.⁷⁵

Sanakirjan mukaan androgyynillä tarkoitetaan biologiassa kaksineuvoista eliötä, mutta sillä tarkoitetaan myös henkilöä, jolla on merkittävästi sekä maskuliinisia että feminiinisiä piirteitä, sukupuoletona henkilöä sekä sukupuolineutraalia henkilöä.⁷⁶ Tieteen termipankin kirjallisuudentutkimuksen mukaan androgyynillä tarkoitetaan sekä henkilöä, jolla on naisen ja miehen sukupuolielimet (intersukupuolinen, hermafrodiitti) että henkilöä, joka pukeutumisellaan tai muulla olemuksellaan antaa vaikutelman itsestään joko sukupuolettomana henkilönä, tai henkilönä, joka edustaa niin sanotusti molempia sukupuolia. Feministisessä tutkimuksessa termin ”androgyyni” on uskottu voivan auttaa murtamaan sukupuolten seksistisen erottelun.⁷⁷

Vilkan mukaan androgyyni henkilö ei tahdo edustaa kumpaakaan virallista sukupuolta, ja häntä voisikin kuvata sanalla sukupuolineutraali. Androgyyneistä puhutaan joissakin yhteyksissä myös niin sanottuna kolmantena sukupuolena. Termillä ”kolmas sukupuoli”

⁷² Jämsä 2008, s. 35. Vrt. Irni 2010, s. 13.

⁷³ Vilka 2010, s. 40; ks. myös American Psychological Association 2014.

⁷⁴ Jämsä 2008, s.35.

⁷⁵ Vilka 2010, s. 40.

⁷⁶ Suomi sanakirja 2017.

⁷⁷ Tieteen termipankki 2014.

viitataan seksologien teorioissa henkilöihin, joiden katsotaan olevan jollakin tavalla virallisten sukupuoliluokkien välissä, eli tähän ryhmään voitaisiin katsoa kuuluvaksi myös intersukupuoliset ja transsukupuoliset.⁷⁸

1.5.4 Muunsukupuolisuus

Muunsukupuolinen henkilö on usein syntynyt joko biologiseksi mieheksi tai naiseksi, mutta hänen sukupuoli-identiteettinsä ei ole lokeroitavissa joko mieheksi tai naiseksi. Muunsukupuolinen voi kokea sukupuoli-identiteetkseen joko naisen tai miehen sukupuoli-identiteetin yhdistelmän, tai sitten jotain täysin muuta. Yksiselitteistä määritelmää on mahdotonta antaa, sillä muunsukupuolisuus -termiä käytetään myös yleiskäsitteenä erilaisille sukupuolille. Sukupuoli-identiteetti voi olla moninainen yhdistelmä esimerkiksi maskuliinisuutta, feminiinisyttä ja jotain täysin näistä piirteistä erillistä ominaisuutta. Sukupuoli-identiteetti voi myös vaihdella tai olla liukuva, jolloin kokemus omasta sukupuolesta voi vaihdella elämänvaiheesta riippuen (engalnniksi gender fluid, suomeksi usein sukupuolijoustava). Joillakin muunsukupuolisilla sukupuoli-identiteetti voi sisältää kokemuksen useista sukupuolista rinnakkain. Henkilö voi itse kuvata itseään myös esimerkiksi kaksisukupuoliseksi tai monisukupuolisiksi. Osa kutsuu itseään sukupuolettomaksi, neutriksi tai agenderiksi.⁷⁹

Muunsukupuolisuudesta on aikaisemmin käytetty termiä transgender (katso kappale 1.5.3), ja osa kokee transgender -käsitteen edelleen kuvaavan omaa sukupuoltaan muunsukupuolisuus -termiä paremmin. Terminä muunsukupuolisuudella kuvataan siis sellaista kokemusta omasta sukupuolesta, joka ei mahdu kaksisukupuolijakoiseen sukupuolimääritelmän sisälle. On kuitenkin tärkeää huomioida, että osa henkilöistä, jotka eivät koe kuuluvansa kaksisukupuolijakoisen sukupuolijaottelun sisälle, eivät myöskään koe muunsukupuolisuuden kuvaavan itseään. Jokaisella henkilöllä tulee olla oikeus itse mää-

⁷⁸ Ks. *Vilkkä* 2010, s. 121.

⁷⁹ Ks. *Transtukipiste* 2015.

ritellä tai olla määrittelemättä sukupuoltaan. Osa ihmisistä ei koe omaavansa minkäänlaista sukupuoli-identiteettiä, tai haluaa syystä tai toisesta vain irtisanoutua koko sukupuoli- jaottelusta.⁸⁰

On tärkeää ymmärtää, ettei muunsukupuolisuus ole välttämättä mikään ihmisen ulkoisista ominaisuuksista ilmenevä asia. Sukupuoli-identiteetti on ensisijaisesti *ihmisen henkilökohtainen kokemus* omasta sukupuolestaan tai sukupuolettomuudestaan, eikä sitä voida sijoittaa tiettyihin ihmisen ulkoisesta olemuksesta pääteltäviin tunnusmerkkeihin. Osa muunsukupuolisista kokee tarvitsevansa sukupuolenkorjaushoitoja, toiset taas eivät. Ei ole koskaan mahdollista löytää sellaista määritelmää tai käsitettä, joka kuvaisi täydellisesti koko ihmisen persoonallisuuden kirjoa, mutta käsitteiden avulla voidaan auttaa yksilöä hänen oman identiteettinsä työstämisessä. Ihmisiä ei kuitenkaan voida lokeroida käsitteiden sisälle, vaan jokaisella tulee olla oikeus määritellä itse itsensä.⁸¹

⁸⁰ Ks. Transtukupiste 2015. Ks. myös samalla sivustolla oleva sukupuolisanasto, joka kuvaa laajasti sitä, millä monella tavalla sukupuoli voidaan kokea; huomioi kuitenkin, että tämäkään lista ei ole tyhjentävä

⁸¹ Ks. Transtukupiste 2015.

2. YHDENVERTAISUUS SEKÄ MUU AIHEESEEN LIITTYVÄ PERUS- JA IHMISOIKEUSNORMISTO

2.1 Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö

Yhdenvertaisuudella ja tasa-arvolla on keskeinen asema Suomen perusoikeusjärjestelmässä, mutta myös kansainvälisessä ihmisoikeusnormistossa yhdenvertaisuus ja erityisesti syrjinnän kieltö ovat tärkeässä roolissa. Ajatus yhdenvertaisuudesta on oikeastaan sisäänrakennettuna jo perusoikeuden käsitteeseen.⁸² Yhdenvertainen kohtelu on turvattu muun muassa Euroopan unionin perusoikeuskirjan 20 artiklassa. Suomen perustuslain 6 § sisältää sekä yhdenvertaisen kohtelun vaatimuksen että syrjintäkiellon:

”Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.

Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.”⁸³

Suomen perustuslain 6 §:n 1 momentissa ilmaistu yhdenvertaisuusperiaate ilmaisee yhdenvertaisuutta sekä tasa-arvoa koskevan pääperiaatteen, joka sisältää mielivallan kiellon ja vaatimuksen samanlaisesta kohtelusta samanlaisissa tapauksissa. On kuitenkin huomattava, että perustuslain yhdenvertaisuussäännös ei kuitenkaan edellytä kaikkien ihmisten samanlaista kohtelua, elleivät asiaan keskeisesti sisältyvät olosuhteet ole samanlaiset. Jonkin tietyn hyväksyttävän yhteiskunnallisen intressin saavuttamiseksi, kuten esimerkiksi tosiasiallisen tasa-arvon edistämiseksi, on mahdollista kohdella ihmisiä eri tavoin.⁸⁴

⁸² Ojanen 2009, s. 12- 13.

⁸³ Suomen perustuslaki 6 § 1 ja 2 momentti.

⁸⁴ HE 19/2014 vp, s. 6. Ks. myös HE 309/1993 vp., s. 42- 43; Ks. myös PeVL 8/2003 vp, s. 3 sekä PeVL 65/2002 vp. s. 4.

Yhdenvertaisuusperiaatteesta ei myöskään perustuslakivaliokunnan vakiintuneen katsontakannan mukaan johdu lainsäätäjälle tiukkoja rajoja, kun pyritään kulloisenkin yhteiskuntakehityksen vaatimaan sääntelyyn.⁸⁵

Perustuslain säännös yhdenvertaisuudesta sisältää myös syrjintäkiellon sekä keskeisimmät syrjintäperusteet, joista yksi on nimenomaa sukupuoli.⁸⁶ Syrjinnän kieltä lukeutuu myös Suomea kansainvälisesti velvoittaviin sopimuksiin, kuten esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimukseen (14 artikla), Euroopan unionin perusoikeuskirjaan (21 artikla) sekä YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevaan yleissopimukseen (2 artikla). Jokaisessa edellä mainitsemissani sopimuksessa kielletään sukupuoleen perustuva syrjintä. Lisäksi EU-tuomioistuin on tapauksessa P v. S (C-13/94) ilmaissut, että EU-oikeudessa käsitteellä sukupuoli, viitataan myös sukupuolen muuttamiseen. Tapauksessa oli kyse miehestä naiseksi muuttaneen henkilön irtisanomisesta ja siitä, voidaanko tasa-arvodirektiivin (76/207/ETY) sukupuolisyrynnänkielto ulottaa myös transsukupuolisiin henkilöihin. Tuomioistuin mukaan tasa-arvodirektiivi on vain ilmaus EU-oikeuden yleisestä oikeusperiaatteesta; yhdenvertaisuudesta ja kyseisessä tapauksessa henkilön syrjintä perustui olennaisesti hänen sukupuoleensa.⁸⁷

Aiemmin esittämäni perusteella sukupuolen pitäisi siis olla yksilön nauttimien oikeuksien kannalta täysin merkityksetön seikka. Suomessa voimassa olevan lainsäädännön mukaan näin ei kuitenkaan ole, sillä jokaisen lapsen syntymätodistukseen tulee merkitä lapsen sukupuoli, henkilötunnus sisältää tiedon sukupuolesta, sekä lapsen nimen tulee olla lapsen sukupuolelle soveltuva.⁸⁸ Voidaankin pohtia, onko sukupuolen ilmoittaminen henkilötunnuksessa ja syntymätodistuksessa yhdenvertaisuuden näkökulmasta edes hyväksyttävää. Toisaalta voidaan myös pohtia, voiko tieto henkilön sukupuolesta tosiasialisesti myös edistää yhdenvertaista kohtelua tai olla tarkoituksenmukaista muiden hyväksyttävien tavoitteiden saavuttamiseksi?

Vaikka yhdenvertaisuus vaikuttaa yksinkertaiselta käsitteeltä, sitä se ei ole. Yhdenvertaisuus on käsite, jonka sisällöstä on kiistelty kautta aikojen. Aristoteles esitti Nikomakhoksen etiikassaan yhdenvertaisuudesta maksimin, jonka mukaisesti ”samanlaisia on kohdeltava samalla tavalla, erilaisia eri tavalla”. Oikeudelliseen yhdenvertaisuuteen voidaan

⁸⁵ Ks. esim PeVL 18/2006 vp, s. 2; PeVL 1/2006 vp, s. 2; PeVL 8/2003 vp, s. 3; PeVL 65/2002 vp, s. 4.

⁸⁶ Ks. *Ojanen* 2009, s. 12-13.

⁸⁷ Ks. P v. S (C-13/94), tuomion kohdat 17, 20 ja 21.

⁸⁸ Ks. *Nousiainen & Pylkkänen* 2001, s.7- 8.

Aristoteleen maksimista johtaa vaatimus yhdenvertaisesta kohtelusta: ”samanlaisia on kohdeltava samalla tavalla”, mutta samalla myös se, että ihmisten yhdenvertaisessa kohtelussa myös heidän yksilölliset eronsa on huomioitava: ”erilaisia eritavalla”.⁸⁹

Yhdenvertaisuuden käsitteessä *samanlainen kohtelu* edustaa yhdenvertaisuuden *muodollista puolta*, kun taas *yksilöllisten erojen huomioiminen* ilmaisee yhdenvertaisuuden *sisällöllisen puolen*. Laajasti ymmärrettynä yhdenvertaisuuden tulee sisältää nämä molemmat ulottuvuudet, mutta ongelmana on ollut oikeudellisen yhdenvertaisuuden käsitteen kaventuminen ainoastaan yhdenvertaisuuden muodolliseen puoleen. Yhdenvertaisuuden sisällölliseen puoleen on alettu kiinnittämään huomiota vasta sen jälkeen, kun on huomattu, ettei muodollisesti yhdenvertainen kohtelu poista epäoikeudenmukaisuuksia, jotka johtuvat ihmisten erilaisuudesta.⁹⁰ Todellinen yhdenvertaisuus edellyttää siis ihmisten yksilöllisten erojen huomioimista heidän kohtelussaan; erilaisten ihmisten samanlainen kohtelu voi nimittäin johtaa tosiasiallisesti myös syrjintään.⁹¹ Perustuslain yhdenvertaisuutta koskevan säännön voidaan sanoa viittaavan sekä muodolliseen yhdenvertaisuuteen että sellaiseen tosiasialliseen tasa-arvoon, joka ottaa huomioon myös erilaisten erilaisen kohtelun.⁹² Tästä voimme mielestäni päätellä, että kokonaan sukupuolineutraali lainsäädäntö ei edistäisi tosiasiallista tasa-arvoa, sillä se jättäisi yhdenvertaisuuden sisällöllisen puolen huomioimatta.

Kun yhdenvertaisuudessa huomio kiinnittyy pääosin ihmisten samanlaisuuteen ja samantyyppiseen kohteluun, on syrjinnän kiellossa huomio kohdentunut ihmisten ominaisuuksiin, kuten sukupuoleen, ja siihen haittaan, jota ihmiselle on aiheutunut kyseisen ominaisuuden vuoksi. Syrjinnän kiellon avulla on määritelty ne ominaisuudet, joiden perusteella on kiellettyä kohdella ihmisiä eri tavoin, ja tässä mielessä syrjinnän kiello täydentää yhdenvertaisuusperiaatetta. Toisin sanoen yhdenvertaisuudella korostetaan toiminnan kohteiden samanlaisuutta, kun taas syrjinnän kiello kohdistuu kohtelun perusteeseen.⁹³ Suomessa yhdenvertaista kohtelua on pyritty vahvistamaan säätämällä yhdenvertaisuuslaki (1325/2014), ja sukupuoleen perustuvasta syrjinnän kiellosta säädetään yhdenvertaisuuslain 3 §:n mukaan laissa naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (609/1986).

⁸⁹ Ks. Anttila 2013, s. 45; Ks. myös Nousiainen & Pylkkänen 2001, s. 8.

⁹⁰ Anttila 2013, s. 13-14; Ks. Nousiainen 2012, s. 36-37.

⁹¹ Ks. Anttila 2013, s. 48-53.

⁹² Ks. Anttila 2013, s. 118.

⁹³ Anttila 2013, s. 57.

Yhdenvertaisuuslain 1 § säättää lain tarkoituksiksi edistää ja turvata yhdenvertaisuuden toteutumista, sekä edistää syrjinnän kohteeksi joutuneen oikeussuojaa yhdenvertaisuuslain soveltamisalaan kuuluvissa syrjintätilanteissa. Yhdenvertaisuuslakia sovelletaan laajasti sekä julkisella että yksityisellä sektorilla. Lain 2 § 2 momentin mukaan lain soveltamisalaan ei kuulu yksityis- ja perhe-elämän piiriin kuuluva toiminta eikä uskonnonharjoitus.

Yhdenvertaisuuslain kolmas luku säättää syrjinnän kiellosta. Lain 8 §:ssä toistuu Suomen perustuslain 6 §:n 2 momentissa säädetyn syrjintäkiellon vaatimukset, mutta yhdenvertaisuuslaissa säädetty syrjintäkielto on täsmällisempi:

”Ketään ei saa syrjiä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Syrjintä on kielletty riippumatta siitä, perustuuko se henkilöä itseään vai jotakuta toista koskevaan tosiseikkaan tai oletukseen.

Välittömän ja välillisen syrjinnän lisäksi tässä laissa tarkoitettua syrjintää on häirintä, kohtuullisten mukautusten epääminen sekä ohje tai käsky syrjiä.”⁹⁴

Yhdenvertaisuuslaki ei varsinaisesti kiellä sukupuoleen perustuvaa syrjintää, vaan sukupuoleen perustuvan syrjinnän kieltävät säännökset sisältyvät tasa-arvolakiin.⁹⁵ *Muu henkilöön liittyvä syy* lienee kuitenkin mahdollistavan lain soveltamisen myös sellaiseen syrjintään, joka johtuu henkilön sukupuoli-identiteetistä.⁹⁶

Yhdenvertaisuuslain soveltaminen myös sukupuolivähemmistöjen kokemaan syrjintään on mielestäni perusteltua, sillä tasa-arvolain säännökset eivät nähdäkseni anna yhtä laajaa suojaa syrjintää vastaan, kuin mitä yhdenvertaisuuslaki tarjoaa. Katsoisin, että yhdenvertaisuuslain soveltamisala on tasa-arvolain soveltamisalaa huomattavasti laajempi, sillä yhdenvertaisuuslakia sovelletaan lähtökohtaisesti kaikessa julkisessa ja yksityisessä toiminnassa, kun taas tasa-arvolain soveltamisala rajoittuu pitkälti työssä ja koulutuksessa

⁹⁴ Yhdenvertaisuuslain 8 §.

⁹⁵ Ks. yhdenvertaisuuslain 3 §.

⁹⁶ Ks. HE 19/2014 vp, s. 67, jossa mainitaan muuna henkilöön liittyvänä syynä viitattavan sellaisiin henkilöön liittyviin ominaisuuksiin, jotka ovat samankaltaisia niiden ominaisuuksien kanssa, jotka säännöksessä on nimenomaisesti mainittu. Vrt. kuitenkin HE 19/2014 vp, s. 66, jonka mukaan sukupuolivähemmistöön kuuluvien suojasta säädetään juuri tasa-arvolaisa.

tapahtuvaan syrjintään.⁹⁷ Lisäksi tasa-arvolain tiettyjä säännöksiä ei lain 3 §:n mukaan sovelleta esimerkiksi sellaiseen Eduskunnan toimintaan, joka liittyy kansanedustajan edustajantoimen hoitamiseen. Yksi näistä poissuljetuista säännöksistä on lain 17 §, joka takaa tasa-arvovaltuutetulle oikeuden saada viranomaiselta tarpeelliset tiedot ja asiakirjat tasa-arvolain noudattamisen valvomiseksi. Kansanedustajien edustajantoimen hoitamisessa saadut tiedot ja asiakirjat eivät kuitenkaan tämän mukaan olisi tasa-arvovaltuutetun saatavilla, mikä voi johtaa siihen, että edustajan toimessa mahdollisesti tapahtuva sukupuolisyryntä jää valvonnan ulkopuolelle. Yhdenvertaisuuslaissa ei tällaisia rajoituksia ole.

Lainsäädännön tulee itsessään olla syrjimätöntä ja taata yhdenvertainen kohtelu kaikille sukupuoleen tai sukupuoli-identiteettiin katsomatta. Lainsäätäjän on voitava osoittaa, että eri asemaan asettaminen on tapahtunut *hyväksyttävästä syystä*. Mikäli kotimaisen lainsäädännön voidaan katsoa asettavan sukupuolivähemmistöt erilaiseen asemaan sukupuolensa tai sukupuoli-identiteettinsä vuoksi, tulee ensimmäiseksi arvioida sitä, onko tähän ollut laissa säädetty hyväksyttävä syy. Tarkasteltaessa yhdenvertaisuuden toteutumista lainsäädännössä, on mielestäni tärkeää tarkastella yhdenvertaisuuden käsitteen molempia puolia: sisältäkö lainsäädäntö siis sekä yhdenvertaisuuden muodollisen puolen; ”*samanlaisia samalla tavalla*” että yhdenvertaisuuden sisällöllisen puolen; ”*erilaisia eritavalla*”.

2.2 Muu perus- ja ihmisoikeusnormisto

2.2.1 Yleistä sukupuolivähemmistöjen perus- ja ihmisoikeuksista

Viime vuosina seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen perus- ja ihmisoikeudet ovat nousseet entistä näkyvämmäksi osaksi kansainvälistä ihmisoikeuskeskustelussa. Vaikka Yhdistyneiden kansakuntien (YK) yhtenä keskeisenä lähtökohtana on ihmisten yhdenvertaisuus, ei seksuaali- ja sukupuolivähemmistöillä ole YK:n ihmisoikeusjärjestelmässä omia

⁹⁷ Ks. esimerkiksi VVM 2015, s. 1- 4.

mekanismeja, jotka tarkastelisivat erityisesti näiden ryhmien ihmisoikeuksiin liittyviä kysymyksiä. Tämä selittyy osin sillä, että YK:n keskeiset ihmisoikeussopimukset on neuvoteltu aikoina, jolloin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemasta ei ollut juurikaan keskustelua.⁹⁸

Vuonna 2008 YK:n yleiskokouksen yhteydessä hyväksyttiin lausuma, jonka mukaan ihmisoikeudet tulee turvata kaikille seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin katsomatta.⁹⁹ Vuonna 2011 ihmisoikeusneuvosto hyväksyi päätöslauselman seksuaalisesta suuntautumisesta, sukupuoli-identiteetistä ja ihmisoikeuksista¹⁰⁰ ja samana vuonna YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimisto julkaisi myös ensimmäisen selvityksensä sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ihmisten kohtaamasta syrjinnästä ja väkivallasta. Sekä hyväksytty YK:n päätöslauselma että YK:n ihmisoikeusvaltuutetun työ vahvistavat sen, että kaikki sitovat kansainväliset sopimukset koskevat myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien ihmisten oikeuksia, joita valtion on täysimääräisesti toteutettava.¹⁰¹

Kansainvälinen asiantuntijaryhmä on vuonna 2006 koonnut Yogakartan periaatteiksi kutsutut oikeusperiaatteet siitä, miten kansainvälisten ihmisoikeussopimuksia tulisi tulkita suhteessa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin.¹⁰² Lähtökohtana periaatteissa on, että kaikilla on yhtäläiset ihmisoikeudet, eivätkä nämä oikeudet ole riippuvaisia henkilön seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuoli-identiteetistä. Periaatteiden mukaan muun muassa perheen perustaminen, terveys ja yksityisyys ovat oikeuksia, jotka kuuluvat kaikille. Ketään ei esimerkiksi saa pakottaa lääketieteellisten toimenpiteiden kohteeksi, jolloin sukupuoli-identiteetin juridisen tunnustamisen ehtona ei näin ollen voisi olla sukupuolenkorjausleikkaus, sterilisaatio tai hormoniterapia. Periaatteiden mukaan kiellettyä on myös minkä tahansa virallisen aseman, kuten avioliiton tai vanhemmuuden käyttäminen sukupuoli-identiteetin juridisen tunnustamisen esteenä.¹⁰³

⁹⁸ Oikeusministeriö 2014, s. 13.

⁹⁹ Ks. Joint statement on sexual orientation, gender identity and human rights at United Nations 2008, k 3.

¹⁰⁰ Ks. Resolution adopted by the Human Rights Council "Human rights, sexual orientation and gender identity" (A/HRC/RES/17/19).

¹⁰¹ Oikeusministeriö 2014, s. 14; ks. myös

¹⁰² Ks. The Yogyakarta principles 2007.

¹⁰³ OTM 2014, s. 17; The Yogyakarta principles 2007, s. 11-12, 23, 27 Vrt. Suomessa voimassa oleva laki transeksuaalin sukupuolen vahvistamisesta, jossa sukupuolen juridisen tunnustamisen edellytyksenä on muun muassa se, että henkilö osoittaa olevansa lisääntymiskyvytön. Suomen lain mukaan myös avioliitto voi olla esteenä sukupuolen juridiselle vahvistamiselle.

2.2.2 Ihmisarvon loukkaamattomuus

Ihmisarvolla tarkoitetaan sitä, että ihmisellä on itseisarvo; jo ihmisen olemassaolo on arvokas asia.¹⁰⁴ Ihmisarvon kunnioittamisella tarkoitetaan filosofi Immanuel Kantin ilmaiseamaa periaatetta, jonka mukaan ihmisyyttä tulee pitää aina arvona tai päämääränä siinänsä, ei koskaan pelkkänä välineenä. Ihmisarvo perustuu siis ajatukseen ihmiselämän kunnioittamisesta; kaikella elämällä on moraalista arvoa.¹⁰⁵

Perustuslain 1 §:n 2 momentissa turvataan ihmisarvon loukkaamattomuus. Hallituksen esityksessä ilmaistaan ihmisarvon olevan koko valtiosäännön taustalla vaikuttava perustavanlaatuisen arvo, jonka loukkaamattomuus tulee ottaa huomioon perusoikeussäännöksiä tulkittaessa.¹⁰⁶ Ihmisarvon loukkaamattomuus taataan myös Euroopan unionin perusoikeuskirjan 1 artiklassa, jossa ilmaistaan myös vaatimus kunnioittaa ja suojella ihmisarvoa.¹⁰⁷ Ihmisarvon sisällöstä ei kuitenkaan perus- ja ihmisoikeuksien suojan yhteydessä ole täyttä yhteisymmärrystä. Keskustelua on käyty muun muassa siitä, onko ihmisarvolla itsenäistä sisältöä, vai onko se vain perus- ja ihmisoikeuksissa ilmaistu peruseriaate, jonka sisältöä muut perus- ja ihmisoikeudet konkretisoivat. Liisa Niemisen mukaan ihmisarvo vaikuttaa lähtökohtaisesti vain perus- ja ihmisoikeuksien taustalla, mutta toisinaan se voi nousta sieltä esiinkin: ihmisarvoa ei saa loukata edes silloin, kun ihmisen muihin perusoikeuksiin puuttuminen on lain mukaan mahdollista.¹⁰⁸ Vaikka ihmisarvo nähtäisiin omana perus- ja ihmisoikeutena, saa se mielestäni tarkemman tulkintansa muiden perusoikeuksien, kuten esimerkiksi yhdenvertaisuuden, yksityiselämän suojan ja koskemattomuuden sisällöistä. Jokaisella ihmisellä on yhtäläinen ihmisarvo, joka on loukkaamaton, katsoisin kuitenkin, että ihmisarvon loukkaus on selkeimmin osoitettavissa tapauksissa, joissa muita perus- ja ihmisoikeuksia on loukattu.

Ihmisarvon loukkaamattomuus on perustuslain ja EU:n perusoikeuskirjan lisäksi mainittu myös henkilökohtaista koskemattomuutta turvaavan perusoikeuden yhteydessä (PL 7 § 2

¹⁰⁴ Tieteen termipankki 2016.

¹⁰⁵ *Launis* 2015, s. 17-18.

¹⁰⁶ HE (39/1993 vp.), s. 42.

¹⁰⁷ Ks. EU:n perusoikeuskirja (2000/C 364/01) 1 artikla.

¹⁰⁸ Ks. *Nieminen* 2005, s. 53- 55.

momentti). Terveiden ja sairaanhoidossa ihmisarvon loukkaamattomuus tulee huomioida perustavanlaatuisena periaatteena, mikä ilmenee potilaslain 3 §:n 2 momentista.

2.2.3 Yksityiselämän ja yksityisyyden suoja

Yksityiselämän suojasta säädellään kansallisella tasolla perustuslain 10 §:ssä, joka turvaa jokaiselle oikeuden yksityiselämään, kunniaan ja kotirauhaan. Hallituksen esityksessä yksityiselämän suoja määritellään yleiskäsitteeksi, jolla turvataan henkilön yksityistä piiriä. Lähtökohtana on turvata yksilön oikeus elää ilman ulkopuolisten tahojen, esimerkiksi viranomaisten, aiheetonta puuttumista hänen yksityiselämänsä. Yksityiselämän suojan sisältöä on vaikea määritellä tarkasti, mutta suojan piiriin kuuluu muun muassa yksilön oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan.¹⁰⁹ Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS, SopS 18-19/1990) 8 artiklassa taataan jokaiselle oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämänsä, sekä kotiinsa ja kirjeenvaihtoonsa kohdistuvaa kunnioitusta ilman viranomaisten aiheetonta puuttumista siihen.¹¹⁰ Yksityiselämän suoja on turvattu myös YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa (KP-sopimus, SopS 7-8/1976)¹¹¹, sekä Euroopan unionin perusoikeuskirjassa.¹¹²

Yksityiselämän suoja ei ole yksiselitteisesti erotettavissa henkilökohtaisesta koskemattomuudesta, kunnian tai kotirauhan suojasta. Nämä perusoikeudet esiintyvätkin usein käytännön tilanteissa toisiinsa yhdistäytyneinä; kotirauhan piiriin puuttuminen merkitsee usein myös kajoamista henkilön yksityiselämään ja henkilön henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttuminen taas saattaa merkitä myös hänen yksityiselämänsäkin puuttumista. Tällaisissa tilanteissa on otettava huomioon se, että laissa säädetyt perusoikeuksien rajoitusedellytykset täyttävät sekä perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset (ks. kohta 2.3) että myös kaikkien tilanteeseen ja rajoittamiseen kohdistuvien perusoikeuksien erityiset rajoitusedellytykset. Yleiskäsitteenä yksityiselämän suoja kuitenkin tarkoittaa

¹⁰⁹ HE (309/1993 vp.), s. 53.

¹¹⁰ Ks. EIS (SopS 18-19/1990), 8 artikla.

¹¹¹ Ks. KP-sopimus (SopS 7-8/1976), 17 artikla.

¹¹² Ks. EU:n perusoikeuskirja (2000/C 364/01) 7 artikla.

sitä, että sen sisältämä suoja täyttää tavallisesti muiden henkilön yksityistä piiriä turvaavien perusoikeuksien jättämää niin sanottua suojaamatonta aukkoa.¹¹³

Yksityiselämän suoja sisältyy osana laajempaan käsitteeseen, *yksityisyyden* suojaan, jonka katsotaan perusoikeutena merkitsevän yksilön itsemääräämisoikeutta. Yksityiselämän suojassa katsotaan siis olevan kyse myös itsemääräämisoikeudesta, joka sisältää perustuslain uudistusta koskevan hallituksen esityksen mukaan oikeuden määrätä itsestään ja ruumiistaan. Yksityisyyden loukkaukset voivat tapahtua sekä fyysisellä että psyykkisellä tasolla. Esimerkkinä tällaisesta yksityisyyden loukkaamisesta voi olla tilanne, jossa potilasta hoidetaan vastoin hänen tahtoaan ilman laissa olevaa valtuutusta. Hoitotyössä ongelmaksi voi koitua itsemääräämisoikeuden ulottuvuus, sekä potilaan kompetenssi päättää itseään ja hoitoaan koskevista asioista. On kuitenkin kiistatonta, että itsemääräämisoikeuden hyväksyttävä ulottuvuus on se, että potilaan itsemääräämisoikeutta ja itsestä päätöksentekoa kunnioitetaan, ellei se johda ristiriitaan elämän kunnioittamisen periaatteen kanssa. Tosiasiallisesti kysymys on kuitenkin siitä, että ihmisarvon kunnioittaminen ja itsemääräämisen kunnioittaminen kulkevat käsi kädessä niin, ettei niiden välillä ole ristiriitaa.¹¹⁴

Potilaslain 6 § sisältää säännöksen potilaan itsemääräämisoikeudesta sairauden- ja terveydenhoidossa. Mikäli täysi-ikäinen potilas ei itse kykene käyttämään itsemääräämisoikeuttaan, tulee potilaan laillista edustajaa taikka lähiomaista kuulla, jotta voidaan selvittää potilaan oma tahto. Mikäli potilaan omasta tahdosta ei saada selvitystä, tulee potilasta hoitaa lain mukaan näissä tilanteissa tavalla, jota voidaan pitää hänen henkilökohtaisen etunsa mukaisena. Alaikäisen potilaan oma tahto on kuitenkin potilaslain 7 §:n mukaan selvitettävä vain silloin, kun se on hänen ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden mahdollista. Voidaan mielestäni kuitenkin kyseenalaistaa se, voiko alaikäisen potilaankaan kohdalla itsemääräämisoikeutta supistaa tällä tavoin tilanteissa, joissa lääketieteellinen hoito ei ole potilaan hengen, terveyden tai esimerkiksi kansanterveyden kannalta välttämätöntä.¹¹⁵

¹¹³ *Viljanen* 2011, Yksittäiset perusoikeudet, luku 6: Yksityiselämän suoja.

¹¹⁴ Ks. *Pahlman* 2006, s. 78-80; 171. Ks. myös kansalaisaloite eutanasiasta (OM 111/52/2016), jonka perusteella voitaisiin katsoa, että elämän kunnioittamisen periaate on kyseenalaistettu Suomessa ainakin joidenkin kansalaisten taholta, sillä 2016 eduskunnalle annettiin kansalaisaloite eutanasiaa koskevan lain säätämiseksi. Toisaalta elämän kunnioittamisen periaate voi sisältää myös oikeuden hyvään ja ihmisarvoiseen kuolemaan.

¹¹⁵ Ks. esim. holhoustoimesta annettu laki (422/1999), jonka mukaan vajaavaltaisena pidetään muun muassa alle 18-vuotiasta henkilöä (2 §) ja HE (146/1988 vp), s. 19; 42, jonka mukaan vajaavaltaiseksi julistettu voi itse päättää henkilöään koskevasta asiasta, mikäli hän kykenee asian merkityksen ymmärtämään. Ks. myös

2.2.4 Koskemattomuus

Perustuslain 7 §:ssä säädetään jokaisen oikeudesta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, turvallisuuteen, sekä ihmisarvoiseen kohteluun. Samassa pykälässä säädetään myös, että henkilökohtaiseen koskemattomuuteen voidaan puuttua, mikäli puuttuminen ei ole mielivaltaista ja menettely perustuu lakiin. Hallituksen esityksen mukaan henkilökohtainen koskemattomuus antaa suojaa muun muassa pakolla toteutettavia lääketieteellisiä tai vastaavia toimenpiteitä vastaan. Ruumiillisen koskemattomuuden lisäksi säännös antaa suojaa myös yksilön henkiseen koskemattomuudelle, vaikka tällaista puuttumista henkiseen koskemattomuuteen ei voitaisi katsoa ihmisarvoa alentavaksi kohteluksi.¹¹⁶ Ihmisarvon vastaisen kohtelun kieltäminen sisältää myös psyykkisen tason, jolloin ihmisarvoa alentavaa kohtelua on myös häneen kohdistettu henkinen väkivalta tai nöyryyttäminen.¹¹⁷

Säännös sisältää julkiselle vallalle asetetun velvollisuuden pidättäytyä itse loukkaamasta pykälässä säädettyjä oikeuksia, sekä velvollisuuden luoda olosuhteet, joissa nämä oikeudet on suojattu myös yksityisiä loukkauksia vastaan.¹¹⁸ Tätä taustaa vasten voidaan siis katsoa, ettei julkinen valta ole riittävällä tavalla turvannut ainakaan intersukupuolisten oikeutta ruumiilliseen koskemattomuuteen, sillä tällä hetkellä intersukupuolisten asemaa tai heidän lääketieteellisiä hoitojaan koskevaa lainsäädäntöä ei Suomessa ole. Tässä kohdassa on muistutettava, että henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttuminen on perustuslain 7 §:n 3 momentin mukaan mahdollista vain, kun tämä puuttuminen sisältyy lakiin.¹¹⁹ Lisäksi Euroopan unionin perusoikeuskirjan henkilökohtaista koskemattomuutta koskevan 3 artiklan mukaan lääketieteen ja biologian alalla on noudatettava erityisiä artiklassa mainittuja vaatimuksia ja kieltöjä. Esimerkkinä tällaisesta vaatimuksesta on asianomaisen vapaaehtoinen suostumus, jonka hän on antanut tietoisena kaikista asiaan vaikuttavista seikoista. Lisäksi tämä suostumus on tullut hankkia laissa säädettyjä menettelytapoja noudattaen.

Pahlman 2006, s. 222, jonka mukaan holhouslainsäädännön lähtökohtana on että henkilön tahdonilmaisu ja itsemääräämisoikeus omasta kehostaan ovat korostetun henkilökohtaisia oikeustoimia.

¹¹⁶ HE (309/1993 vp.), s. 47.

¹¹⁷ Ks. *Pahlman* 2006, s. 77.

¹¹⁸ Ks. *Pellonpää* 2009, Yksittäiset perusoikeudet, luku 3: Henkilökohtainen koskemattomuus.

¹¹⁹ Ks. myös *Pahlman* 2006, 77, jossa mainitaan ennen perustuslakia voimassa olleen hallitusmuodon (HM 94/1919) 6 §:n koskemattomuussäännöksen mahdollistaneen kuitenkin esimerkiksi pakkokastraation ja pakkosterilisaation.

Yogakartan periaatteissa henkilökohtainen koskemattomuus näyttäytyy muun muassa periaatteessa numero 18, jonka mukaan ketään ei saa pakottaa lääketieteelliseen tai psykologiseen hoitoon seksuaalisen- tai sukupuoli-identiteettinsä vuoksi. Periaate sisältää myös valtioille velvoitteen ryhtyä toimenpiteisiin, joiden avulla voidaan varmistaa, ettei yhtäkään lasta altisteta peruuttamattomille lääketieteellisille toimenpiteille hänen sukupuoli-identiteettinsä vuoksi.¹²⁰

2.3 Perusoikeuksien rajoittaminen ja rajoittamisen edellytykset

Perusoikeuksien rajoittamisedellytykset on hyvä käydä lyhyesti läpi, sillä tutkielmassani käsittelen nimenomaa inter- ja transsukupuolisten sukupuoli-identiteettiin liittyvien perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista Suomessa. Mikäli katsotaan, että inter- ja transsukupuolisten perusoikeudet eivät Suomessa toteudu täysimääräisesti, tulee tämän jälkeen selvittää myös se, onko perusoikeuksia mahdollisesti rajoitettu hyväksyttävästä syystä. Mahdollisia perusoikeuksien rajoituksia tulee siis tarkastella myös siitä näkökulmasta, että perusoikeuksien rajoittaminen voi olla mahdollista, ja pohtia, onko kysymyksessä sellainen tilanne, jossa perusoikeuksien rajoittaminen on johtunut hyväksyttävästä syystä ja perusoikeuksien rajoitusedellytykset ovat täyttyneet.

Perusoikeudet eivät ole ehdottomia oikeuksia, vaan niitä voidaan myös rajoittaa tiettyjen edellytysten täytyessä. Perusoikeudet voivat esimerkiksi rajoittaa toinen toisiaan, mutta myös muu perustuslakitasoinen säännös voi rajoittaa niitä.¹²¹ Tällaisessa perusoikeuksien kollisiotilanteessa on pyrittävä sellaiseen ratkaisuun, joka turvaa mahdollisimman hyvin kaikkien kilpailevien perusoikeuksien samanaikaisen toteutumisen.¹²² Yleistä säännöstä perusoikeuksien rajoittamisesta ei perustuslaissa ole, mutta yksittäiset perusoikeussäännökset saattavat sisältää rajoitussäännöksen, josta ilmenee myös rajoituksen valtiosään-

¹²⁰ Ks. The Yogakarta principles 2007, s. 23.

¹²¹ Oikeusministeriö 2006, s. 19.

¹²² Viljanen 2001, s. 13.

töoikeudelliset edellytykset. Lisäksi Perustuslakivaliokunta on kehittänyt perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset, joiden täytyessä myös niitä perusoikeuksia, jotka eivät sisällä nimenomaista rajoitussäännöstä, voidaan rajoittaa.¹²³

Perustuslakivaliokunnan mukaan perusoikeuksien rajoitukset ovat mahdollisia silloin, kun perustuslaista johdetut yleiset rajoitusedellytykset täyttyvät. Rajoitusedellytyksiin kuuluu ensinnäkin se, että perusoikeuden rajoituksen on perustuttava lakiin. Lisäksi rajoituksen tulee olla määritelty tarkkarajaisesti ja täsmällisesti, oikeuden rajoittamiseen tulee olla hyväksyttävä ja yhteiskunnan tarpeen vaatima syy ja rajoituksen tulee olla välttämätön sen tavoitteen toteutumiseksi, jota rajoituksen avulla pyritään saavuttamaan. Lisäksi rajoituksen osalta on turvattava riittävät oikeusturvajärjestelyt. Rajoitus ei myöskään saa olla ristiriidassa Suomea sitovien ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa, eikä rajoitus saa koskea rajoitettavan perusoikeuden ydintä.¹²⁴ Perusoikeuden ytimellä tarkoitetaan, että perusoikeusrajoituksella ei voida puuttua perusoikeuteen niin voimakkaasti, että koko perusoikeuden sisältö mitätöityisi.¹²⁵

Eräät perusoikeudet ovat kuitenkin täysin ehdottomia, millä tarkoitetaan, ettei niiden rajoittaminen tavallisella lailla ole mahdollista. Tällaisia perusoikeuksia ovat niiden tarkoituksen, eli perusoikeuden suojaaman oikeushyvän takia esimerkiksi perustuslain 6 §:n 2 momentissa ilmaistu syrjinnän kielto sekä 7 §:n 2 momentissa ilmaistu kuolemanrangaistuksen, kidutuksen ja ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kielto.¹²⁶

¹²³ Oikeusministeriö 2006, s. 19-20.

¹²⁴ Ks. esim. PeVM (25/1994 vp.), Perusoikeudet lainsäätäjän toiminnassa.

¹²⁵ Oikeusministeriö 2006, s. 21.

¹²⁶ Ks. PeVM (25/1994 vp.), Perusoikeudet lainsäätäjän toiminnassa.

3. OIKEUDELLINEN SUKUPUOLI SUOMEN VÄESTÖ- TIETOJÄRJESTELMÄSSÄ

3.1 Suomen väestötietojärjestelmä

Suomessa väestötietoja on kerätty ja rekisteröity jo 1500-luvulta lähtien.¹²⁷ Nykyinen väestötietojärjestelmämme on kehittynyt kirkollisen ja maallisen pääjärjestelmän pohjalta. Kirkonkirjat saivat alkunsa erilaisista kirkollisista toimituksista ja seurakuntien jäsenistä laadituista luetteloista jo keskiajan lopulla. Samoihin aikoihin sai siviilihallinnon puolella syntynsä ensimmäiset henkikirjoitusta muistuttaneet väestön luetteloinnit. Verovarojen kerääminen ja asepalvelukseen soveltuvien talonpoikaisten määrän selvittäminen ja sota-voimiin kutsuminen edellyttivät väestökirjanpitoa, minkä vuoksi väestön luettelointia alettiin kehittää.¹²⁸ Näitä luetteloita kutsuttiin maakirjoiksi, ja niiden ylläpito vakiintui 1530 -luvulla.¹²⁹ Tällä tavoin saivat alkunsa myöhemmin väestökirjanpitoon johtaneet väestöluettelot.¹³⁰

Väestörekisterikeskus perustettiin vuonna 1969, ja sen tehtäväksi tuli väestökirjanpidon ohjaus, valvonta sekä väestön keskusrekisterin (nykyisen väestötietojärjestelmän) ylläpitäminen. Vuonna 1971 siirryttiin tietotekniseen väestörekisteröintiin. Evakelis-luterilainen kirkko ja ortodoksinen kirkko hoitivat yhdessä väestökirjanpitoon liittyviä tehtäviä aina vuoteen 1999 asti, jonka jälkeen väestörekisterijärjestelmän ylläpito siirtyi maistraatille. Nykyisin väestötietojärjestelmää ylläpitävät Väestörekisterikeskus ja maistraatit.¹³¹

Väestötietojärjestelmästä ja Väestörekisterikeskuksen varmennepalveluista annetun lain mukaan väestötietojärjestelmällä tarkoitetaan yleistä valtakunnallista perusrekisteriä, joka sisältää samassa laissa säädetyt tiedot henkilöistä, rakennuksista ja huoneistoista, sekä aluejaoista. Järjestelmä koostuu valtakunnallisesta tietojärjestelmästä sekä sellaisista

¹²⁷ Väestörekisterikeskus 2017.

¹²⁸ Korhonen 1999, s. 4. Ks. myös väestörekisterikeskus 2017.

¹²⁹ Väestörekisterikeskus 2017/2.

¹³⁰ Korhonen 1999, s. 4.

¹³¹ Väestörekisterikeskus 2017/2.

alueellisesti järjestetyistä asiakirjoista ja muista tietoaaineistoista, joita ei ole otettu digitaalisessa muodossa pidettävään tietojärjestelmään. Järjestelmään tallennettavat tiedot on määritelty yksityiskohtaisemmin väestötietojärjestelmää koskevassa Valtioneuvoston asetuksessa (128/2010).

Väestötietojärjestelmään tallennetaan perustiedot Suomen kansalaisista ja Suomessa vakinaisesti asuvista ulkomaalaisista. Järjestelmään tallennetaan muun muassa henkilöiden nimet ja henkilötunnukset, osoite, äidinkieli ja kansalaisuus, perhesuhdetiedot sekä tiedot syntymästä ja kuolemasta. Myös tiedot rakennuksista, rakennushankkeista, huoneistoista sekä kiinteistöistä tallennetaan järjestelmään. Väestörekisterikeskuksen mukaan väestötietojärjestelmä on Suomen eniten käytetty perusrekisteri, ja Suomen väestökirjanpito on myös kansainvälisesti tarkasteltuna korkeatasoista.¹³²

Henkilötietojärjestelmässä perusyksikkönä on ihminen, eli luonnollinen henkilö. Rekisteriin merkittäviä henkilön ominaisuuksia ovat henkilön sukupuoli ja äidinkieli. Henkilöön liittyvät yhteydet, joita ovat kansalaisuus, kotikunta, uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyys, avioliitto ja perhesuhteet, huolto ja holhous, merkitään myös henkilötietojärjestelmään. Henkilön yhteyksissä tapahtuvat muutokset päivitetään järjestelmään, jotta tiedot ovat ajantasaiset. Lisäksi tiedot henkilön syntymästä ja kuolemasta tallennetaan.¹³³

Väestötietojärjestelmän tiedot ovat tarpeellisia muun muassa julkishallinnossa, vaalien järjestämisessä ja verotuksen toimittamisessa, mutta tietoja käytetään myös tutkimuksissa ja tilastoinneissa. Tiedot eivät ole ainoastaan julkishallinnon käyttöä varten, vaan myös yritykset ja yhteisöt saavat tietoja käyttöönsä. Kaikki järjestelmään tallennetut perustuvat kansalaisten ja viranomaisten lakisääteisiin ilmoituksiin.¹³⁴ Esimerkiksi jokainen Suomessa syntynyt lapsi merkitään väestötietorekisteriin heti syntymän jälkeen. Sairaala ilmoittaa tiedot lapsen syntymästä, jonka jälkeen maistraatti antaa lapselle henkilötunnuksen. Vanhemmat ilmoittavat lapsen nimet joko lapsen kastavalle papille tai suoraan maistraatille, jonka jälkeen myös lapsen nimet rekisteröidään väestötietojärjestelmään.¹³⁵

¹³² Väestörekisterikeskus 2017.

¹³³ *Kaarimaa* 1997, s. 28.

¹³⁴ Väestörekisterikeskus 2017/1.

¹³⁵ Väestörekisterikeskus 2017/2.

3.2 Henkilötunnuksen määräytyminen

Väestötietojärjestelmästä ja Väestörekisterikeskuksen varmennepalveluista annetun lain 11 §:n mukaan henkilötunnus on annettava jokaiselle henkilölle, jonka tiedot tallennetaan ensimmäisen kerran väestötietojärjestelmään. Henkilötunnus annetaan automaattisesti ja sen antamisesta vastaa Väestörekisterikeskus. Henkilötunnus on yksilöllinen ja henkilökohtainen, eikä sitä samaa henkilötunnusta voida antaa toiselle henkilölle edes silloin, kun kyseinen henkilötunnus on korjattu tai poistunut käytöstä.¹³⁶ Henkilötunnus muodostuu väestötietolain 2 luvun 2 §:n mukaan henkilön syntymäajasta, yksilönumerosta sekä tarkastusmerkistä. Yksilötunnus on numerosarja, jolla erotetaan toisistaan samana päivän syntyneet henkilöt ja se sisältää myös tiedon henkilön sukupuolesta.

Väestötietojärjestelmää koskevassa Valtioneuvoston asetuksessa (VTA) annetaan yksityiskohtaisemmin tietoa siitä, miten henkilötunnus määräytyy. Asetuksen 2 §:n mukaan henkilötunnus muodostuu kuudella numerolla merkitystä syntymäajasta. Syntymäaikaa ja yksilönumeroa erottaa tietty merkki, riippuen siitä, millä vuosisadalla henkilö on syntynyt; 1.1.2000 tai sen jälkeen syntyneillä syntymäajan jälkeen on A -kirjain, 1900-luvulla syntyneillä on yhdysmerkki (-) ja 1800-luvulla syntyneillä syntymäajan jälkeen on plusmerkki (+). Tämän merkin jälkeen tulee jokaisella kolminumeroinen yksilönumero sekä tarkastusmerkki, joka on joko kirjain tai numero.¹³⁷

Yksilönumerolla erotetaan toisistaan henkilöt, joiden syntymäaika on sama. Jotta yksilönumero voidaan antaa, talletetaan väestötietojärjestelmään tieto henkilön sukupuolesta. Sukupuolitietoa tarkoittaa Suomessa tietoa siitä, onko henkilö mies vai nainen. Miespuolisilla henkilöillä kolminumeroinen yksilönumero on pariton ja naispuolisilla numero on parillinen, joten jo henkilötunnuksen perusteella voidaan päätellä henkilön sukupuoleksi joko mies tai nainen.¹³⁸ Lisäksi henkilötunnukseen liitetään tarkastusmerkki, joka muodostuu, kun syntymäajan ja yksilönumeron muodostama yhdeksännumeroinen luku jaetaan 31:llä. Tarkastusmerkki määräytyy jakojäännöksen mukaan tietyksi kirjaimeksi tai numeroksi.¹³⁹

¹³⁶ Ks. myös HE (89/2008 vp.), s. 72.

¹³⁷ VTA (128/2010), 2 §.

¹³⁸ Ks. VTA (128/2010), 2 §.

¹³⁹ Ks. myös VTA (128/2010) 2 §.

Suomessa voimassa olevan lainsäädännön mukaan henkilön sukupuoli tulee tallentaa väestötietojärjestelmään, jotta hänelle voidaan antaa henkilötunnus. Henkilötunnuksessa sukupuoli ilmoitetaan yksilönumerossa, mikä tarkoittaa, että Suomessa syntyvä lapsi on syntymähetkellään määriteltävä joko tytöksi tai pojaksi, jotta hän voi saada henkilötunnuksen.¹⁴⁰ Intersukupuolisten lasten osalta tästä seuraa, että sukupuoli on väestörekisteriin tallennettava naiseksi tai mieheksi, vaikka sukupuoli olisi epäselvä. Käytännössä epäselvän sukupuolen määrittäminen tarkoittaa sitä, että lääkiryhmä päättää lapsen sukupuolen erilaisten tutkimusten ja niistä esille tulleiden useiden eri tekijöiden perusteella yleensä noin 1-2 viikon kuluessa syntymästä.¹⁴¹ Kun sukupuolta on selvitelty ja lopputulokseen päästy, tieto lapsen sukupuolesta ilmoitetaan väestötietojärjestelmään. Lapsi saa henkilötunnuksen vasta, kun sukupuoli on ilmoitettu väestötietojärjestelmään.¹⁴²

Transsukupuolisten osalta tilanne sinänsä on yksinkertaisempi kuin intersukupuolisten, sillä biologisesta sukupuolesta ei ole epäselvyyttä ja lapsi voidaan sen perusteella lokeroida joko nais- tai miessukupuoleen kuuluvaksi. Myöhemmässä vaiheessa mahdollisen sukupuolenkorjauksen jälkeen tilanne on kuitenkin toinen, sillä transsukupuolisen tulee vahvistaa sukupuoli-identiteettinsä mukainen sukupuolensa juridisesti, jotta hän saa myös henkilötunnuksensa vastaamaan todellista sukupuoltaan.¹⁴³

Väestötietojärjestelmän kaksisukupuolijakoisuus ei kuitenkaan ole toimivan väestötietojärjestelmän välttämätön edellytys. Esimerkiksi Australiassa juridinen sukupuoli voi olla myös ”määrittelemätön”.¹⁴⁴ Tosin Australiankin nykyisen lainsäädännön mukaan sukupuolitieto on aluksi kaksisukupuolijakoinen, jolloin lapsi rekisteröidään joko naiseksi tai mieheksi. Sukupuolta on kuitenkin mahdollista muuttaa, jolloin myös kolmas vaihtoehto

¹⁴⁰ Ks. HE (89/2008 vp.), s. 72.

¹⁴¹ Vrt. Saksan lainsäädäntöön, joka mahdollistaa intersukupuolisen lapsen sukupuolen avoimeksi jättämisen määrittelemättömäksi ajaksi. Sukupuolen avoimeksi jättäminen väestötietojärjestelmään on kuitenkin Saksassa tällä hetkellä mahdollista vain silloin, kun lapsen sukupuoli on epäselvä. Ks. Personenstandsgezet § 22 Fehlende Angaben. Saksan eettinen neuvosto on kuitenkin vuonna 2012 esittänyt, että tulevaisuudessa tulee pohtia myös sitä, onko sukupuolen merkitseminen väestötietojärjestelmään ylipäättänsä tarpeellista. Ks. Deutscher Ethrikat 2012, s. 178.

¹⁴² Ks. Tasa-arvovaltuutetun lausunto 2012, s. 7.

¹⁴³ Ks. HE (89/2008 vp.), s. 74.

¹⁴⁴ Ks. High Court of Australia (Registrar of Births, Deaths and Marriages v. Norrie [2014]), jossa Australian korkein oikeus linjasi päätöksellään 2.4.2014 (S273/2013), että sukupuolenkorjaustoimenpiteet läpikäynyt henkilö voi muuttaa sukupuolensa myös määrittelemättömäksi sukupuoleksi. Korkeimman oikeuden mukaan lainsäädäntö ei edellyttänyt sukupuolen muuttamista joko naiseksi tai mieheksi, vaan myös määrittelemätön sukupuoli tuli kyseeseen. Korkein oikeus katsoi myös, että ihmistä ei tule pakottaa määrittelemään itseään joko mieheksi tai naiseksi, vaan myös neutraali sukupuoli tulee olla mahdollinen.

(”määrittelemätön”) on mahdollinen. Tämä vaikuttaa edistykselliseltä ja onkin sitä tiettyssä määrin, mutta ihmisoikeuksien kannalta myös Australian lainsäädäntö on siinä mielessä ongelmallinen, että sukupuolen juridinen vahvistaminen joko vastakkaiseksi sukupuoleksi taikka määrittelemättömäksi sukupuoleksi edellyttää sukupuolenkorjaustoimenpiteiden läpikäymistä, joista on esitettävä myös lääkärintodistus. Lisäksi edellytetään, että sukupuolen vahvistamista hakeva henkilö on naimaton.¹⁴⁵

Myös Intian korkein oikeus on ratkaisussaan vuonna 2014 linjannut, että ihmisillä on oikeus määritellä oma sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Ratkaisussaan Intian korkein oikeus katsoi, että sekä hijroilla¹⁴⁶ ja eunukeilla¹⁴⁷ tulee olla oikeus määritellä itsensä myös kolmanteen sukupuoleen kuuluvaksi, ja sama oikeus tulee olla myös muilla ”transgender-ryhmään” lukeutuvilla henkilöillä. Korkeimman oikeuden mukaan jo Intian historiassa transgendereillä on ollut vahva asema muun muassa hindujen mytologiassa ja muissa uskonnollisissa teksteissä. Myös Intian perustuslaki (artiklat 14 ja 21) turvaa korkeimman oikeuden mukaan ihmisille oikeuden saada sukupuoli-identiteettinsä mukainen sukupuolensa tunnustetuksi.¹⁴⁸

Ratkaisunsa perusteluissa Intian korkein oikeus tukeutui muun muassa kansainvälisiin sopimuksiin, ihmisoikeuksien yleismaailmalliseen julistukseen sekä yogakartan periaatteisiin. Intian korkein oikeus katsoi, että kansainvälinen kehityksen myötä sukupuoli-identiteetin tunnustaminen, sekä tasa-arvon vaatimus ja syrjinnän kielto myös sukupuoli-identiteetin perusteella ovat yleistyneet. Korkein oikeus piti tärkeänä, että myös Intia soveltaa kansainvälistä oikeutta ja hyväksyy sukupuolen moninaisuuden.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Ks. Births, Deaths and Marriages Registration Act 1995 No 62, PART 5 A: Change of Sex.

¹⁴⁶ Hijralla tarkoitetaan transsukupuolista henkilöä, joka ei koe olevansa mies eikä nainen, tavallisesti mieheksi syntynyttä henkilöä, joka pukeutuu naiseksi. Hijralla tarkoitetaan myös henkilöä, joka on korjannut sukupuoltaan. Intiassa Hijralla tarkoitetaan henkilöä, joka ei ole mies eikä nainen. Ks. Dictionary.com.

¹⁴⁷ Eunukilla tarkoitetaan kastroitua miestä, lääketieteessä eunukki -termillä viitataan mieheen tai poikaan, jonka kivekset ovat poistettu tai jonka kivekset eivät koskaan ole kehittyneet. Ks. Dictionary.com.

¹⁴⁸ Ks. The Supreme Court of India Civil Original Jurisdiction, Writ petition (Civil) No. 400 of 2012, kohdat 2 ja 12.

¹⁴⁹ Ks. The Supreme Court of India Civil Original Jurisdiction, Writ petition (Civil) No. 400 of 2012, kohdat 19, 21-23 ja 43.

3.3 Henkilötunnuksen muuttaminen ja korjaaminen

Vaikka henkilötunnus on pysyväksi tarkoitettu yksilöllinen numerosarja, on henkilötunnuksen muuttaminen ja korjaaminen mahdollista tietyissä tilanteissa. Henkilötunnuksen *korjaaminen* on väestötietolain 12 §:n mukaan tehtävä, mikäli tunnus on teknisesti virheellinen, tunnuksen syntymäaika on virheellinen taikka jos tunnusosan sukupuoli tieto on virheellinen. Henkilötunnuksen korjaamisesta päättää se maistraatti, jonka toimialueella henkilö asuu.

Väestötietolain 12 §:n mukaan henkilötunnus on mahdollista muuttaa kolmessa eri tilanteessa. Tunnuksen muuttaminen on lain mukaan sallittua, mikäli se on *ehdottoman välttämätöntä* henkilön terveyden tai turvallisuuden suojelemiseksi. Tunnuksen muuttaminen mahdollista myös silloin, kun joku ulkopuolinen on saanut henkilötunnuksen haltuunsa ja käyttää sitä oikeudettomasti niin, että henkilötunnuksen oikealle haltijalle on aiheutunut väärinkäytöksestä taloudellista tai muuta haittaa, ja tunnuksen muuttamisella voidaan estää tällaisten haitallisten seurausten jatkuminen tulevaisuudessa. Näissä tapauksissa henkilötunnuksen muuttamisesta päättää Väestörekisterikeskus.

Henkilötunnus on väestötietolain 12 § 2 momentin 3 kohdan mukaan mahdollista muuttaa myös silloin, kun henkilö on vahvistettu translain mukaisesti vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi. Tällöin henkilötunnuksen vaihtamisesta vastaa maistraatti. Kaikissa näissä kolmessa tilanteessa henkilötunnuksen muuttamista on haettava laissa säädetyltä viranomaiselta kirjallisesti.

Väestötietolaki näyttäisi siis nopeasti katsottuna siltä, että intersukupuoliselle olisi mahdollistettu henkilötunnuksen korjaaminen tapauksessa, jossa virheellisen sukupuolenmäärityksen johdosta henkilön sukupuoli tieto ei vastaa todellisuutta. Väestötietolain 12 § sisältää kyllä oikeuden korjata henkilötunnusta, mikäli sukupuoli tieto on virheellinen, mutta lakia koskevan hallituksen esityksen mukaan syntymäaikaa tai sukupuoli tietoa koskevalla virheellä tarkoitetaan säännöksessä

”sellaista asiallista virhettä, jossa rekisterimerkintä ei sitä tehtäessä tapahtuneen inhimillisen erehdyksen tai virheen johdosta vastaisi yleisesti havaittavissa olevaa todellisuutta. Kysymys olisi lähinnä kirjoitusvirheen kaltaisesta

*virheestä. Tällainen virhe voisi syntyä esimerkiksi siten, että todellinen syntymähetki olisi tulkittu jostain syystä väärin tai merkitty erehdyksessä väärin asiakirjoihin.*¹⁵⁰

Hallituksen esityksestä ilmenee myös, että henkilötunnuksessa oleva virhe voitaisiin korjata vain niissä tapauksissa, joissa virheen olemassaolosta on esitetty *täysi näyttö*. Sen sijaan sitä, mitä tällainen täysi näyttö on, ei ole hallituksen esityksessäkään avattu. Epäselväksi siis jää, onko intersukupuolisilla mahdollista muuttaa sukupuoltaan sen perusteella, että heidän sukupuolensa on syntymähetkellä määritetty väärin, ja millaista näyttöä heiltä tällöin vaadittaisiin.

Väestötietolain esitöiden mukaan väestötietojärjestelmän yhtenä lähtökohtana ja perusperiaatteena on henkilötunnuksen muuttumattomuus ja pysyvyys. Lakia koskevasta hallituksen esityksestä käy myös ilmi, että säännökset henkilötunnuksen korjaamisesta ja muuttamisesta ovat tarkoitettu tyhjentäviksi, ja näin ollen väestötietolain 12 §:ää on tulkittava suppeasti. Säännös on tarkoitettu sovellettavaksi vain erityisen poikkeuksellisissa tapauksissa, ja silloin kun henkilötunnuksen muuttamisen perusteet ovat aivan ilmeiset.¹⁵¹

Translain esitöiden mukaan henkilötunnus voidaan korjata, mikäli lapsen biologisen sukupuolen havaitaan poikkeavan väestötietojärjestelmään merkitystä sukupuolesta.¹⁵² Epäselväksi kuitenkin jää, tarkoitetaanko tällä samaa asiaa, kuin väestötietolakia koskevassa hallituksen esityksessä. Tällöinhän kyse olisi siis kirjoitusvirheen kaltaisen virheen korjaamisesta. Kyse on nähdäkseni myös siitä, voidaanko intersukupuolisen lapsen kohdalla merkintä biologisesta sukupuolesta korjata sillä perusteella, että sukupuoli on syntymähetkellä ollut epäselvä. Translain esitöiden perusteella voitaisiin olettaa, että väestötietolakia on tulkittu siinä laajentavasti, jolloin myös sukupuolen epäselvyys syntymähetkellä voisi oikeuttaa henkilötunnuksen korjaamiseen, mikäli tähän olisi tarvetta.

Joka tapauksessa huomionarvoista on se, että intersukupuolisten lasten sukupuolen määrittäminen tapahtuu vakaan harkinnan perusteella¹⁵³, joten ei liene mahdollista puhua sellaisesta virheestä merkinnässä, jota väestötietolakia koskevassa hallituksen esityksessä

¹⁵⁰ HE (89/2008 vp.), s. 73.

¹⁵¹ HE 86/2008 vp, s.73.

¹⁵² HE 56/2001 vp, s. 2.

¹⁵³ Ks. kappale 3.3; ks. myös Tasa-arvovaltuutetun lausunto 2012, s. 7.

on tarkoitettu. Tästä voitaisiin varovasti päätellä, ettei intersukupuolisten kohdalla henkilötunnuksen *korjaaminen* tulisi väestötietolain perusteella kysymykseen, vaan myös heidän tulisi täyttää edellytykset, joiden perusteella henkilötunnus voitaisiin muuttaa.

Transsukupuolisten osalta väestötietolaki säätelee mahdollisuudesta muuttaa henkilötunnusta. Edellytyksenä tälle on kuitenkin se, että henkilö on vahvistettu translain mukaisesti vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi.¹⁵⁴ Sukupuolen juridisesta vahvistamisesta huolimatta väestötietojärjestelmään tallennetaan kuitenkin tieto henkilön transsukupuolisuudesta (Väestötietolaki 13 § 15 k).

3.4 Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta

Translain 1 §:ssä säädetään edellytyksistä, joiden täytyy täytyä, jotta henkilön biologista sukupuolta koskeva tieto väestörekisterissä voidaan muuttaa vastaamaan henkilön sukupuoli-identiteettiä. Pykälän mukaan sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä on se, että henkilö esittää lääketieteellisen selvityksen siitä, että hän kokee *pysyvästi* kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen, ja että hän elää myös tässä sukupuoliroolissa¹⁵⁵. Hänen on myös esitettävä lääketieteellinen selvitys siitä, että hän on lisääntymiskyvytön. Muita edellytyksiä sukupuolen juridiselle vahvistamiselle ovat täysi-ikäisyys ja Suomen kansalaisuus tai vakituinen asuinpaikka Suomessa. Lisäksi edellytetään, ettei sukupuolen vahvistamista hakeva henkilö ole avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa.

Translain 2 §:n mukaan myös avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa oleva voidaan vahvistaa vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi, mikäli aviopuoliso tai rekisteröidyn parisuhteen toinen osapuoli on antanut tähän kirjallisen suostumuksensa. Tällöin avioliitto

¹⁵⁴ Ks. kappale 3.4 Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta, jossa selvitän translain edellytykset sukupuolen vahvistamiseksi, sekä otan kantaa näiden edellytysten ja perus-, sekä ihmisoikeuksien väliseen suhteeseen.

¹⁵⁵ Ks. Kappale 4.3 Käytäntö transsukupuolisten sukupuoli-identiteetin selvittämisessä ja sukupuolenkorjaustoimenpiteissä, jossa käsittelen transsukupuolisuuden diagnosointia ja lääketieteellisen selvityksen saamiseksi käytävää prosessia.

muuttuu automaattisesti rekisteröidyksi parisuhteeksi ja rekisteröity parisuhde avioliitoksi¹⁵⁶ ja myös tämä muutos merkitään väestötietojärjestelmään henkilötunnuksen ja sukupuolitiedon muuttamisen yhteydessä.

Transsukupuolisten oikeuksiin ja ongelmiin on alettu kiinnittämään Suomessa huomiota jo 1980-luvun alusta lähtien, mutta toimenpiteet ongelmien selvittämiseksi ja ratkaisemiseksi eivät ole olleet riittäviä. Transsukupuolisten oma potilasjärjestö Transek ry yhdessä Seksuaalinen tasavertaisuus ry:n (SETA) kanssa ovat aktiivisesti pyrkineet tuomaan julkisuudessa esille, sekä viranomaisten tietoon transsukupuolisten kohtaamia ongelmia.¹⁵⁷ Tasa-arvovaltuutettu Pirkko Mäkinen on tasa-arvojulkaissussa 2012:1 tuonut esille, että translain lisääntymiskyvyttömyysvaatimus, sekä naimattomuusvaatimus ovat ongelmallisia perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta. Tasa-arvovaltuutettu katsoi, ettei lisääntymiskyvyttömyysvaatimukselle ole mitään perusteltua syytä, vaan syynä vaatimukselle on ollut lähinnä niin sanotun perinteisen perhemallin noudattaminen. Naimattomuusvaatimuksen osalta tasa-arvovaltuutettu totesi, ettei se täytä perhe-elämän suojaa koskevia vaatimuksia.¹⁵⁸ Poikkeuksena naimattomuusvaatimukseen on translaissa säädetty aviopuolison tai rekisteröidyn parisuhteen toisen osapuolen suostumuksesta sukupuolen vahvistamiseen. Tähän vaatimukseen on korkein hallinto-oikeus ottanut kantaa ratkaisussaan KHO 2009:15, jonka mukaan transsukupuolisella ei ollut oikeutta saada sukupuoltaan juridisesti vahvistetuksi ilman hänen aviopuolisonsa suostumusta, sillä sukupuolen juridinen vahvistaminen olisi merkinnyt myös avioliiton muuttumista rekisteröidyksi parisuhteeksi.¹⁵⁹

Euroopan ihmisoikeusvaltuutettu, Nils Muižnieks, vieraili kesäkuussa 2012 Suomessa. Vierailun perusteella julkaistussa raportissa ihmisoikeusvaltuutettu Muižnieks kehotti

¹⁵⁶ Tilanne lienee muuttunut 1.3.2017 voimaan astuneiden avioliittolain muutosten myötä, parisuhdetta ei enää ole mahdollista rekisteröidä, sillä myös samaa sukupuolta olevilla pareilla on oikeus solmia avioliitto. Jo rekisteröidyt parisuhteet eivät kuitenkaan muutu automaattisesti avioliitoiksi, vaan rekisteröidyn parisuhteen osapuolten tulee yhdessä hakea maistraatilta rekisteröidyn parisuhteen muuttamista avioliitoksi. Translakia ei kuitenkaan tältä osin ole muutettu vielä tämän tutkielman kirjoittamishetkellä. Lienee kuitenkin selvää, että myös tässä yhteydessä avioliitto ei enää voi muuttua rekisteröidyksi parisuhteeksi, vaan avioliitto säilyy edelleen avioliittona. Sen sijaan rekisteröity parisuhde muuttunee edelleen translain 2 §:n mukaisesti avioliitoksi.

¹⁵⁷ Ks. STM 2000:2, s. 5.

¹⁵⁸ Ks. Tasa-arvojulkaissuja 2012:1, s. 19-20.

¹⁵⁹ Ks. KHO 2009:15, Hallinto-oikeuden perustelut, joita KHO ei ratkaisussaan muuttanut. Ks. myös alaviite 156, jossa olen tuonut esille, että avioliittolain muutos muuttanut oikeustilaa. Sen sijaan avioliittolain muutoksen vaikutus translain 2 §:n aviopuolison suostumuksen vaatimukseen on ainakin tutkielman kirjoittamisen hetkellä vielä epäselvää.

Suomea poistamaan translaista sekä lisääntymiskyvyttömyys- että naimattomuusvaatimukset sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä.¹⁶⁰ Tämän käynnin ja raportin myötä Sosiaali- ja terveysministeriö pyysi 12.12.2012 Valtakunnalliselta sosiaali- ja terveysalan eettiseltä neuvottelukunnalta (ETENE) lausuntoa transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain muutoksentarpeista.¹⁶¹

ETENE antoi lausuntonsa translain muutoksentarpeista 17.4.2012. Lausunnossaan neuvottelukunta katsoo, että lisääntymiskyvyttömyyttä koskeva vaatimus on ihmisoikeusso-
pimuksen sekä perustuslain takaaman henkilökohtaisen koskemattomuuden vaatimuksen näkökulmasta katsottuna vähintäänkin arveluttava. ETENE katsoo myös, ettei steriliteetivaatimukselle ole lääketieteellisiä perusteita.¹⁶²

Lausunnossaan ETENE otti kantaa myös translain 2 §:n naimattomuusvaatimuksen poikkeussäännökseen.¹⁶³ Neuvottelukunta toteaa lausunnossaan, että nykyisen säännöksen mukaan transsukupuolisen tulee ryhtyä avioliiton tai rekisteröidyn parisuhteen päättämiseen tähtääviin toimiin, mikäli suhteen toinen osapuoli ei hyväksy sukupuolen juridista vahvistamista, ja transsukupuolinen haluaa tästä huolimatta sukupuolensa juridisesti vahvistaa. Mikäli tämä ehto laista poistettaisiin, siirtyisi avioliiton tai rekisteröidyn parisuhteen päättämisvelvollisuus suhteen toiselle osapuolelle, mikäli sukupuolen vahvistamisesta vallitsisi epäselvyys. Tämän vuoksi neuvottelukunta katsoo säännöksen olevan nykyisellään tarpeeton.¹⁶⁴ Varsinaiseen naimattomuusvaatimukseen ETENE ei lausunnossaan ota suoraan kantaa. Lienee kuitenkin selvää, että neuvottelukunta katsoo myös naimattomuusvaatimuksen olevan tarpeeton, sillä lausunnossaan se viittaa suoraan suhteen toisen osapuolen mahdollisuuteen hakea avioliiton tai rekisteröidyn parisuhteen päättämistä, mikäli kokee toisen osapuolen sukupuolen vahvistamisen olevan esteenä suhteen jatkamiselle.

Euroopan ihmisoikeusvaltuutetun Nils Muižnieksin Suomen vierailun johdosta Sosiaali- ja terveysministeriö asetti viimein päätöksellään 6.9.2013 työryhmän translain uudistamiseksi. Tämä niin kutsuttu translakityöryhmä asetettiin toimikaudelle 6.9.2013-

¹⁶⁰ CommDH (2012) 27, kohta 91, s. 18.

¹⁶¹ ETENE 2013, s. 1.

¹⁶² ETENE 2013, s. 2.

¹⁶³ Translain 2 §:n mukaan transsukupuolisen juridinen sukupuoli voidaan vahvistaa avioliitosta tai rekisteröidystä parisuhteesta huolimatta, mikäli avioliiton/ rekisteröidyn parisuhteen toinen osapuoli sen hyväksyy.

¹⁶⁴ ETENE 2013, s. 2-3.

30.9.2014, mutta toimikautta jatkettiin vielä ajalle 1.10.2014- 31.12.2014. Translakityöryhmän tehtävänä oli laatia hallituksen esityksen muotoon saatetut ehdotukset lisääntymiskyvyttömyys- ja naimattomuusvaatimusten poistamisesta, sekä arvioida myös muut translain muutostarpeet.¹⁶⁵

Translakityöryhmä ehdotti ratkaisussaan, että lisääntymiskyvyttömyysvaatimus sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä poistettaisiin translaista. Työryhmän mukaan myös naimattomuusvaatimus tulisi poistaa. Toisaalta työryhmä ei kuitenkaan ehdottanut aviopuolison tai rekisteröidyn parisuhteen osapuolen suostumusvaatimuksen poistamista¹⁶⁶, mutta ehdotti, että avioliitto tai rekisteröity parisuhde pysyisi sellaisenaan voimassa, jos puoliset sitä yhdessä pyytävät (ilman tätä pyyntöä avioliitto olisi muuttunut rekisteröidyksi parisuhteeksi ja toisin päin). Lain nimen työryhmä muuttaisi ”laiksi sukupuolen vahvistamisesta”.¹⁶⁷

Suomessa tulisi myös selvittää mahdollisuutta sukupuolen vahvistamiseen henkilön oman ilmoituksen tai hakemuksen perusteella, jolloin sukupuoli voitaisiin vahvistaa ilman lääketieteellistä selvitystä transsukupuolisuudesta. Täysi-ikäisyysvaatimus tulisi translakityöryhmän mukaan tässä kohtaa myös arvioida lapsen edun¹⁶⁸ näkökulmasta. Myös perhelainsäädäntöä tulisi työryhmän mukaan arvioida translain muutoksen yhteydessä, ja selvittää miten sukupuolensa vahvistaneiden henkilöiden vanhemmuudesta tulisi säätää. Lisäksi translain muutosten vaikutukset muuhun lainsäädäntöön tulisi arvioida.¹⁶⁹

¹⁶⁵ STM 2015:23, s. 9.

¹⁶⁶ Työryhmä perustelu ratkaisuaan EIT:n ratkaisulla (16.7.2014 Hämäläinen v. Suomi), jonka mukaan Euroopan ihmisoikeussopimus ei aseta jäsenvaltioilleen velvollisuutta hyväksyä samaa sukupuolta olevien avioliittoja siinäkin tapauksessa, että puoliset olisivat solmineet avioliiton ennen sukupuolen korjaamista. Työryhmä kuitenkin huomautti myös, että Euroopan ihmisoikeusvaltuutetun kanta on, että sukupuolen korjaaminen ei saisi estää henkilön solmimaan avioliiton jatkumista. Ks. STM 2015:9, s. 16. Kuitenkin työryhmä huomauttaa puolison suostumuksen vaatimuksen olevan ongelmallinen, sillä se antaa kuvan siitä, että sukupuoli-identiteetin mukaiseen elämään tarvittaisiin puolison suostumus, vaikka säännöksen perimmäisenä tarkoituksena on ollut turvata puolison mahdollisuus reagoida muutokseen. Raportin mukaan tasa-arvovaltuutettu oli esittänyt lausunnossaan riittäväksi sen, että puolisolle ilmoitettaisiin transsukupuolisen hakeneen sukupuolensa juridista vahvistamista. Ks. STM 2015:23, s. 22.

¹⁶⁷ Ks. STM 2015:23, s. 15- 17.

¹⁶⁸ Ks. lisäksi Lapsiasiavaltuutetun lausunto hallituksen esitysluonnoksesta laiksi transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain muuttamisesta (19.9.2014), jossa lapsiasiavaltuutettu ottaa kantaa translain muutoksiin ja siihen, ettei translain muutosehdotuksessa ole käsitelty ollenkaan transsukupuolisten lapsien eikä transsukupuolisten henkilöiden lapsien asemaa. Lapsiasiavaltuutettu korostaa, että esitykseen on lisättävä lapsivaikutusten arviointi.

¹⁶⁹ STM 2015:23, s. 19- 24.

Vaikka translakityöryhmän raportti on julkaistu jo 6.5.2015, ei lainsäädäntötoimiin translain tai transsukupuolisten aseman parantamiseksi ole toistaiseksi ryhdytty. Tasa-arvovaltuutettu ja yhdenvertaisuusvaltuutettu ovat 12.10.2016 esittäneet huolensa siitä, ettei translain uudistamista koskeviin toimenpiteisiin olla ryhdytty. He toteavat, että translakia on muutettava välittömästi, sillä se nykyisellään loukkaa transihmisten oikeutta tasa-arvoon, henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, yksityis- ja perhe-elämään sekä loukkaa transsukupuolisten itsemääräämisoikeutta. Kannanotossa huomautetaan myös, että lain muutos olisi suhteellisen helppo toteuttaa nopeasti, sillä translakityöryhmä on antanut ehdotuksensa translain muutoksista hallituksen esityksen muodossa. Tasa-arvovaltuutettu ja yhdenvertaisuusvaltuutettu ehdottavat myös, että translain uudistaminen otetaan mukaan valtioneuvoston ihmisoikeuspolitiiseen toimintaohjelmaan vuosille 2017- 2019. Kyseisen ohjelman yhtenä teemana on itsemääräämisoikeus, joten translain uudistaminen sopii sen yhteyteen mainiosti.¹⁷⁰

3.5 Transsukupuolisten sukupuolen vahvistamista koskeva lainsäädäntö muualla maailmassa

Suomessa lainsäädännön kehitys laahaa edelleenkin auttamatta jäljessä verrattuna muiden valtioiden sukupuoli-identiteettiä ja sukupuolen juridista tunnustamista koskeviin lainsäädäntöihin. Esimerkiksi Argentiinassa, joka on ollut edistyksellinen sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen aseman kehittämisessä¹⁷¹, on ollut 8.5.2012 lähtien voimassa sukupuoli-identiteettiä koskeva laki, joka takaa kaikille oikeuden saada sukupuoli-identiteettinsä mukainen sukupuolensa vahvistettua. Laissa säädetään, että sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä on joko 18 vuoden ikä tai alle 18 -vuotiaalta hänen laillisen edustajansa hyväksyntä¹⁷². Mikäli alaikäinen ei hyväksyntää saa, voi hän kuitenkin oikeuden päätöksellä saada sukupuolensa juridisesti vahvistetuksi. Sukupuolen vahvistaminen ei

¹⁷⁰ Nummijärvi & Pimiä 2016.

¹⁷¹ Argentiina on esimerkiksi ollut ensimmäinen Latinalaisen Amerikan valtio, joka hyväksyi samaa sukupuolta olevien avioliitot; Ks. esim. Ring 2012.

¹⁷² Ks. esimerkiksi Andrew Berryn artikkeli International Business Times -lehdessä (artikkeli julkaistu 27.9.2013), jossa uutisoitiin Argentiinalaisesta 6-vuotiaasta tytöstä, Lulusta, joka oli biologiselta sukupuoleltaan poika, mutta joka vaihtoi Argentiinan lain mukaisesti juridisen sukupuolensa vastaamaan todellista, sukupuoli-identiteettinsä mukaista sukupuoltaan. Lulun kohdalla hänen vanhempansa antoivat suostumuksensa sukupuolen vahvistamiseen.

Argentiinassa edellyttä sukupuolen korjaukseen liittyviä kirurgisia toimenpiteitä, hormonihoitoja tai muitakaan hoitoja, eikä myöskään henkilön lisääntymiskyvyttömyyttä.¹⁷³

Myös Tanskan lainsäädäntö mahdollistaa sukupuolen juridisen vahvistamisen oman ilmoituksen perusteella, mikäli henkilö on täysi-ikäinen. Tanskassa sukupuolen juridinen vahvistaminen omalla ilmoituksella on ollut mahdollista 1.9.2014 voimaan astuneen paikallisen väestötietolain muutoksen (Lov om ændring af lov om Det Centrale Personregister) jälkeen. Hakemusta seuraa Tanskassa puolen vuoden harkinta-aika, jonka jälkeen sukupuolen vahvistamista hakenut henkilö ilmoittaa paikalliselle talous- ja sisäministeriölle haluavansa edelleen vahvistaa sukupuolensa. Harkinta ajan päätyttyä ja ilmoituksen saatuaan talous- ja sisäministeriö myöntää henkilölle uuden henkilötunnuksen.¹⁷⁴ Tanskan lakimuutos on kuitenkin saanut osakseen myös kritiikkiä, sillä sen ei ole katsottu helpottavan itse sukupuolenkorjaukseen liittyvää lääketieteellistä prosessia, vaan lääketieteellisen prosessin on kritisoitu hankaloituneen entisestään samoihin aikoihin kyseisen lakimuutoksen kanssa.¹⁷⁵

Ruotsissa oli aikaisemmin, vuosina 1972- 2013, voimassa säännös, jonka mukaan sukupuolen juridinen vahvistaminen edellytti sterilisaatiota. Ruotsin sukupuolen vahvistamista koskeva laki (En lag om fastställande av könstillhörighet i vissa fall [könstillhörighetslagen 1972:119]), jossa myös sterilisaatiovaatimus sukupuolen juridisen vahvistamisen edellytyksenä oli, on ollut pitkälle myös Suomen lainsäädännön esikuvana.¹⁷⁶ Ruotisin valtiopäivät päätti kuitenkin 22.5.2013 muuttaa Ruotsin sukupuolenvahvistamista koskevaa lakia (könstighörighetslagen) ja poistaa lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen sukupuolen juridisen vahvistamisen edellytyksistä. Lakimuutos astui Ruotissa voimaan 1.7.2013.¹⁷⁷ Tätä lakimuutosta kuitenkin edelsi Tukholman kamarioikeuden päätös siitä, että lisääntymiskyvyttömyysvaatimus sukupuolen juridisen vahvistamisen edellytyksenä rikkoo transsukupuolisten ihmisoikeuksia.¹⁷⁸

¹⁷³ Ks. Identidad De Genero, Ley 26.743: Establécese el derecho a la identidad de género de las personas. Artíklat 1 ja 3-5.

¹⁷⁴ Ks. Lov om ændring af lov om Det Centrale Personregister.

¹⁷⁵ Ks. Minor & Mølgaard Tams 2016.

¹⁷⁶ Ks. esim. (HE 51/2001 vp.); myös *SETA* 2013.

¹⁷⁷ Ks. Socialutskottets betänkande (2012/13:SoU24), s. 1, 6-8; Ks. myös Riksdagsskrivelse (2012:13:231) s. 1.

¹⁷⁸ Ks. Kammarrät (Mål nr. 1968-12, DOM 2012-12-19), Skälen för kammarrättens avgörande.

Ruotsissa pakkosterilisaation läpi käyneet transsukupuoliset saattavat pian saada korvauksia tämän ihmisoikeusloukkauksen johdosta. Ruotsin terveystoimi Gabriel Wikström kertoi Dagens Nyheterin haastattelussa, että Ruotsi aikoo maksaa korvauksia niille transsukupuolisille, jotka on pakkosteriloitu sukupuolenkorjauksen yhteydessä. Ruotsin hallitus valmistelee lakiesitystä, jonka perusteella pakkosteriloiduille transsukupuolisille maksetaan 225 000 kruunun, eli noin 24 000 euron korvaukset sen johdosta, että Ruotsin aikaisempi lainsäädäntö velvoitti transsukupuoliset käymään läpi sterilisaatiotoimenpiteet, jotta he saivat sukupuolensa juridisesti vahvistettua.¹⁷⁹ Ruotsin sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen oikeuksia ajavan järjestön RSFL:n mukaan on hyvä, että korvauksia ollaan Ruotsissa aikeissa maksaa. Järjestö katsoo kuitenkin, että korvaukset ovat liian matalat, kun otetaan huomioon, etteivät pakkosteriloidut henkilöt voi koskaan saada omia biologisia lapsia.¹⁸⁰

Tämän tutkielman kirjoittamisen hetkellä lainsäädäntötoimiin ei ole Suomessa vielä ryhdytty translain muuttamiseksi taikka transsukupuolisten aseman parantamiseksi. Tämä on perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta huolestuttavaa, sillä kuten olen tässä luvussa osoittanut, rikkoo translaki transsukupuolisten ihmisoikeuksia sietämättömällä tavalla. Sukupuolen juridinen vahvistaminen vaikuttaa transsukupuolisen elämään merkittävästi, mutta kynnys sukupuolen vahvistamiseen voi kuitenkin olla suuri perus- ja ihmisoikeuksia loukkaava lainsäädännön vuoksi.

3.6 Sukupuolen juridinen merkitys

Jo translain esitöissä on ilmaistu se tosiasia, että henkilön sukupuolella on tärkeä merkitys lainsäädännössä. Esityksessä todetaan myös, että tieto henkilön sukupuolesta on tallennettuna väestötietojärjestelmään, ja näillä väestötietojärjestelmään tallennetuilla tiedoilla on keskeinen merkitys sovellettaessa lainsäädäntöä, jossa henkilön sukupuolelle annetaan merkitystä.¹⁸¹

¹⁷⁹ Dagens Nyheter 24.3.2017; Ks. myös YLE -uutiset 25.3.2017.

¹⁸⁰ Ks. Sydsvenskan.se 25.5.2017.

¹⁸¹ HE 56/2001 vp, s. 1-2.

Yhdenvertaisuus ja sukupuoleen perustuvan syrjinnän kieltä ovat Suomessa sekä perustuslain että kansainvälisten sopimusten nojalla velvoittavaa oikeutta. Yhdenvertaisuus on oikeudenmukaisuusajattelun kulmakivi, jonka mukaan myös sukupuolen tulisi periaatteessa olla merkityksetön asia ihmisen nauttimien oikeuksien kannalta. Näistä lähtökohdista käsin on siis paradoksaalista, että Suomen oikeus lähtee kuitenkin siitä, että jokainen Suomessa syntyvä lapsi on merkittävä syntymätodistukseen sekä väestötietojärjestelmään joko pojaksi tai tytöksi, minkä jälkeen lapsi saa henkilötunnuksen, joka erottelee miehet ja naiset.¹⁸² Jokainen lapsi on myös nimettävä syntymänsä jälkeen, jolloin etunimen täytyy nimilain (694/1985) 32 b §:n 2 momentin 2 kohdan mukaan myös olla lapsen sukupuolen mukainen. Tämä ilmenee siitä, että nimilain mukaan ”pojalle ei saa antaa naisen nimeä, eikä tytölle miehennimeä”. Jokainen lapsi on jo syntymähetkellä määriteltävä joko mieheksi tai naiseksi, vaikka yhdenvertaisuusperiaatteen mukaisesti sukupuolella ei pitäisi olla oikeudellista merkitystä.¹⁸³

Kuten kuitenkin aikaisemmin kappaleessa 2.1 olen tuonut esille, ei todellista yhdenvertaisuutta voida luoda siten, että jokaista kohdellaan samalla tavalla. Todellinen yhdenvertaisuus voidaan saavuttaa vain siten, että ihmisten välillä on myös eroja, jotka tulee huomioda.¹⁸⁴ Yksi oikeusjärjestelmän uskottavuuden ehto on se, ettei oikeus estä yksilöitä toteuttamasta omaa erikoislaatuaan. Keskeinen kysymys onkin se, miten ihmisten välisiin eroihin suhtaudutaan, mikä on aidosti erilaista ja mikä aidosti samanlaista ja mitä merkitystä näillä on oikeuksien ja velvollisuuksien toteuttamisen kannalta? Modernissa maailmassa sukupuoli ero on tärkeä, ellei jopa tärkein erotteluperuste. Nousiainen ja Pylkkänen tuovat teoksessaan ”Sukupuoli ja oikeuden yhdenvertaisuus” esille sen, että oikeusjärjestys itsessään perustuu olettamukseen sukupuolieron tärkeästä merkityksestä.¹⁸⁵

Kun historian saatossa naisten oikeuksiin alettiin kiinnittämään enemmän huomiota, pyrittiin myös lainsäädäntö muokkaamaan siten, että naisten oikeuksien toteuttaminen mahdollistuisi. Tämä on merkinnyt sitä, että lainsäädäntö on pyritty hyvin pitkälle muodostamaan sukupuolineutraaliksi. Tämän vuoksi lainsäädännössä sukupuoli ei näyttäydä erotteluperusteena, tai vaihtoehtoisesti sukupuolta ei ylipääntänsä edes mainita. Suorat viittaukset sukupuoleen ovat nykyaikana suomalaisessa lainsäädännössä harvinaisia.¹⁸⁶

¹⁸² Ks. *Nousiainen & Pylkkänen* 2001, s. 7; Ks. myös *Niemi-Kiesiläinen* 2002, s. 325.

¹⁸³ Ks. *Nousiainen & Pylkkänen* 2001, s. 8.

¹⁸⁴ Ks. kappale 2.1, s. 25-26; Ks. myös *Niemi-Kiesiläinen* 2002, s. 331; 335- 339.

¹⁸⁵ Ks. *Nousiainen & Pylkkänen* 2001, s. 8.

¹⁸⁶ *Nousiainen & Pylkkänen* 2001, s. 47; myös *Niemi-Kiesiläinen* 2002, s. 339- 342.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö sukupuolella olisi käytännössä juridista merkitystä. Sukupuolen ilmaiseminen on niin tavallista, ettei sitä välttämättä tule edes ajatelleeksi joka päiväisen elämän osana. Mikäli sukupuoli-identiteetti ja todellinen sukupuoli eivät kuitenkaan vastaa syntymässä määritettyä sukupuolta, kokee ihminen päivittäin ongelmia tämän sukupuolisidonnaisuuden vuoksi. Esimerkiksi terveydenhuollossa henkilötunnuksen esittäminen on välttämätöntä, vaikka itse hoidossa ei olisikaan kyse mitenkään henkilön sukupuoleen liittyvistä asioista.

Tavalliset, arkipäiväiset asiat, kuten paketin noutaminen postista, pankkitilin avaaminen tai bussikortin käyttäminen voivat vaikuttaa täysin sukupuolineutraaleilta asioilta. Näin ei kuitenkaan ole niiden ihmisten kohdalla, joiden todellinen sukupuoli ei vastaa heille syntymässä annettua henkilötunnusta. Kaikissa näissä tilanteissa, sekä useissa muissa vastaavissa tilanteissa, syntymässä määritetty sukupuoli tulee esille henkilötunnuksen esittämisen yhteydessä. Esimerkiksi transsukupuolisten on usein epäilty käyttävän väärrennettyjä henkilöllisyystodistuksia sen vuoksi, että henkilöllisyystodistuksesta ilmenevä sukupuolitieto ei vastaa henkilön ulkoista olemusta. Tällöin henkilöt joutuvat vastoin tahtoaan paljastamaan, että he ovat transsukupuolisia, mikä rikkoo heidän yksityisyyden suojaansa sekä altistaa heidät syrjinnälle. Työllistyminen voi myös olla haastavaa, jos henkilön sukupuoli-identiteetti eroaa hänen henkilötunnuksessaan määritetystä sukupuolestaan. Koulu- ja työtodistuksissa saattaa olla merkittynä henkilön syntymäsuopuolta koskeva tieto, vaikka henkilön oikea, sukupuoli-identiteetin mukainen sukupuoli ei vastaisikaan tätä syntymässä määritettyä sukupuolta. Tällä voi olla haitallia vaikutuksia myös työllistymiseen.¹⁸⁷

Mikäli juridinen sukupuoli ei vastaa henkilön todellista sukupuolta, voi ongelmia esiintyä myös esimerkiksi asevelvollisuuden suorittamisesta. Asevelvollisuuslain (1438/2007) 2 §:n mukaan jokainen miespuolinen Suomen kansalainen on asevelvollinen, kun taas naisten asevelvollisuus on lain 3 §:n mukaan vapaaehtoinen.¹⁸⁸ Jokainen miespuolinen Suomen kansalainen kutsutaan ensimmäisen kerran kutsuntoihin sinä vuonna, kun hän täyttää 18 -vuotta (asevelvollisuuslain 13 §). Tällöin ongelmia voi syntyä siitä, että todelliselta sukupuoleltaan nainen tulee velvoitetuksi kutsuntoihin ja asepalvelukseen sen vuoksi, että hänen sukupuolensa on syntymän jälkeen määritelty mieheksi. Vaikka tämä ihminen

¹⁸⁷ Ks. TGEU 2017.

¹⁸⁸ Ks. asevelvollisuuslain lisäksi *Niemi-Kiesiläinen* 2002, s. 340.

haluaisi asevelvollisuuden suorittaa, on tilanne mielestäni erikoinen jo siksi, että henkilö kutsutaan sinne miehenä, vaikka hän todelliselta sukupuoleltaan olisikin nainen, joka haluaa käydä armeijan.

Aikaisemmin ongelmia on syntynyt myös avioliiton solmimisessa, mutta 1.3.2017 voimaan tulleen avioliittolain uudistuksen myötä avioliiton solmiminen on mahdollista myös samaa sukupuolta oleville pareille. Tämä ei kuitenkaan poissulje sitä, että tilanteessa, jossa henkilön todellinen sukupuoli ei vastaa hänen henkilötunnuksessa ilmenevää sukupuolta, saatetaan pariskuntaa virheellisesti pitää samaa sukupuolta olevana parina. Mahdollista on myös se, että pariskunta oletetaan virheellisesti heteropariksi. Vihkimisen osalta ongelmana voi olla esimerkiksi se, että kirkko ei välttämättä suostu vihkimään samaa sukupuolta olevia pareja, jolloin todellisuudessa heterosuhteessa elävä pariskunta ei voi saada kirkollista vihkimistä¹⁸⁹, mikäli toisen osapuolen henkilötunnus ei vastaa hänen todellista sukupuoltaan.

Vaikka edellä on kuvattu vain pieni osa siitä, miten sukupuoli voi vaikuttaa jokapäiväisessä elämässä ja myös lainsäädännön tasolla, on mielestäni ilmeistä, että sukupuolella on merkitystä myös juridisesta näkökulmasta katsottuna. Pyrkimys sukupuolineutraaliin lainsäädäntöön ei ole onnistunut ainakaan siitä näkökulmasta katsottuna, että sukupuoleen määrittäminen on pakollista ja tämän heti syntymän jälkeen määritetyn sukupuolen vaikutukset ihmisen joka päiväiseen elämään ovat olennaisia.

¹⁸⁹ Ks. esimerkiksi Piispainkokouksen selonteko 31.8.2016, jonka mukaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt ovat tervetulleita kirkkoon ja kirkon toimintaan, mutta papit eivät avioliittolain muutoksesta huolimatta voi vihkiä samaa sukupuolta olevia pareja, sillä se on vastoin kirkon ihmiskäsitystä, avioliitto-opetusta ja vihkimiskäytäntöjä. Sen sijaan kirkossa voidaan siunata rukouksella samaa sukupuolta olevien parien siviilivihkimisellä voimaansaatettu avioliitto.

4. LÄÄKETIETEELLINEN SUKUPUOLENKORJAUS SUOMESSA

4.1 Johdatus aiheeseen

Sukupuolenkorjauksella tarkoitetaan lääketieteellisiä toimenpiteitä, joiden avulla henkilön sukupuoli korjataan vastaamaan perinteistä sukupuolikäsitystä, sekä niitä lääketieteellisiä ja juridisia toimenpiteitä, joiden avulla henkilö voi muuttaa sukupuolensa vastaamaan sukupuoli-identiteettinsä mukaista todellista sukupuoltaan.¹⁹⁰ Sekä inter- että transsukupuolisten sukupuolta on Suomessa mahdollista korjata lääketieteellisin menetelmin. Käytännöt intersukupuolisten ja transsukupuolisten sukupuolenkorjaustoimenpiteisiin liittyen eroavat kuitenkin toistaan huomattavasti, kuten tulen tässä jaksossa myöhemmin osoittamaan.

Intersukupuolisten lasten hoidosta tai sukupuolenkorjaustoimenpiteistä ei ole omaa lainsäädäntöään, vaan näiden lasten hoitoa säätelevät perustuslain ohella terveydenhuoltoa koskevat yleiset säännökset ja eettiset periaatteet. Perustuslaki turvaa yhdenvertaiset ja riittävät terveys- ja sosiaalipalvelut kaikille, sukupuoleen tai terveydentilaan katsomatta. Lapsella on myös lähtökohtaisesti itsemääräämisoikeus hänen terveyttään ja hoitoaan koskevissa asioissa, mutta tätä on rajoitettu siten, että oikeus on voimassa vain sen tasoisena, kuin lapsen ikään ja kehitystasoon nähden on katsottu sopivaksi. Lapsen huoltajat käyttävät vastasyntyneen lapsen itsemääräämisoikeutta hänen puolestaan, tietysti lain rajoissa; esimerkiksi vanhemmat eivät voi evätä lapseltaan hoitoa, joka on tarpeellista hänen terveytensä ja henkensä säilyttämiseksi.¹⁹¹

¹⁹⁰ Ks. esim. Transek 2017b.

¹⁹¹ Ks. ETENE 2016, s. 2.

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista turvaa terveydenhuollon palvelujen käyttäjän asemaa ja oikeuksia, mutta intersukupuolisten lasten kohdalla myös lasten oikeuksien sopimus (SopS 59-60/1991) tulee ottaa huomioon. Lisäksi useat muut säädökset¹⁹² koskevat terveydenhuoltoa ja sitä kautta myös sekä inter- että transsukupuolisten hoitoa joko välillisesti tai välittömästi. Näiden säädösten sisältö ei tämän tutkielman tutkimuskysymysten kannalta ole kuitenkaan oleellista, joten niiden käsittely jää tämän tutkielman osalta vain maininnan tasolle.

Transsukupuolisten sukupuolenkorjaustoimenpiteitä säätelevät perustuslain lisäksi samat terveydenhuollon yleiset säädökset ja eettiset periaatteet, jotka säätelevät muutakin terveydenhuoltoa. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen asetus sukupuolen muuttamiseen tähtäävän tutkimuksen ja hoidon järjestämisestä sekä lääketieteellisestä selvityksestä transseksuaalin sukupuolen vahvistamista varten (1053/2002) säätelee sekä hoitoa että hoitoihin liittyvää diagnosointia. Juridisen sukupuolen vahvistamista säätelee translaki.¹⁹³

4.2 Käytäntö intersukupuolisten sukupuolen määrittämisessä ja sukupuolenkorjaustoimenpiteissä

Suomessa lapsen sukupuoli vahvistetaan heti syntymän jälkeen joko tytöksi tai pojaksi. Myös silloin, kun lapsen sukupuolta ei voida ulkoisten tunnusmerkkien perusteella yksiselitteisesti määrittää, tulee hänen sukupuolensa vahvistaa mahdollisimman varhaisessa vaiheessa kaksisukupuolijaottelun mukaisesti joko tytöksi tai pojaksi. Lapselle ei ole aina edes kerrottu hänen olevan intersukupuolinen. Jos lapsen sukupuolta ei voida ulkoisessa tarkastuksessa määrittää, lähetetään lapsi yleensä yliopistolliseen sairaalaan tarkempiin selvityksiin. Tällöin ensisijaisena toimenpiteenä on selvittää, onko lapsella synnynnäinen lisämunuaishyperplasia¹⁹⁴, jotta sen hoito voidaan aloittaa mahdollisimman pian. Lisäksi

¹⁹² Ks. esim. laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä (559/1994), terveydenhuoltolaki (1326/2010) ja hallintolaki (434/2003)

¹⁹³ Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (563/2002), jota on käsitelty jo aikaisemmin mm. kappaleessa 3.3 Henkilötunnuksen muuttaminen tai korjaaminen, s. 40.

¹⁹⁴ Ks. kappale 1.5.1, jossa kerrotaan synnynnäisestä lisämunuaishyperplasiasta.

tutkimuksissa selvitetään lapsen kromosomisto, ja mikäli näistä ei ilmene poikkeavaa, tutkitaan myös muut intersukupuolisuutta aiheuttavat tekijät.¹⁹⁵

Länsimaissa on ollut yleisenä tapana korjata intersukupuolisten lasten sukupuolta jo varhaislapsuudessa.¹⁹⁶ Tämä käytäntö on peräisin Yhdysvalloista 1950 -luvulta, jossa psykiatrit ja psykologit (esimerkiksi John Money) katsoivat, että kasvatuksella on biologiaa suurempi vaikutus henkilön sukupuoli-identiteetin määräytymiselle, ja kehittivät tätä näkökulmaa vasten suositukset intersukupuolisten lasten kirurgisille ja hormonaalisille sukupuolienkorjausmenetelmille. 1950-luvun sukupuolentutkimuksen perusteella ajateltiin, että koska sukupuolienkorjaustoimenpiteet auttavat transsukupuolisia aikuisia, olisivat ne myös potentiaalinen tapa ennaltaehkäistä ongelmia intersukupuolisten lasten kohdalla. Eroa intersukupuolisuuden ja transsukupuolisuuden välillä ei pidetty merkittävänä.¹⁹⁷

Intersukupuolisten lasten genitaalikirurgiset toimenpiteet ovat toisinaan lääketieteellisesti tarpeellisia, mutta usein ne kuitenkin tehdään vain kosmeettisista syistä. Intersukupuolisten sukupuolikirurgisista toimenpiteistä käydään nykyisin paljon keskustelua, ja Suomessa onkin jo osittain luovuttu puhtaasti kosmeettisista syistä tehdyistä toimenpiteistä. Ongelmana on ollut se, ettei selkeää näkemystä intersukupuolisten lasten parhaasta hoitotavasta ole muodostunut. Sukupuolielinkirurgiaa tehdään silti edelleen sekä Suomessa että ympäri maailmaa, sillä perinteiset sukupuolikäsitykset ohjaavat edelleen vahvasti lapsen edun käsittelyä.¹⁹⁸

Intersukupuolisten lääketieteellinen hoito vaihtelee Suomessa. Tämä on mahdollista, sillä meillä ei Suomessa ole koko maan kattavia ohjeita tai Käypä hoito -suosituksia intersukupuolisuuden hoidosta. Torisevan tekemien lääkäreiden haastattelujen perusteella voidaan päätellä, että erilaisiin hoitokäytäntöihin vaikuttaa osin myös se, miten lääkärit näkevät sukupuolen ja kuinka heidän näkemyksensä vaikuttaa heidän valitsemiinsa hoitomuotoihin.¹⁹⁹ Intersukupuolisuuden lääketieteellinen hoito on Suomessa keskitetty viiteen yliopistosairaalaan, joissa niissäkin hoitomuodot vaihtelevat. Lapsen hoidosta vastaava sairaala vastaa kirurgisen hoidon tarpeen määrittelystä, mutta itse kirurgiset operaatiot to-

¹⁹⁵ ETENE 2016, s. 2. Ks. myös kappale 1.5.1 Intersukupuolisuus, jossa kuvataan intersukupuolisuus -käsitteen alle lukeutuvia erilaisia sukupuolielinten kehityksen häiriöitä, sekä niiden löydöksiä.

¹⁹⁶ ETENE 2016, s. 1-2.

¹⁹⁷ Ks. esim. *Califia* 1997, s. 69-70; Ks. myös *Preves* 2003, 51.

¹⁹⁸ Ks. Transek ry 2017a.

¹⁹⁹ *Toriseva* 2017, s. 16.

teutetaan pääasiassa Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin Lasten ja nuorten sairaalassa. Sen sijaan esimerkiksi Oulun yliopistollisessa sairaalassa ei tehdä kosmeettista sukelinkirurgiaa, vaan kirurginen hoito on hoitomuotona ainoastaan silloin, jos sille on terveydellinen ja lääketieteellinen peruste.²⁰⁰

Virallisten ohjeiden ja Käypä hoito -suositusten puutteen vuoksi yksittäisillä lääketieteen ammattilaisilla on merkittävä rooli ja päätävävalta sen suhteen, miten intersukupuolisuutta tulee lääketieteellisesti hoitaa. Tämä merkittävä asema vaikuttaa myös siihen, millaiseksi kunkin sairaalan hoitokäytännöt muotoutuvat. Lääkäreiden asenteilla on merkitystä, sillä normatiivinen ja kaksisukupuolijakoinen käsitys sukupuolesta voi aiheuttaa sen, että lääketieteellisellä hoidolla pyritään ainoastaan niin sanotusti ”normalisoimaan” epänormaaliksi katsottua tilaa.²⁰¹

Intersukupuolisuuden eri muodot on tunnettu jo antiikin ajoista lähtien, ja sen eri muodot esiintyvät luonnossakin niin sanottuina luonnollisina variaatioina.²⁰² Silti ihmisten kohdalla intersukupuolinen keho katsotaan usein poikkeavaksi ja tätä ”poikkeavuutta” pyritään normalisoimaan erilaisin lääketieteellisin menetelmin.²⁰³ Käsitukset intersukupuolisuudesta ovat vaihdelleet aikojen saatossa²⁰⁴, eikä nykyaikanaan täysin yhtenevää käsitystä ole siitä, tulisiko intersukupuolisuus nähdä häiriönä vai luonnollisena ilmentymänä sukupuolen moninaisuudesta.²⁰⁵

²⁰⁰ Ks. *Walhman-Calderara & Halila* 2016, 6.

²⁰¹ Ks. *Toriseva* 2017, s. 16.

²⁰² Ks. esimerkiksi *Linda Mealey* 2000, s. 167, jossa tuodaan esille, että esimerkiksi joillakin eläinlajeilla niin sanottu ovotestis-tila (jossa samalla yksilöllä on sekä kives- että munasarjakudosta) on tyypillinen ja sitä pidetään lajin normina.

²⁰³ *Epstein* 1995, s. 80.

²⁰⁴ Esimerkiksi *John Money ja Anke Ehrhart* esittivät jo vuonna 1972, että intersukupuolisen lapsen syntymä on luonnon virhe, ja lapsen sukupuoli on jäänyt keskeneräiseksi. Sen sijaan *Holmes* (2000) katsoo, että intersukupuolisuus ei automaattisesti ole patologinen tila, vaan se voidaan nähdä myös neutraalina ja ennen muuta harmittomana variaationa ihmisen kehityksessä. Samoilla linjoilla *Holmesin* kanssa ovat myös *Ehrenreich ja Barr* (2005), jotka tuovat esille ristiriidan sen välillä, että luonnollisesti tuotettu keho nähdään luonnottomana, mutta lääketieteellisen teknologian avulla rakennettu tai muokattu keho nähdään luonnollisena.

²⁰⁵ Esimerkiksi lääketieteessä käytetään intersukupuolisuuden eri tilojen yhteisenä nimityksenä termiä Disorder of Sex Development (DSD), jolla tarkoitetaan siis sukupuolikehityksen häiriötä, millä viitataan edelleen jokseenkin epänormaaliin tilaan. *Walhman-Calderara & Hallila* sen sijaan painottavat, ettei intersukupuolisuus ole sairaus, eikä intersukupuolinen keho ole sairas, eikä näin ollen vaadi hoitoa (poikkeuksena mainitaan kuitenkin CAH [kts kappale 1.5.1, s. 18], jossa henkilö tarvitsee koko elämänsä ajan kortisoni- ja suolahormonilääkityksen). Myös eri intersukupuolisuusjärjestöjen tahoilta ollaan erimielisiä siitä, tuleeko intersukupuolisuus nähdä häiriönä vai ei: osa järjestöistä pitää termin DSD käyttöä parempana kuin termiä intersukupuolisuus, sillä se ei ole yhtä latautunut ja se selkiyttää potilaskeskeistä hoitoa sekä lääkäreiden että potilaiden näkökulmasta (ks. *Accord Alliance* 2016). Sen sijaan toiset järjestöt pitävät DSD -termiä haitallisena, sillä se patologisoi intersukupuolisia lapsia entisestään, ja aiheuttaa sen, että intersukupuolisuus nähdään vain geneettisenä virheenä (ks. esim. *Hinkle* 2007). Ks. myös *Toriseva* 2017, s. 21-23.

Ilkka Ahtokiven kirjoittamassa artikkelissa käsitellään Suomessa esiintyvää kiistaa intersukupuolisten vauvojen hoidossa. Artikkelissa tuodaan esille eri lääkäreiden näkemykset intersukupuolisten lasten hoidosta. Ahtokivi on haastatellut artikkeliinsa Oulun yliopistollisen sairaalan lastenkirurgia Mika Venholaa, sekä Helsingin seudun yliopistollisen keskussairaalan osastonylilääkärinä Seppo Taskista. Venholan mukaan intersukupuolisille lapsille ei tulisi suorittaa leikkauksia ainoastaan kosmeettisista syistä ennen, kuin lapsi on itse kykenevä ymmärtämään leikkausten mahdolliset hyödyt, haitat ja riskit. Seppo Taskinen sen sijaan katsoo, että lapsen ”häiritsevän näköiset” sukuelimet tulee ilman muuta korjata. Lapsena suoritettu kirurginen leikkaushoito voi aiheuttaa myöhemmin ongelmia, jos sukupuolen määrittäminen ei ole onnistunut ja lapsen sukuelimet eivät vastaa hänen kokemuksensa mukaista sukupuolta. Venholan mukaan osa sukuelinten korjausleikkauksista on peruuttamattomia, jolloin uusi leikkaus ei enää ole mahdollinen. Taskinen sen sijaan painottaa, ettei sukupuolen määrittäminen ole epäselvissäkään tilanteissa minkäänlaista arpapeliä, eikä Taskisen kokemuksen mukaan yksikään potilas ole hakeutunut myöhemmin sukupuolenkorjausleikkaukseen sen vuoksi, että olisi saanut lapsena virheellistä hoitoa. Taskinen on kuitenkin tavannut muutamia potilaita, jotka olisivat toivoneet, että heidän sukuelimensä olisi korjattu jo lapsuudessa.²⁰⁶

Kun Suomessa edelleen kiistellään siitä, miten intersukupuolisten lasten hoito tulisi toteuttaa, on muualla maailmassa alettu nähdä ainoastaan kosmeettisista syistä tehtävät sukupuolenkorjausleikkaukset turhina ja jopa haitallisina. Esimerkiksi Intersex society of North America on julkaissut ohjeistuksen siihen, miten intersukupuolista lasta tulisi lääketieteellisesti hoitaa. Ohjeistuksen mukaan kosmeettinen kirurgia on harvoin tarpeen varhaislapsuudessa. Tämän mukaan sukuelinten ”normalisoimista” ei suositella ainakaan ennen, kuin lapsi on tarpeeksi kypsä ymmärtämään toimenpiteen merkityksen ja päättämään siitä itse.²⁰⁷ Kaikista jyrkin suhtautuminen intersukupuolisten lasten kosmeettisista syistä tehtäviin sukuelinkirurgisiin toimenpiteisiin on Maltalla. Maltan lainsäädännössä intersukupuolisten lasten kosmeettiset sukuelinten leikkaukset eivät ole sallittuja, ja toimenpiteet onkin kriminalisoitu.²⁰⁸

²⁰⁶ Ks. Ahtokivi 2014.

²⁰⁷ Ks. Intersex Society of North America 2006, s. 28- 30.

²⁰⁸ Ks. Maltese Act No. XI of 2015, A349, kohta 14.

Perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta katsottuna on mielestäni täysin selvää, että lapsille tehtävä kosmeettinen kirurgia ei tule kyseeseen ainakaan silloin, kun lapsi ei voi itse asiaan vaikuttaa. Sekä Suomen perustuslaki että Suomea velvoittavat kansainväliset sopimukset, kuten esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 18-19/1990), lasten oikeuksien sopimus (SopS 59-60/1991) sekä Euroopan neuvoston yleissopimus ihmisoikeuksien ja ihmisarvon suojaamiseksi biologian ja lääketieteen alalla (biolääketiedesopimus, SopS 24/2010), kieltävät mielestäni yksiselitteisesti tällaiset toimenpiteet.

Katsoisin, että ilman suostumusta tehtävät kiireettömät ja ainoastaan kosmeettisista syistä tehtävät leikkaushoidot puuttuvat lapsen perustuslaissa turvattuihin perusoikeuksiin radikaalilla tavalla. Tällaiset toimenpiteet loukkaavat ensinnäkin lapsen oikeutta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen sekä yksityiselämän suojaan. Kuten olen kappaleessa 2.2.3 tuonut esille, määritellään yksityiselämän suoja perusoikeuksia koskevassa hallituksen esityksessä yleiskäsitteeksi, jolla turvataan henkilön yksityistä piiriä. Yksityiselämän suojan piiriin kuuluu myös henkilön oikeus määrätä itsestään ja ruumistaan²⁰⁹, joten katsoisin, ettei pienille lapsille tehtävissä operaatioissa kunnioiteta lapsen yksityisyyden suojaa, eikä myöskään lapsen oikeutta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen.

Perusoikeuksia on toki mahdollista rajoittaa, kunhan tietyt perustuslaista johdetut rajoitusedellytykset täyttyvät.²¹⁰ Intersukupuolisten lasten leikkaushoidojen osalta ei kuitenkaan mielestäni näin ole, sillä ensiksikin rajoitusten olisi perustuttava lakiin. Intersukupuolisten lasten leikkaushoidoista ei ole olemassa lakia, eikä edes asetusta tai yleistä suositusta, joihin pienten lasten leikkaushoidot perustuisivat. Rajoituksen tulisi myös olla tarkkarajaisesti ja täsmällisesti määritelty ja sen olisi oltava yhteiskunnallisen tarpeen vaatimasta syystä johtuva ja välttämätön, jotta jokin tietty tavoite voitaisiin saavuttaa. Intersukupuolisten lasten osalta perusoikeuksien rajoituksesta ei ole säädetty siis lailla, eikä näin ollen rajoitusten täsmällisyys tai tarkkarajaisuusvaatimuksetkaan täyty. Mielestäni on myös mahdotonta osoittaa minkäänlaista yhteiskunnallisesta tarpeesta johtuvaa hyväksyttävää syytä, jonka perusteella pienten lasten koskemattomuuteen ja yksityiselämän suojaan puuttuvat tarpeettomat leikkaushoidot olisivat välttämättömiä.

²⁰⁹ Ks. HE (309/1993 vp.) s, 53.

²¹⁰ Ks. kappale 2.3, s. 33.

Vaikka väestötietojärjestelmämme edellyttää lapsen sukupuolen määrittämistä joko tytöksi tai pojaksi, ei tämä silti ole peruste sille, että lapsen sukuelimet muotoillaan keino-
tekoisesti sellaisiksi, mikä yhteiskunnallisesti katsotaan olevan ”normaalina”.²¹¹ Satu Lindmanin teoksessa ”Väkivalta kulttuurin perintö” käsitellään muun muassa naisten ympärileikkauksia. Lindman kuvaa naisten ympärileikkausta näin:

”Terveiden sukuelinten leikkely on joissakin kulttuureissa tai yhteisöissä järjestelmällisesti harjoitettu haitallinen perinne, josta käytetään hieman vaihtelevaa termistöä. Vaikka käsitteistä kiistellään, tapa on eittämättä luettava tyttöihin ja naisiin kohdistuvaan kunniaan liittyvän väkivallan vakavampiin muotoihin. Se on patriarkaalisiin käytänteisiin nojaavaa, mutta käytännössä myös naisten hyväksymää ja harjoittamaa väkivaltaa.”²¹²

Vaikka tyttöjen ympärileikkaukset eivät olekaan suoraan verrannollisia intersukupuolisten lasten sukuelinten leikkaushoitoihin, on mielestäni kuitenkin huomionarvoista se, että molemmissa operaatioissa kajotaan *terveisiin sukuelimiin*. Tyttöjen ympärileikkaukset ovat Suomessa kiellettyjä, mutta intersukupuolisten lasten leikkaushoidot ovat edelleen nykypäivää.

YK:n lasten oikeuksien sopimus edellyttää, että lapsen etu tulee huomioida kaikissa lapsiin liittyvissä asioissa. Sopimuksen 12 artikla velvoittaa sopimusvaltiot myöntämään lapsille oikeuden ilmaista vapaasti näkemyksensä kaikissa häntä koskevissa asioissa, mikäli lapsi on siihen kykenevä. Lapsen ja hänen perheensä yksityisyys on suojattu lasten oikeuksien sopimuksen 16 artiklassa. Lisäksi sopimuksen 24 artikla takaa lapselle oikeuden nauttia parhaasta mahdollisesta terveyden tilasta ja sairauksien hoitamiseen sekä kuntoutukseen tarkoitetuista palveluista. Lasten oikeuksien sopimuksen 24 artiklan 3 kohdassa edellytetään myös sopimusvaltioita ryhtymään sellaisiin toimiin, joilla poistetaan lapsen terveydelle vahingollisia käytäntöjä.²¹³ Lasten oikeuksien sopimus on Suomessa velvoittavaa oikeutta. Katsoisin, että lasten oikeuksien sopimusta tulkitsemalla tulisi ainoksi loogiseksi johtopäätökseksi se, etteivät intersukupuolisten lasten sukuelinten leik-

²¹¹ Ks. esim. *Ehrenreich ja Barr* (2005), joiden mukaan on erikoista nähdä keino-
tekoisesti muokattu keho luonnollisena samalla, kun luonnollisesti syntynyt keho katsotaan luonnottomaksi.

²¹² Lindman 2015, s. 239.

²¹³ Ks. YK:n Lasten oikeuksien sopimus (SopS 59-60/1991).

kaushoidot ole mahdollisia, ellei niille ole terveydellisiin syihin perustuvaa tarvetta. Pelkästään kosmeettisista syistä tehtävät toimenpiteet tulisi kieltää ainakin siihen asti, että lapsi on itse kykenevä ilmaisemaan oman näkemyksensä leikkaushoidosta.

Kansainvälisistä sopimuksista myös Euroopan neuvoston yleissopimusta ihmisoikeuksien ja ihmisarvon suojaamiseksi biologian ja lääketieteen alalla (SopS 24/2010) on mielestäni tulkittava siten, etteivät intersukupuolisten lasten leikkaushoidot ole mahdollisia ilman lapsen omaa suostumusta, elleivät ne ole lapsen hengen tai terveyden vuoksi välttämättömiä. Sopimuksen 5 artiklan mukaan terveyteen kohdistuvia toimenpiteitä on mahdollista suorittaa vain henkilön omasta suostumuksesta, ja suostumus on annettava vapaasta tahdosta sekä tietoisena kaikista asiaan vaikuttavista seikoista. Sopimuksen 6 artiklan mukaan terveyteen kohdistuva toimenpide voidaan suorittaa ilman henkilön suostumusta vain, mikäli siitä on hänelle välitöntä hyötyä. Artiklan 2 kohdassa kuitenkin ilmaistaan, että mikäli laki ei mahdollista alaikäisen suostumusta toimenpiteeseen, voidaan toimenpide suorittaa muun muassa lapsen laillisen edustajan luvalla. Lapsen oma mielipide on kuitenkin tämänkin mukaan otettava huomioon hänen ikäänsä ja kehitystasoaan vastaavalla tavalla. Katsoisin kuitenkin, että sopimuksen tarkoituksena ei ole ollut mahdollistaa lapsille puhtaasti kosmeettisista syistä tehtäviä sukuelinkirurgisia toimenpiteitä vanhempien suostumuksella, vaan vain lapsen terveyden kannalta merkittäviä päätöksiä. Mikäli esimerkiksi poikalapsen vanhempi ilmoittaisi haluavansa, että kyseinen lapsen sukuelimet tulee operoida tyttölapsen sukuelimiksi, ei kukaan lääkäri tähän suostuisi. Yhdenvertaisuuden ja lapsen koskemattomuuden näkökulmasta on siis käsittämätöntä ja myös ristiriitaista, että intersukupuolisten lasten osalta näitä toimenpiteitä pidetään kuitenkin hyväksyttävänä.

Kun lapsi on tarpeeksi kehittynyt ymmärtämään leikkauksiin liittyvät hyödyt, haitat, riskit ja leikkaushoidon merkityksen, sekä lisäksi kun hän on tarpeeksi kypsä tekemään näin suuren päätöksen omalta kohdaltaan, ilman ulkopuolisten painostusta, voidaan operaatiot mielestäni tehdä ilman, että lapsen perusoikeuksiin puututaan. Sukupuoli ja sukupuoli-identiteetti ovat mielestäni niin henkilökohtaisia asioita, ettei kenelläkään muulla, kuin henkilöllä itsellään tulisi voida olla valtaa päättää asiasta toisen puolesta. Se, että yhteiskuntamme tällä hetkellä edellyttää lapsen määrittelemistä joko tytöksi tai pojaksi ei kuitenkaan oikeuta siihen, että myös hänen muihin perusoikeuksiin puututaan, jopa peruut-

tamattomalla tavalla. Intersukupuolisten lasten leikkaukset loukkaavat koskemattomuuden ja yksityisyyden suojan lisäksi mahdollisesti myös lapsen ihmisarvoa, sillä tutkimusprosessien ja leikkaushoitojen seurauksena voidaan lapselle aiheuttaa sellainen käsitys, että hänessä on jotakin vikaa, joka tulee korjata.²¹⁴

4.3 Käytäntö transsukupuolisten sukupuoli-identiteetin selvittämisessä ja sukupuolenkorjaustoimenpiteissä

Transsukupuolisten sukupuolenkorjaushoitoihin edellyttää pitkän ja monimutkaisen prosessin läpikäymistä. Suomessa tämä transsukupuolisten sukupuolenkorjaushoidoissa käytössä olevan prosessin läpikäyminen on ainoa tapa saada sukupuolenkorjaukseen liittyviä hoitoja ja lausunnot nimen ja henkilötunnuksen juridiseen korjaamiseen. Transsukupuolisten sukupuolenkorjaushoidot kuuluvat julkisen terveydenhuollon piiriin, joten transsukupuoliselle itselleen diagnosoinnin ja hoitojen kustannukset eivät tavallisesti nouse suuriksi.²¹⁵

Transsukupuolisten tulee aluksi saada lähete Helsingin yliopistollisen keskussairaalan (HYKS) tai Tampereen yliopistollisen keskussairaalan (TAYS) sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikalle. Alaikäisten tutkimukset tehdään myös samoissa sairaaloissa, mutta ne ovat eriytettyinä omiin yksiköihinsä sairaaloiden sisällä.²¹⁶ Lähetteen voi hakea keneltä tahansa lääkäriltä, ja lääkärin on transsukupuolisten hoitoa säätelevän asetuksen 2 §:n mukaan ohjattava henkilö tutkimuksiin joko HYKS:aan tai TAYS:iin²¹⁷, eli toisin sanoen lääkärin on kirjoitettava lähete näitä tutkimuksia varten. Tutkimusyksikkö ottaa tämän jälkeen asiakkaaseen yhteyttä, ja antaa ajan tutkimusyksikköön.²¹⁸

Kun transsukupuolinen pääsee sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikan asiakkaaksi, alkaa sukupuolenkorjausprosessin diagnoosivaihe, jonka virallisena tarkoituksena on poissulkea psyykkiset sairaudet ja varmistua henkilön transsukupuolisuudesta. Yhtenä

²¹⁴ Ks. esim. *Nousiainen* 2016 (HS 2.1.2016).

²¹⁵ Ks. Transek ry 2017b.

²¹⁶ Ks. Transek ry 2017b; myös *Tiitinen* ym. 2003, s. 2046; myös *Kaltiala-Heino* ym. 2015, s. 367.

²¹⁷ Sosiaali- ja terveysministeriön asetus sukupuolen muuttamiseen tähtäävän tutkimuksen ja hoidon järjestämisestä sekä lääketieteellisestä selvityksestä transseksuaalin sukupuolen vahvistamista varten (1053/2002)

²¹⁸ Transek ry 2017b.

päämääränä on myös varmistua siitä, että henkilö pystyy ja jaksaa käydä sukupuolenkorjausprosessin läpi. Diagnosointivaihe kestää vähintään puoli vuotta, mutta käytännössä diagnoosin saaminen kestää jopa vuoden. Diagnosointivaihe päättyy siihen, että henkilö saa diagnoosin, joka on joko transsukupuolisuusdiagnoosi (F64.0) tai muunsukupuolisuus/transgender -diagnoosi (F64.8). Muunsukupuolisuus diagnoosin perusteella on vaikeampi saada lääketieteellistä hoitoa, eikä sen perusteella myöskään sukupuolen juridinen vahvistaminen ole Suomessa mahdollista. Toisinaan diagnoosi voidaan myös evätä, jolloin henkilö ohjataan tulemaan tutkimuksiin uudestaan tietyn ajanjakson kuluttua, mikäli kokee diagnoosin saamisen edelleen ajankohtaiseksi.²¹⁹

Diagnoosin saatuaan henkilö voi saada nimensä muutettua maistraatissa, hormonihoitoja, ääniterapiaa, aataminomenan höyläyksen, naamakarvoituksen poiston laserilla sekä rintojen poiston. Genitaalikirurgisiin toimenpiteisiin ja sukupuolen juridiseen vahvistamiseen tarvitaan diagnosijaksonkin jälkeen vielä toisen psykiatrin lausunnon henkilön transsukupuolisuudesta. Tämä toinen lausunto haetaan toisen poliklinikan psykiatrilta, ja henkilö voi joutua odottamaan jopa vuoden diagnoosin saamisen jälkeen sitä, että hän saa ajan toisen poliklinikan psykiatrilta. Tässä odotusvaiheessa on käytännössä tarkoitus elää sukupuoli-identiteettinsä mukaisessa sukupuoliroolissa vähintään vuoden ajan, mutta selkeää ohjetta tämän vaiheen tarkoituksesta ei ole.²²⁰ Todellisuudessa vaihe hankaloittaa henkilön jokapäiväistä elämää, sillä häntä koskevissa papereissa sekä hänen henkilötunnuksessaan on edelleen virheellinen sukupuolimerkintä.²²¹

²¹⁹ Trasek ry 2017b; *Tiitinen ym.* 2003, s. 2046; myös *Kaltiala-Heino ym.* 2015, s. 367

²²⁰ Transek ry 2017b; Ks. myös *Tiitinen ym.* 2003, s. 2046- 2047, jonka mukaan tosielämän kokeen onnistumista arvioidaan muun muassa selvittämällä miten potilaan tyytyväisyys elämäänsä on muuttunut, kuinka hänen ystävyys- ja perhesuhteensa sekä muu sosiaalinen elämänsä ovat kehittyneet ja millainen hänen ammatillinen kehityksensä on ollut. Arviointi tapahtuu yhdessä potilaan kanssa. Mielestäni kuitenkin Tiitisen ym. esittämän arvioinnin tulos voi olla ristiriitainen, sillä vaikka henkilö kokisikin sukupuoli-identiteettinsä osalta huojennusta ja elämänlaatunsa parantumista, voi ongelmia aiheuttaa se, ettei hänen henkilöllisyystodistuksensa vastaa tätä hänen ilmaisemaansa sukupuolta. Tästä voi syntyä ristiriitaisia tunteita, jotka vaikuttavat kielteisesti elämänlaatuun. Myös ammatillinen kehitys voi olla haastavaa, koska henkilöllisyystodistuksissa ja koulu- ja työtodistuksissa on edelleen virheellinen sukupuolimerkintä.

²²¹ *Transek ry* 2017b.

4.4 Potilaan oikeudet

Perustuslain yhdenvertaisuussäännös koskee myös terveyden- ja sairaanhoitopalveluita, joten ihmisiä ei myöskään terveydenhuollossa saa asettaa eriarvoiseen asemaan esimerkiksi iän, terveydentilan tai vammaisuuden perusteella. Valviran mukaan potilasta koskeviin hoitopäätöksiin saavat vaikuttaa *vain lääketieteelliset syyt*.²²² Pekko Louhialan mukaan nykylääketieteessä käytetään syyn käsitettä monella tavalla, mikä voi aiheuttaa sekaannusta. Louhiala kuitenkin summaa, että lääketiede on sekä totuutta tavoitteleva tiede että potilaiden parasta tavoitteleva käytäntö, minkä vuoksi on loogista, että syyllä tarkoitetaan mieluiten lääketieteessä sellaista asiaa, johon on mahdollista vaikuttaa. Sairauden syy tai ylipäänsä käsitys sairaudesta on Louhialan mukaan riippuvainen vertailujoukosta, esimerkiksi laktoosi-intoleranssi ajatellaan sairaudeksi, vaikka se ei aiheuta ongelmia silloin, kun maitotuotteet eivät kuulu ruokavalioon.²²³ Tätä taustaa vasten olisi hyvä pohtia sitä mikä on intersukupuolisen lapsen kirurgisen hoidon lääketieteellinen syy, etenkin kun intersukupuolisuus itsessään ei tavallisesti ole välitöntä leikkaushoitoa vaativa tila. Nykykäsityksen mukaan verrokkiryhmänä pidetään tytön tai pojan ulkoisia sukuelimiä, mikä nähdäkseni vaikuttaa siihen, että intersukupuolisen sukuelinten erilaisuus katsotaan lääketieteelliseksi syyksi ja näin ollen oikeutukseksi kirurgisille toimenpiteille.

Verrattuna intersukupuolisten hoidon perustana olevaan lääketieteelliseen syyhyn, on transsukupuolisin tilanne katsoakseni täysin päinvastainen: transsukupuolisten tulee erilaisissa prosesseissa *itse* todistaa lääketieteellisen syyn olemassa olo, jotta heillä on mahdollisuus saada sukupuolensa korjattua vastaamaan heidän todellista sukupuoltaan. Toisin sanoen, transsukupuoliset hakeutuvat itse terveydenhuollon asiakkaiksi saadakseen hoitoa tilaansa, mutta se ei vielä riitä, sillä hoitoa saadakseen heidän tulee osoittaa kirurgisiin hoitoihin tarvittava lääketieteellinen syy.

Sekä inter- että transsukupuolisten osalta lääketieteellisen syyn arvioivat luonnollisesti lääkärit. Käytäntö lääketieteellisen syyn arvioinnissa on kuitenkin mielestäni ilmeisen riskitoinen, sillä intersukupuolisuus nähdään usein tilana, joka on lääketieteellinen syy kirurgiselle sukupuolenkorjaukselle, ilman että intersukupuolisella itsellään on välttämättä

²²² Valvira 2008.

²²³ Louhiala 1998.

edes minkäänlaista sairauden tunnetta tai tarvetta operaatioille. Samaan aikaan transsukupuoliset voivat kokea voimakasta tarvetta saada diagnoosi ja sen kautta päästä sukupuolienkorjaustoimenpiteisiin (ja saada juridinen sukupuolensa vahvistettua), mutta tämä ei ole mahdollista ilman pitkää diagnosointivaihetta.

Potilaslain 2 luvussa säädetään potilaan oikeuksista terveyden- ja sairauenhoidossa. Potilaan oikeuksiin kuuluvat potilaslain perusteella muun muassa terveyden- ja sairauenhoidon hyvä laatu, ihmisarvon loukkaamattomuus sekä yksityisyyden ja vakaumuksen kunnioitus. Jokaisella Suomessa pysyvästi asuvalla henkilöllä on oikeus saada terveydentilansa edellyttämää hoitoa niiden voimavarojen rajoissa, jotka terveydenhuollolla on sillä hetkellä käytettävissään. Lisäksi potilaslaki säättää, että potilaan äidinkieli, yksilölliset tarpeet ja kulttuuri tulee mahdollisuuksien mukaan huomioida potilaan hoidossa ja kohtelussa. Se, täytyvätkö nämä potilaan oikeudet inter- ja transsukupuolisten hoidossa, on mielestäni kyseenalaista. Suomessa nähdäkseni terveyden- ja sairaanhoito ovat hyvällä tasolla, ja näin on varmasti myös näiden sukupuolivähemmistöjen kohdalla, sen sijaan katsoisin, että hoitokäytännöt voivat olla ihmisarvoa sekä yksityisyyttä loukkaavia niin inter- kuin transsukupuolistenkin kohdalla. Perustelen näitä mielipiteitäni sillä, että ihmisarvoa loukkaavaa kohtelua voi olla se, että muita perus- ja ihmisoikeuksia loukataan. Inter- ja transsukupuolisten osalta sukupuolienkorjausoperaatioihin sisältyy käytäntöjä, jotka loukkaavat näiden ihmisten yksityisyyden suojaa, sekä myös henkilökohtaista koskemattomuutta.

Potilaalla on potilaslain nojalla myös oikeus saada itseään koskevia tietoja ja oikeus osallistua häntä koskevaan päätöksentekoon. Tämän oikeuden käyttäminen edellyttää, että potilaalle kerrotaan eri hoitovaihtoehdoista ja niiden vaikutuksista sekä mahdollisista haittavaikutuksista. Potilaalle tulee kertoa kaikki sellaiset hänen hoitoonsa liittyvät seikat, joilla on merkitystä hoidon suunnittelussa ja hoidosta päätettäessä. Tiedot tulee antaa siten, että ne ovat potilaan näkökulmasta selkeitä ja ymmärrettäviä. Mikäli potilas ei halua, tai jos lääkärin mielestä on ilmeistä, että tietojen saamisesta aiheutuu vakavaa vaaraa potilaan hengelle tai terveydelle, ei tietoja tule hänelle antaa.²²⁴

Intersukupuolisten lasten osalta ei aina mahdollisteta sitä, että potilaalla itsellään olisi oikeus osallistua häntä koskevaan päätöksentekoon, joissakin tapauksissa lapselle ei ole

²²⁴ Ks. potilaslain lisäksi Valvira 2008.

edes kerrottu, että hän on intersukupuolinen.²²⁵ Tämän vuoksi on mielestäni ilmeistä, että intersukupuolisten osalta potilaslaissa säädetty tiedonsaantioikeus ei toteudu. Sen sijaan transsukupuolisten osalta tiedonsaantioikeus käsittääkseni toteutuu hyvin, sillä ennen sukupuolenkorjausoperaatioiden piiriin pääsyä transsukupuolisen on käytävä läpi tutkimusjaksoja, joissa diagnosoinnin lisäksi selvitetään hoitoihin liittyviä asioita.²²⁶

Potilaslain 6 §:ssä säädetään potilaan itsemääräämisoikeudesta. Pykälän mukaan potilasta tulee hoitaa yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Jos täysi-ikäinen potilas ei pysty päättämään hoidostaan mielenterveydenhäiriön tai muun vastaavan syyn vuoksi, tulee potilaan laillista edustajaa, lähiomaista tai muuta läheistä kuulemalla pyrkiä selvittämään, miten potilas toivoisi häntä hoidettavan. Mikäli potilaan tahdosta ei saada selvitystä, tulee potilasta hoitaa tavalla, jota voidaan pitää hänen henkilökohtaisen etunsa mukaisena. Lain 7 §:ssä säädetään alaikäisen potilaan asemasta, ja sen mukaan alaikäisen potilaan mielipide tulee selvittää silloin, kun se on mahdollista hänen ikänsä ja kehitystasonsa huomioiden ottaen. Mikäli alaikäinen ei ole kykenevä päättämään hoidostaan, tulee häntä hoitaa yhteisymmärryksessä hänen huoltajansa tai laillisen edustajansa kanssa. Mielestäni on selvää, ettei potilaan itsemääräämisoikeus toteudu intersukupuolisten lasten osalta, vaikka vanhempia asiasta kuultaisiinkin. Katsoisin sukupuolen olevan niin henkilökohtainen asia, ettei edes lapsen vanhemmilla tule olla oikeutta päättää asiaa lapsen puolesta tilanteessa, jossa operaatiota ei voida pitää kiireellisenä.

²²⁵ Ks. esim. *Nousiainen* 2016.

²²⁶ Ks. esim. STM 2000:2, s. 45.

5. JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkielmani perusteella ainoa looginen johtopäätös, sekä samalla yksi vastaus tutkimuskysymyksiini on, että Suomen nykyinen lainsäädäntö ei mahdollista riittävällä tavalla inter- ja transsukupuolisten oikeutta sukupuoli-identiteettinsä mukaiseen sukupuoleen. Lainsäädännön kehitykselle sekä myös kokonaan uudelle lainsäädännölle on huutava tarve, johon Suomen tulisi herätä. Tätä edellyttää jo oma perusoikeusjärjestelmämme, puhumattakaan kansainvälisistä sopimuksesta. Suomen olisi viipymättä herättävä kansainväliseen kehitykseen sukupuolen moninaisuuden huomioimiseksi, sekä sukupuolivähemmistöjen perus- ja ihmisoikeuksien toteuttamiseksi. Millä tavoin tämä sitten olisi toteutettava? Mitä kaikkea tulisi muuttaa, mitä lainsäädäntöä tarvittaisiin lisää?

Suomen lainsäädännön kehitys sukupuolivähemmistöjen osalta on auttamattomasti jäänyt jälkeen kansainvälisestä kehityksestä. Tehtävää on mielestäni tämän tutkimuksen valossa paljon, eikä kaikkea ole lyhyessä tutkielmassa ollut edes mahdollista käsitellä. Kokonaan uudelle lainsäädännölle olisi tarvetta ainakin intersukupuolisten lasten kirurgisen hoidon osalta, sillä käytännöt hoidosta ja etenkin leikkaushoidon tarpeellisuudesta vaihtelevat Suomessa. Myös translain uudistaminen olisi toteutettava viipymättä, sillä nykyinen translaki rikkoo perustavalla tavalla transsukupuolisten ihmisoikeuksia ilma, että sille olisi minkäänlaista perusteltua tarvetta. Katsoisin myös, että sukupuolivähemmistöjen perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta myös nykyisen väestötietojärjestelmän muutos olisi tarpeellinen, ja sen myötä myös väestötietolaki ja asetus tulisi uudistaa kokonaisuudessaan.

Kuten olen tutkielmassani tuonut esille, ei Suomessa ole lainsäädäntöä, joka koskisi intersukupuolisten lasten hoitoa. Meillä ei ole myöskään minkäänlaisia yhteneviä ohjeita siitä, miten intersukupuolisten lasten leikkaushoitoon tulisi suhtautua. Suomessa on edelleen mahdollista leikata intersukupuolisia lapsia ainoastaan kosmeettisista syistä ja ilman, että lapsella on itsellään mahdollisuutta vaikuttaa omaan hoitoonsa. Edistystä on toki Suomessakin tapahtunut, eikä varhaislapsuudessa tehtävät sukupuolen korjaustoimenpiteet ole enää itsestäänselvyys, vaan usein odotetaan, että lapsi itse voi kertoa oman kokemuksensa sukupuolestaan. Sukupuolenkorjausleikkaukset ovat kuitenkin edelleen mahdollisia myös varhaislapsuudessa ja joka tapauksessa mahdollisia ennen täysi-ikäisyyttä, mikä

on ristiriidassa esimerkiksi translain kanssa, jossa sukupuolen korjausta varten on välttämätöntä olla täysi-ikäinen.

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta, ETENE, on vuonna 2016 ottanut kantaa intersukupuolisten lasten hoitokäytäntöihin Suomessa. Myös ETENE on katsonut, etteivät ilman lääketieteellistä syytä tehdyt intersukupuolisten lasten sukelinkirurgiset toimenpiteet ole suositeltavia.²²⁷ Intersukupuolisten lasten kosmeettisesta syystä tehtävät sukupuolenkorjausleikkaukset ovat sekä kansainvälisten ihmisoikeussopimuksien että myös kotimaisen lainsäädännön vastaisia.²²⁸ Lasten tarpeettomat kirurgiset toimenpiteet loukkaavat yksilön perus- ja ihmisoikeuksia monin eri tavoin, etenkin jos ne toteutetaan silloin, kun lapsella ei ole edes teoreettista mahdollisuutta vaikuttaa asiaan. Perus- ja ihmisoikeuksien rajoittamisen pitäisi edes tulla kyseeseen ilman, että perusoikeuksien rajoitusedellytykset täyttyvät.²²⁹ Missään nimessä kyseiset rajoitusedellytykset eivät intersukupuolisten lasten leikkaushoitojen osalta täyty.

Milloin ja miten sitten lapsen kirurgiset operaatiot tulisi suorittaa? Mielestäni tähän kysymykseen ei ole olemassa yhtä yleispätevää vastausta. Jokainen ihminen on yksilö, joten se mikä toimii yhden kohdalla, ei välttämättä toimi toisen henkilön kohdalla. Leikkaushoidoilla puututaan kuitenkin yksilön perustavanlaatuisiin ihmisoikeuksiin, joten ainaakaan ilman lainsäädäntöä tällaisen ei tulisi edes olla mahdollista. Tässä suhteessa lainsäädännön luomiseksi olisi mielestäni välttämätöntä kuulla sukupuolivähemmistöjen oikeuksia ajavia järjestöjä, ja tietysti intersukupuolisia henkilöitä, jotta käytännöistä ja lainsäädännöstä saataisiin mahdollisimman toimivat. Joka tapauksessa ainakin pienten lasten kosmeettisesta sukelinkirurgiasta on syytä luopua. Nykyiselläänkin intersukupuolisten lasten kohdalla leikkaushoito tulee kyseeseen jossain vaiheessa lapsuutta, mutta mielestäni olisi syytä myös pohtia sitä, onko tälle tarvetta? Mikäli henkilö itse kokee leikkaushoitojen olevan tarpeellisia, olisi tähän tietysti oltava mahdollisuus, mutta mielestäni sukupuolen moninaisuus ja sen täysimääräinen huomioiminen vaatii, etteivät leikkaushoidot ilman lääketieteellistä syytä ole välttämättömiä. Yhteiskunnan tulisi mahdollistaa

²²⁷ Ks. ETENE 2016.

²²⁸ Ks. Luku 4.2, s. 52.

²²⁹ Ks. Luku 2.3, s. 33.

Intersukupuolisten lasten leikkaushoitoja on perusteltu muun muassa sillä, että ilman toimenpiteitä lapsi joutuisi kiusaamisen kohteeksi erilaisuutensa vuoksi, tai lapsi kokisi esimerkiksi häpeää erilaisuutensa johdosta. Mielestäni nämä eivät kuitenkaan ole sellaisia syitä, joiden vuoksi lapsen perus- ja ihmisoikeuksiin puuttuminen on mahdollista. Joka tapauksessa kyse on mielestäni enemmänkin asenteista. Kiusaaminen on tietysti vakava asia, mutta tietoisuuden lisäämisellä sitä voidaan ehkäistä. Intersukupuolisuus tulisi mielestäni nähdä vain merkkinä sukupuolen moninaisuudesta; yhtä ”normaalina”²³⁰ sukupuolena, kuin tyttö tai poika -sukupuolet ovat. Tässä mielessä on mielestäni tärkeää, että intersukupuolisten ei ole välttämätöntä turvautua kirurgisiin operaatioihin missään vaiheessa elämäänsä. Jos leikkaushoitoon ei ole lääketieteellistä tarvetta, eikä henkilö itse koe sukupuoltaan ongelmalliseksi, ei mielestäni yhteiskunnankaan tulisi nähdä kolmannen sukupuolen olemassaoloa ongelmallisena.

Nykyisen translain ihmis- ja perusoikeusloukkauksia olen käsitellyt luvussa 3.6. Samassa luvussa olen tuonut myös esille, että translain muuttaminen olisi mahdollista melko lyhyelläkin aikavälillä, sillä lakiesitys lain uudistamiseksi on tehty jo hallituksen esityksen muodossa. Tästä huolimatta ei vielä tämän tutkielman johtopäätöksiä kirjoitettaessa ole vielä lainsäädäntötoimiin ryhdytty. Translakityöryhmän ehdotti muun muassa, että lisääntymiskyvyttömyysvaatimus poistettaisiin translaista. Monet translakityöryhmän ehdotukset ovat mielestäni hyviä, mutta esityksessä olisi edelleen parantamisen varaa. Työryhmä ehdotti, että Suomessa pohdittaisiin esimerkiksi sitä, voisiko sukupuolen juridinen vahvistaminen tulla kyseeseen vain ilmoituksen perusteella, mutta tätä ei ollut otettu varsinaiseen lakiesitykseen. Nykyisellään transsukupuolisten tulee käydä läpi pitkiä hoitajaksoja ja todistaa sukupuoli-identiteettinsä moneen otteeseen²³¹, jotta hän saa sukupuolensa juridisesti vahvistettua vastaamaan todellista sukupuoltaan.

Mielestäni transsukupuolisten osalta translakityöryhmän tekemä ehdotus translain uudistamiseksi ei vielä takaa riittävällä tavalla transsukupuolisten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista yhdenvertaisella tavalla. Pahimmillaan transsukupuolinen voi joutua odottamaan useamman vuoden, jotta saa sukupuolensa juridisesti vahvistettua ja tarvittavat

²³⁰ Sana ”normaali” on tässä yhteydessä lainausmerkeissä, sillä mielestäni sukupuolesta tai seksuaalisuudesta puhuttaessa sanaa tulisi välttää siihen sisältyvän stigman ja vastakkainasettelun (normaali/epänormaali) johdosta. Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden vuoksi ei ole olemassa mitään ”normaalin” määrittelyä, sillä erilaiset variaatiot seksuaalisuudessa ja sukupuolessa tai sukupuoli-identiteetissä ovat mahdollisia, eikä näistä mikään ole mielestäni sen normaalimpi, kuin toinenkaan. Tässä kyseisessä yhteydessä on kuitenkin tarpeen käyttää kyseistä termiä, jotta voin tuoda näkökulmani ymmärrettävällä tavalla esille.

²³¹ Ks. kappale 4.3, s. 60.

asiakirjat uusittua siten, että ne vastaavat hänen todellista sukupuoltaan. Väärällä sukupuoliedolla olevien tositteiden ja asiakirjojen esittäminen voi olla nöyryyttävää, ja aiheuttaa esimerkiksi sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää. Myös monien arkipäiväisten asioiden hoitaminen voi olla ahdistavaa, kun henkilötodistuksesta ilmenee väärä sukupuoli.

Translain uudistamisessa tulisi siis jo nyt mielestäni ottaa huomioon juridisen sukupuolen merkitys arkipäiväisessä elämässä, ja sen nojalla mahdollistaa se, että juridisen sukupuolen vahvistamiseksi ei edellytettäisi pitkiä hoitajaksoja ja erilaisia todistuksia henkilön sukupuoli-identiteetistä. Juridisen sukupuolen vahvistamisen tulisi olla mielestäni mahdollista, ja useissa maissa näin myös on²³², ilman turhaa byrokratiaa ja muiden (edes lääkäreiden) näkemystä henkilön todellisesta sukupuolesta. Kyse on mielestäni myös henkilön yksityisyyden ja itsemääräämisoikeuden kunnioittamisesta. En usko, että monikaan kaksisukupuolijakoisen järjestelmän sisään lukeutuva henkilö pitäisi kohtuullisena sitä, että hänen sukupuoltaan tai sukupuoli-identiteettiään kyseenalaistetaan tai että hänen täytyisi todistella olevansa nainen tai mies. Tämänkin vuoksi on kyseenalaista, että transsukupuolisten täytyy todistella omaa sukupuoltaan useaan eri otteeseen, jotta saavat erilaiset asiakirjat vastaamaan omaa, todellista sukupuoltaan.

Myös alaikäisillä tulisi mielestäni olla mahdollisuus saada sukupuolensa juridisesti vahvistetuksi, sillä myös heidän kohdallaan väärillä sukupuoliedoilla varustetut asiakirjat ja henkilöllisyystodistukset aiheuttavat ongelmia arkisten asioiden hoidossa. Mielestäni tässä suhteessa mallia voisi ottaa esimerkiksi Argentiinan lainsäädännöstä, jossa alaikäisen on mahdollista saada sukupuolensa juridisesti vahvistettua joko laillisten huoltajiensa suostumuksella tai mikäli huoltajat eivät anna suostumustaan, myös tuomioistuimen päätöksellä.²³³

²³² Ks. esim. Tanskan lainsäädäntö, joka mahdollistaa sukupuolen juridisen vahvistamisen oman ilmoituksen perusteella. Tanskan väestötietolain (Bekendtgørelse af lov om Det Centrale Personregister) 1 §:n mukaan sukupuolen tunnustamista voi hakea, jos henkilö on täysi-ikäinen ja kokee kuuluvansa toiseen sukupuoleen. Tanskassakin kuitenkin ilmoitusta seuraa puolen vuoden harkinta-aika, jonka jälkeen henkilön tulee vahvistaa halunsa saada sukupuolensa tunnustetuksi. Tämän jälkeen hänelle myönnetään uusi henkilötunnus. Myös Argentiinassa sukupuolen vahvistaminen on mahdollista hakemuksella, ja tällöinkin sukupuolen juridisen vahvistamisen edellytyksenä on 18-vuoden ikä.

²³³ Ks. Identidad De Genero, Ley 26.743

Tutkielmani yksi keskeisimmistä tutkimuskysymyksistä oli se, loukkaako Suomen nykyinen väestötietojärjestelmä inter- ja transsukupuolisten perus- ja ihmisoikeuksia. Tämän tutkielman valossa voidaan mielestäni yksiselitteisesti nähdä, että nykyinen väestötietojärjestelmä ja siihen liittyvä lainsäädäntö ei ole yhdenvertainen sukupuolivähemmistöön kuuluvien henkilöiden osalta. Nykyisellään kaksisukupuolijaotteinen järjestelmä ei ota huomioon sukupuolen moninaisuutta, sillä järjestelmä vaatii kaikkien lokeroimista joko miehiksi tai naisiksi. Kuten olen tutkielmassani tuonut esille, tämä kaksisukupuolijaottelu on kuitenkin riittämätön, sillä osa ihmisistä ei koe kuuluvansa kumpaakaan näistä kategorioista. Kaksisukupuolijärjestelmän ja henkilötunnukseen sisältyvän sukupuolitiedon vuoksi myös intersukupuolisen lapsen osalta on ilmoitettava se, onko hän tyttö vai poika, vaikka sukupuoli määriteltäisiinkin lääketieteessä epäselväksi.

Väestötietojärjestelmän osalta monissa maissa on tehty muutoksia²³⁴, jotka mahdollistavat sukupuolen moninaisuuden siten, että henkilö voi myös identifioitua niin sanotusti kolmanteen sukupuoleen kuuluvaksi tai sukupuoli tiedon voi jättää määrittelemättä. Saksassa taas on mahdollista jättää sukupuolitiieto avoimeksi ennalta määräämättömäksi ajaksi, mikäli lapsen sukupuolesta on epäselvyyttä, sen sijaan muutoin sukupuolen jättäminen avoimeksi ei ole Saksassakaan mahdollista. Suomen osalta väestötietojärjestelmän muutokseen voitaisiin ottaa mallia muiden maiden lainsäädännöistä, jolloin esimerkiksi väestötietojärjestelmän osalta mahdolliseksi sukupuolivaihtoehdoksi tulisi naisen ja miehen lisäksi esimerkiksi muu sukupuoli, joka sisältäisi moninaisen ryhmän sukupuolivähemmistöihin kuuluvia henkilöitä. Mielestäni tämä ei kuitenkaan olisi riittävä toimi sukupuolen moninaisuuden ja todellisen yhdenvertaisuuden näkökulmasta, sillä järjestelmä kategorioisi edelleen henkilöt näiden sukupuolen perusteella.

Mielestäni tulisi vakavasti pohtia sitä, onko esimerkiksi henkilötunnuksesta ilmenevä sukupuoli tieto olennainen, vai voitaisiinko siitä luopua? Itse en näe syytä sille, että henkilötunnuksesta tulisi ilmetä henkilön sukupuoli. Mikäli tästä käytännöstä luovuttaisiin, ja henkilötunnuksen tunnusosan numerosarja valikoituisi muilla perusteilla, olisi mielestäni sukupuolivähemmistöjen asema Suomessa ainakin hiukan parempi. Tällöin sukupuolen juridinen vahvistaminen ei vaikuttaisi henkilöllisyystodistusten myöntämiseen, eikä ongelmaa tulisi esimerkiksi siitä, miten sairaaloiden tai viranomaisten osalta tulisi asiakir-

²³⁴ Ks. Luku 3. s. 35

jojen järjestely tehdä tapauksissa, joissa henkilötunnusta on muutettu sukupuolimerkin­nän virheellisyyden vuoksi. Henkilöllisyystodistukset tulisi toki uusia mahdollisen nimen vaihtamisen yhteydessä, mutta henkilötunnus säilyisi tällöin kuitenkin samana. Nimen vaihtamiseen ei myöskään liity samanlaista pitkäa, byrokraattista ja pahimmillaan jopa nöyryyttävää prosessia, kuin mitä henkilön on käytävä läpi, jotta saisi sukupuolensa juri­disesti vahvistettua. Mikäli henkilön sukupuoli ei ilmenisi henkilötunnuksesta, olisi trans­sukupuolisten (sekä myös muihin sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden) päi­vittäinen asiointi helpompaa, sillä virheellinen sukupuoli ei ilmenisi eri yhteyk­issä esitettävistä asiakirjoista.

Väestötietojärjestelmään merkittävän sukupuolitiedon tarpeellisuutta pitäisi myös har­kita. Voitaisiinko myös väestötietojärjestelmän osalta luopua sukupuolen merkitsemi­stä? Tämä lienee monimutkaisempi prosessi, sillä se edellyttäisi niiden vaikutusten ar­viointia, joita sukupuoli­ tiedon poisjättämisestä voisi ilmetä sekä yhteiskunnallisella että lainsäädännöllisellä tasolla. Väestötietolain muuttaminen ja sen mahdollistaminen, että sukupuoli­ tieto jätettäisiin pois väestötietojärjestelmästä, tarkoittaisi, että myös muuta lainsäädäntöä tulisi tarkastaa. Esimerkiksi asevelvollisuudesta annettua lakia tulisi toden­näköisesti muuttaa, ja pohtia sitä, miten esimerkiksi kutsunnat järjestettäisiin jatkossa, mikäli lainsäädäntö armeijan käymisen osalta pysyisi muuttumattomana.

On kuitenkin huomattava, että esimerkiksi Australiassa on mahdollista olla kuulumatta kumpaankaan niin sanotusti virallisista sukupuolista, ja sukupuoli rekisteröidäänkin täl­löin ”määrittelemättömäksi” (non-specific). Myös Saksassa on intersukupuolisten lasten osalta mahdollisuus jättää sukupuoli­ tieto avoimeksi määräämättömän pitkäksi ajaksi. Näiden maiden lainsäädännöt antavat mielestäni viitteitä siitä, ettei sukupuoli­ tiedon mer­kitseminen väestötietojärjestelmään ole järjestelmän toimivuuden kannalta olennaista. Tietysti on otettava huomioon, että Australiassa ja Saksassakin valtaosa ihmisistä on pai­kallisessa väestötietojärjestelmässä merkittynä joko naiseksi tai mieheksi, mikä voi osal­taan edesauttaa järjestelmän toimivuutta. Mielestäni on kuitenkin tarpeen vakavasti poh­tia sitä, voitaisiinko Suomen väestötietojärjestelmää muuttaa siten, ettei tietoa henkilön sukupuolesta merkittäisi järjestelmään. Suomella olisi näin mahdollisuus myös toteuttaa kansainvälisestäikin katsottuna edistykselliset väestötietojärjestelmän ja siihen liittyvät lainsäädännön muutokset.

Tutkielmaa kirjoittaessani huomasin, että tähän aihepiiriin liittyviä hedelmällisiä jatkotutkimuksen aiheita olisi useita. Oikeudelliselta puolelta jatkotutkimuksena voitaisiin selvittää esimerkiksi transsukupuolisten lapsi- ja perheoikeudellisiin suhteisiin liittyvää lainsäädännön toimivuutta ja siihen sisältyviä ongelmia ja mahdollisia muutoksentarpeita. Lapsioikeudellisena tutkimuksena tulisi kysymykseen esimerkiksi se, millaiseksi transsukupuolisen henkilön lapsen asema vanhemman sukupuolenkorjausleikkauksen jälkeen muodostuu. Oikeudellisena tai yhteiskuntatieteellisenä tutkimuksena olisi mielestäni hyvä myös selvittää sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden kokemaa syrjintää ja siihen puuttumista esimerkiksi oppilaitoksissa tai työelämässä.

Väestötietojärjestelmän muutosmahdollisuuksia voitaisiin selvittää esimerkiksi oikeusinformatiikan taikka tietojärjestelmätieteen näkökulmasta. Oikeusinformatiikan osalta voitaisiin selvittää mahdolliseen muutokseen liittyviä oikeudellisia reunaehtoja ja tietojärjestelmätieteen osalta olisi mahdollista tutkia siten, miten muutokset olisi järkevää toteuttaa informaatioteknologian sekä sen käyttäjien näkökulmasta. Väestötietojärjestelmän muutoksen osalta voitaisiin tutkia myös muutoksen mahdollisia vaikutuksia muuhun lainsäädäntöön. Lääketieteellisenä tutkimuksena voisi kyseeseen tulla esimerkiksi sen selvittäminen, miten intersukupuolisten lasten hoito tulisi järjestää, jotta käytännöt olisivat yhtenäiset koko Suomessa. Tutkimuksen tavoitteena voisi olla yhtenäisten hoitosuositusten aikaansaaminen.

Tutkielmaa kirjoittaessani minulta kysyttiin, miten itse suhtaudun sukupuolen juridiseen merkitykseen ja haluaisinko, että sukupuoli ei ilmenisi millään tavalla päivittäisessä elämässä tai juridiikassa. Vastasin tuolloin, että itse olen siinä onnekaassa asemassa, että biologinen ja juridinen sukupuoli vastaavat sukupuoli-identiteettini mukaista sukupuolta, minkä johdosta sukupuolen merkitys ei näyttele arjessani niin merkittävää roolia, mutta juridiikan osalta toivoisin, että lainsäädäntö olisi tasa-arvoinen myös sukupuolivähemmistöön kuululle. Kysymys jäi kuitenkin mieleeni, ja asiaa enemmän pohdittuani on myös vastaukseni muuttunut. Kysymys on siinä mielessä huonosti muotoiltu, että perus- ja ihmisoikeudet eivät ole mielipideasioita: ne kuuluvat meille kaikille tasapuolisesti ja ilman, että kenenkään mielipiteet voivat niihin vaikuttaa. Sen sijaan sukupuolen merkitys juridiikassa on mielestäni olennainen, sillä todellisen yhdenvertaisuuden voi saavuttaa vain silloin, kun yksilöiden erot otetaan huomioon. Lainsäädännöllä ei tule yrittää häivyttää sukupuoleen liittyviä eroavaisuuksia, sen sijaan lainsäädännön tehtävänä on

mielestäni poistaa niitä ongelmia ja esteitä, joita yksilöt kokevat näiden eroavaisuuksiensa johdosta.